SZULEJMÁN

SZULEJMÁN

Írta:

KÁLDY-NAGY GYULA

GONDOLAT · BUDAPEST 1974

Szakmailag ellenőrizte
PERÉNYI JÓZSEF
SZÉKELY GYÖRGY

Bevezetés

1525 kora tavaszán a paviai csatában fogságba esett francia király követe tizenkét lovas kíséretében száguldott Bosznián át Konstantinápoly felé, hogy Szulejmán szultántól segítséget kérjen. Az úticélt gondosan titokban tartották, kilétüket senki sem sejtette. Gazdag felszerelésükkel azonban annyira felkeltették a szultán unokaöccsének, Hüszrev boszniai szandzsákbégnek a figyelmét, hogy a hegyek között végül áldozatul estek támadásának. A zsákmány összeszedésekor került elő a követ már használhatatlanná vált megbízólevele és a szultánnak szánt ékszerek közül az a csodálatosan szép rubinköves aranygyűrű, amelyet nem olyan régen még maga a király hordott. Ez a gyűrű lett a boszniai bég megmentője, mert amikor a rajtaütés nyomainak eltüntetése után a követség sorsa később mégis kitudódott, a királyi zsákmányt gyorsan a nagyvezérnek, Ibrahim pasának ajándékozta.

A gyűrű egykori viselője, I. Ferenc pedig tovább sínylődött fogságában, Madridban, ahonnan a Habsburg-család feje, V. Károly császár mindaddig nem akarta szabadon engedni, míg a békekötés feltételeinek megtartását esküvel meg nem erősíti. A király azonban hajthatatlan maradt; noha már tudott a Konstantinápolyba indított követ balszerencséjéről, mégis bízott a török szövetség létrehozásában, melynek meg-

valósítására már fogságba esése előtt terveket szövögetett. Az esztendő vége felé a török végeket jól ismerő Frangepán János grófot küldte el követségbe Szulejmán szultánhoz, hogy kieszközölje nála a Habsburgok mielőbbi megtámadását. A válaszadás ugyan egy kissé elhúzódott, de 1526 februárjában a szultán mégis megígérte támogatását a francia királynak, aki azonban ekkorra már türelmét vesztve elfogadta a császár által diktált békeszerződés feltételeit.

Ezt a regényes történeti közjátékot korántsem annak bizonyítására idéztük fel, mintha Szulejmán kizárólag I. Ferenc kérésére támadta volna meg a nyugati világot; csupán egy kis bepillantást akartunk nyújtani annak megítéléséhez, hogy az oszmán birodalom akkor milyen erőt képviselt az európai nagyhatalmak szemében is.

A trónhoz vivő út

A trabzoni évek

Szulejmán nem smaragd- és rubinfüzérekkel díszített bíborszínű moszkítóháló alatt látta meg a napvilágot a fényes szultáni szerájban, hanem attól messze, a Fekete-tenger délkeleti partján, Trabzon (Trapezunt) városában. 1494-ben, amikor megszületett, apja, a huszonötödik évében járó Szelim mint szandzsákbég itt igazgatta a rábízott tartomány ügyes-bajos dolgait. Az Oszmán-ház legfrissebb sarját, Szulejmánt a szultáni tróntól azonban nem a Trabzon és Isztambul közötti nagy távolság, hanem apjának hatalomra vágyó négy bátyja és két öccse választotta el. Ki gondolta volna akkoriban, hogy e sok fiútestvér közül mégis éppen Szelim és rajta keresztül fia, Szulejmán kerül majd egykor a szultáni trónra? Most, mikor az eseményeket a letűnt századok leszűrték, tisztábban látható, hogy sikerük (ha az intrikus testvérharcok és a véres csaták következményei egyáltalán annak mondhatók) nem a vak véletlen, hanem a létért vívott szívós küzdelem eredménye volt.

Az efféle küzdelmeknek azonban Szulejmán születésekor – amikor a nagyapa, II. Bajezid szultán csak 46 éves volt – még a gondolatát is magába rejtette az ismeretlen jövő. Biztonságos nyugalomban telhettek tehát Trabzonban a gyer-

mekévek, talán mintha a sors is időt akart volna hagyni a későbbi nagy erőpróbára való felkészülésre.

Szülővárosát, Trabzont már századok óta gazdaggá és széppé tette kikötőjén át áramló kereskedelme, hegyeiben bányászott ezüstje, vasa és timsója, valamint messze földön ismert vászna, melyet árnyékos házaiban szorgos kezű asszonyok szőttek. A lakosság vagyonosodásának híre vonzotta ide 1204-ben a Komnenosz-családot a negyedik keresztes hadjárat súlya alatt görnyedező Konstantinápolyból, hogy itt ebben a kis görög tartományban egy új császárságot alapítson. A trapezunti császárság gazdasági fejlődésének nagyobb lendületet azonban mégsem e koronás urak, hanem a mongolok adtak, amikor Bagdadot 1258-ban lerombolták, és helyette a kereskedelmi élet új központja Tebriz városa lett, mert innen a karavánok a tengert legrövidebb úton Trabzon kikötőjénél érték el.

Az ide áramló kínai selymek, ormuzi gyöngyök, indiai fűszerek és perzsa gyógyáruk közvetítésének busás hasznából később a terjeszkedő szomszéd, az oszmán birodalom szintén részt kívánt; időnkénti támadásával nemegyszer elég erősen kifejezésre is juttatta e kívánságát. Megegyezésképpen II. Mehmed Konstantinápoly bevétele után évi 3000 arany ellenében békét kínált a trapezunti császárnak. Amikor azonban három év múlva a császár az adó csökkentését kérte, II. Mehmed Trapezuntot elfoglalta, és birodalmához csatolta. A trapezuntiak még emlékeztek az utolsó császárra, Komnenosz Dávidra, amikor bukása után 26 évvel, 1487-ben II. Bajezid parancsára fia, Szelim ide került szandzsákbégnek.

A trabzoni kikötő forgalma azonban ekkorra eléggé lecsökkent, mert meghódításakor, a harcok során még a genovai és velencei kalmárok kolóniái is teljesen megsemmisültek. Emiatt a karavánok egyre ritkábban keresték fel; helyette, áruikkal a tenger felé (a nyugati világba törekedve), gyakrab-

ban vették már útjukat Aleppo városába. Trabzon azért nem vesztette el egészen kereskedelmi jelentőségét. A kisebb hajók változatlanul jöttek-mentek, s elvitorláztak még a Fekete-tenger legtávolabbi kikötőibe, Kilijába és Akkermanba (Belgorod-Dnyesztrovszkij) is. Rakományuk azonban (az 1505. évi török vámnapló bejegyzései szerint) a kevés indiai fűszer mellett főleg olyan helyi termékekből állt, mint mogyoró, dió, gesztenye, datolya, citrom, méz, bor, vászon, fa- és cserépedény. Ezekkel az olcsóbb árukkal folytatott kereskedés, még ha időnként élénk volt is, a város lakosainak, illetve új urainak már csak szerényebb bevételt nyújtott.

Szelim jövedelmének kiegészítéséről azonban apja bőkezűen gondoskodott: 1491-ben elrendelte, hogy a trabzoni szandzsákban (megyében) már korábban neki kijelölt birtokok jövedelmén kívül a maga részére beszedetheti még az egész trabzoni szandzsákban élő 13 266 és a vele szomszédos rizei szandzsákban lakó 13 865 család harádzs-adóját. Ez a kiegészítés 1 200 000 akcsét (azaz huszonnégyezer aranyat) tett ki; pontosan ennyi volt akkoriban a nagyvezér teljes évi fizetése. Szelim összes bevétele tehát amolyan kiskirályi udvartartást azért megengedett.

Amint fia, Szulejmán ötéves elmúlt, a nevelők és szolgák hada mellé Szelim udvarába hívta korának egyik legjobb tanítómesterét, Hajreddin Efendit. Ő vetette a fiúnak először papírra az arab betűket, hogy azután azok mintájára a nevelőkkel hosszú órákon át gyakorolja, míg el nem sajátítja. Amikor ebben már jártas volt, a Korán olvasásán keresztül az arab grammatikát, majd a mondattant és a stilisztikát ismertette meg vele. Pihenésre nem sok idő jutott. Hamarosan tanítani kezdte a perzsa nyelvre, amely az udvari embereknél és a szépíróknál olyan közhasználatú volt, mint akkoriban számos európai országban a latin. Levelek fogalmazásához vagy választékosabb beszédhez szinte nem is annyira a török,

hanem inkább a szép arab és perzsa kifejezéseket kellett megtanulni. Ezek mellett Hajreddin Efendi a matematika és a geometria alapelemeire is oktatta növendékét.

Az Oszmán-ház története pedig szinte állandó tananyagul szolgált, s ami természetes, Szulejmán ezt kedvelte legjobban. Gyakran elbeszéltette magának, miként jöttek ősei Turkesztánból 250 évvel ezelőtt ide új hazát keresni, s milyen győzelmeket arattak itt portyáikon a határ menti görög urak fölött; szolgálataik elismeréséül a nagy szeldzsuk szultán, III. Alaeddin Kejkobád vezérüket, Oszmánt kinevezte bégnek, s e rangjának hatalmi jelvényeként díszes zászlót, kardot és dobot ajándékozott neki. Újra és újra elmondatta még Hajreddin Efendivel az első főváros, Brussza megszerzésének történetét, mert nem tudta megérteni, hogy a mindig ügyesen lest vető és ellenséget bekerítő, félelmetesen bátor őseinek miért kellett a falaknál megtorpanni, és a várost oly sok éven át ostromolni, mire bevehették. A dolog lényegét a hadászati kérdéstől eltekintve persze nem kellett sokat magyarázni. Éles eszével mindjárt felfogta, hogy nekik még sok évi ostrom árán is könnyebb egy város birtokába jutni, mint azt felépíteni.

Kilencéves korában, 1503 nyarának végén érte az első gyász Szulejmánt, amikor egyik leánytestvére meghalt. Rokonaik és ismerőseik a régi szokást megtartva, a részvét és együttérzés bizonyságaként elküldték ajándékaikat, hogy a család fájdalmát enyhítsék. A feljegyzések szerint a nagyapától, a szultáni kincstárból drága bársonykelmét kaptak.

Ugyanebben az esztendőben egyik atyai nagybátyja, Alemsah is meghalt harminchét éves korában Manisza (Manisa, Magneszia) városában, ahová alig másfél évvel azelőtt került szandzsákbégnek, korábbi állomáshelyéről, Menteséből. Korai halálát életmódja okozhatta, mely olyan szertelen volt, hogy anyja, Gülruh Hatun II. Bajezidnek fájdalmas panaszokkal teli hosszú levelet írt. Segítségért esdeklő sorai tudatták a szul-

tánnal, hogy fiuk, Alemsah gyakran ide-oda utazgat, s közben olyan nagy mulatozásokat rendez, hogy részegen még az utcákon is hangos zene mellett tivornyázik; idejét szinte éjjel-nappal szertelen ivással tölti, pénzét még másképpen is elfecsérli, mert van olyan nap, hogy baráti társaságban egyszerre ötven kaftánt ajándékoz szét.

Állandó mámoros hangulatát udvari emberei annyira kihasználták, hogy a szandzsák igazgatását teljesen a kezükbe ragadták, s mint mondják, a népet szüntelenül adóval sanyargatják, a fizetni nem tudókat pedig láncra verve a tűző nyári napon megkínozzák. Egy ilyen konkrét eset példaként való megemlítése után azt írta Gülruh Hatun: „Bizony Isten, hatalmas szultánom, olyan sok az ehhez hasonló, hogy azt részletesen leírni képtelenség." Rimánkodva kérte ezért a szultánt, hogy azonnal váltassa le fia megrontóit (elsősorban tanítómesterét, a hodzsát, tanácsadóját, a lalát, pénzügyeinek legfőbb intézőjét, a defterdárt, udvari orvosát, a hekimet és főpohárnokát, az ibrikdar-basit), mert remélhető, hogy eltávolításuk után Alemsah visszatér a rendes életmódhoz.

A szultán, amint e dolog hírét vette, fia mellé rendelte Gülruh Hatunt. Az anya egy éven át küszködött fiával, de sem szép szóval, sem fenyegetéssel nem tudta rábírni, hogy reggelig tartó dorbézolásait abbahagyja. Így Alemsah állapota egyre rosszabbodott, és a féktelen ivás hamarosan véget is vetett életének.

Két év múlva újabb családi gyászhírt hozott a futár Szelim udvarába: harmincéves korában meghalt legkisebb testvére, Mehmed. Mehmedet alig egy évvel azelőtt nevezte ki apja szandzsákbégnek a Krím félszigetre, Kaffa városába, ahol hamarosan feleségül vette a tatár kán leányát. Hozományul Mengli Girej kán félmillió akcsét küldött II. Bajezid kincstárába.

Alig telt el két esztendő, hogy Mehmed bebalzsamozott

testét Brusszában örök nyugalomra helyezték, meghalt Szelim egy másik öccse, a harmincegy éves Mahmud, aki apja rendeletére három évvel azelőtt a megboldogult Alemsah helyét, a maniszai szandzsákot kapta.

A szultánt, aki már két éve maga is betegeskedett, három fiának egymást követő halála nagyon megviselte. E személyes gondját-baját még súlyosbították azok a természeti csapások, melyek a birodalmat az utóbbi években érték. A török krónikaírók elbeszélései szerint a századfordulót követő első három évben pestis pusztított, amit árdrágulás kísért, majd hat éven át éhínség gyötörte a lakosságot; Bolu város környékén az emberek füvet ettek, állítólag két hónapon keresztül nem is láttak kenyeret.

II. Bajezid betegeskedésével fiai, Szelim és három bátyja, Sehinsah, Ahmed és Korkud között a testvéri viszony kezdett megromlani. Titokban mindegyik növelni szerette volna fegyveres erejét, de a pénzszűke, mely az egész birodalomban és a szultáni kincstárban mindennapos lett, náluk is éreztette hatását. Így Szelim is olyan anyagi zavarokkal küzdött, hogy 40 000 akcse (2000 arany) is kisegítette, amit a fennmaradt nyugta szerint 1507-ben egy brusszai kereskedőtől kapott kölcsön. A következő évben pedig arra kényszerült, hogy évjáradékára előleget vegyen fel.

Szulejmán mindezekből, apjának és testvéreinek kezdődő viszályából és a pénzügyi gondokból még nem sokat értett meg, az anatóliai éhínségről pedig talán semmit sem hallott. Tanítómestere, Hajreddin Efendi egyelőre szorgalmasan magyarázta neki azt a tananyagot, amit a mohamedán korszellem akkor megkívánt. Előadásainak tárgya a teológia, filozófia, logika, erkölcstan, jogtudomány és a Korán magyarázatának körébe tartozott. Szulejmánnak e száraz tudományágak mellett megkönnyebbülést és örömet jelentett, amikor az irodalomban jártas Halimival költészettel foglalkozhatott.

Halimi, mielőtt Trabzonba került, bejárta már Perzsiát és az arab országokat, hogy ismereteit a mohamedán világ jelesebb tudósainál gyarapítsa.

E kiváló tanítómesterek mellett a kard emberei ugyancsak nagy gondot fordítottak arra, hogy Szulejmánt már fejlődő korban testi ügyességre neveljék, és a fáradság elviseléséhez szoktassák. Apja főistállómestere, a mirahur már kisgyermek korában nyeregbe ültette, és ahogyan izmai erősödtek, fokozatosan megismertette vele a lóval való bánás minden csínjátbínját. Megtanította vágtában nyeregbe pattanni és onnan leugrani úgy, hogy közben lovát lassításra a legkisebb mozdulattal se kényszerítse. Kioktatta, miként lehet a kengyelbe kapaszkodva a ló hasa alatt átbújni, hogy azután a másik oldalon kerülhessen újra nyeregbe. Alaposan begyakoroltatta vele, hogy kísérőjével a legerősebb vágtában is lovat tudjon cserélni.

Ezzel egyidejűleg már gyerekkorban meg kellett ismerkednie a fegyverekkel, hogy – mint mondták – minél előbb megszokja a védőgyűrűt az íjhoz, a csatot az övhöz és a hüvelyt a kardhoz. A hadi tudomány alapelemeire az apja szandzsákjában javadalmat húzó tímár-birtokosok csapatvezére (a miralaj) kezdte oktatni. Majd, amikor tizennégy éves lett, apja megengedte, hogy elkísérje az igazi harci tusát is megnézni. Erre a Trabzonnal szomszédos perzsa határ mentén Szulejmánnak gyakran nyílt alkalma. A perzsa sah éppen ekkoriban, 1508-ban is panaszt emelt követe útján a szultánnál, legkisebb fia, Szelim ismétlődő támadásai miatt.

A perzsa követ panaszát a szultáni udvarból hírül hozó futár Szelimet egyúttal apja rosszabbodó egészségi állapotáról is tájékoztatta. Ez a hír, mely a távolság miatt Trabzonba jutott el legutóbb, a trón megüresedését leső testvérek között rendkívüli nyugtalanságot keltett.

A fokozódó feszültséget akkori lelkiállapota miatt leg-

kevésbé Korkud viselte el, noha a kortársak szerint II. Bajezid fiai között ő volt a legiskolázottabb, a legműveltebb, amiről arab nyelven írt értekezései is tanúskodnak. Lelkivilágára azonban erősen kihatott gyermekkorának legnagyobb élménye.

Amikor nagyapja, II. Mehmed 1481-ben meghalt, a lázongó janicsárok, míg apja Isztambulba meg nem érkezett, helyetteseként néhány napra trónra ültették. Bár ekkor még csak tizenegy éves volt, ez a színpompás esemény és a belőle fakadó emlékek később felkeltették benne a reményt, hogy apja trónjának majd ő lesz az örököse. Ezt a hitét táplálta az is, hogy testvérei közül éppen ő kerülhetett Maniszába szandzsákbégnek, amikor onnan 1498-ben legidősebb bátyját, Sehinsahot a távolabbi Kónjába (Konya), anyja városába helyezték át.

Manisza városát a szandzsák-székhelyek között előkelőbb rangra dédapja, II. Murád emelte, amikor visszavonultságot keresve pihenőhelyéül ezt választotta. Korkudot azonban ebből a rangos városból néhány év múlva, 1502-ben második legidősebb bátyja, a mindenkit félreállítani akaró Ahmed, a nagyvezér baráti segítségével a távolabbi Antáljába (Antalya) küldette, és az ő helyére mulatozó, könnyelmű életű testvérüket, Alemsahot ültette. Korkud nem tudott belenyugodni áthelyezésébe, éveken át Maniszába kívánkozott vissza; ez a vágy apja betegeskedésének hírével csak fokozódott benne, de kérését mindig elutasították. Kárpótlásul több javadalombirtokot adtak neki, de mégis egy terület fölötti vitában olyan nézeteltérése támadt a nagyvezérrel, hogy haragjában és csalódottságában 1509 áprilisában Antáljából szökve Egyiptomba hajózott, és menedéket kért a mameluk szultántól.

Szelim udvarában éppen ez idő tájban folyt Szulejmán circumcisiójának (körülmetélésének) hosszú ceremóniával és egyhetes lakomával járó megünneplése. Megtartásáról már hónapokkal korábban értesítették a rokonokat, ismerősöket és a trabzoni szandzsák lakosait, hogy a régi jó szokásnak megfelelően ajándékaikat időben elküldhessék.

Mihelyt a különféle tornajátékokkal élénkített ünnepségek lezajlottak, Szelim azzal a kéréssel fordult apjához, hogy unokáját, a tizenötödik évében járó Szulejmánt nevezze ki szandzsákbégnek. Szulejmánnak először apja szomszédságában, a Trabzon melletti sebinkarahiszári szandzsákot jelölték ki, de nagybátyjának, Ahmednek ez az erőösszevonás sehogyan sem tetszett. Emiatt az Isztambulhoz közeli bolui szandzsákba akarták helyezni, ami ellen Ahmed még hevesebben tiltakozott, és befolyásával elérte, hogy azt hamarosan, 1509 júniusában, a saját fiának, Murádnak juttatták.

Ahmed túlzó aggályoskodása miatt Szulejmán (mint később kiderült) még jobb helyre, a kaffai szandzsák élére, a Krím félszigetre került, ahová anyja, Hafisze, valamint tanácsadói és a szokásos udvartartás kíséretében 1509 augusztusában meg is érkezett. Ebből az ügyből kifolyólag vált nyílt ellenségeskedéssé Szelim és Ahmed között a már korábban lappangó, hallgatólagos rossz viszony. Miközben egymás lépéseit növekvő ellenszenvvel és fokozódó éberséggel figyelték, váratlan esemény történt.

Isztambult 1509 szeptemberében hatalmas erejű földrengés rázta meg, és a város utcáit a leomló romok és sikongó jajkiáltások töltötték meg. A katasztrófa a betegeskedő szultánban olyan elviselhetetlenül nyomasztó hatást keltett, hogy udvartartásával a drinápolyi szerájba költözött át. Szelimtől így még távolabb került a szultáni udvar, ami a

következő év tavaszán arra indította, hogy a Fekete-tengeren át fiához, a kaffai szandzsákba hajózzon, mert ide a hírek hamarabb jutnak el, és innen szükség esetén a szultáni udvar is jóval rövidebb úton érhető el, mint Trabzonból.

Ahmed, mihelyt Szelim elutazásáról tudomást szerzett, gyorsan írt apjának, hogy megkérje, azonnal rendelje vissza öccsét szandzsák-székhelyére. Egyidejűleg követe útján levélben felszólította a tatár kánt, hogy Szelimet mielőbb küldje Trabzonba. Ahmed unszolására és a nagyvezér ösztönzésére a szultán Szelimnek valóban visszatérést parancsolt, de ő többszöri levélváltás és szóbeli üzenet után sem engedelmeskedett. Sőt a jó hírszerzőket tartó velencei követ jelentése szerint Szelim apja akarata ellenére még az ősz folyamán feleségül vette megboldogult Mehmed öccse özvegyét, a tatár kán leányát, akinek révén hathatós szövetségesre talált.

A helyzet ily módon most már szinte pattanásig feszült, de nemcsak a szultáni udvar és az uralomért versengő testvérek körében, hanem részben annak visszahatásaként az alattvalók soraiban is, amiről a trónért civódó uraknak ezúttal még csak sejtelmük sem volt. A nép lappangó forrongását egy bizonyos vallási irányzattal, a síizmussal összefonódott társadalmi elégedetlenség idézte elő.

A sía szó alapjelentése egykor társaság, párt volt, de később a mohamedán világ kialakulása során ezt a fogalmat csak egyetlen párt, Ali, a negyedik kalifa (656–661) pártjának megjelölésére használták. Párthívei, akiket ennek alapján síitáknak neveztek el, csak Alit (Mohamed próféta unokaöccsét s egyben vejét) és annak egyenes ági leszármazottait ismerték el a mohamedán világ egyedül jogos vezetőinek. A síitákkal szemben a szunniták (a szunna szó jelentése: hagyományos szokás) a próféta utódjának, azaz a kalifának első alkalommal történt kijelölése után már hagyományos szokássá vált kalifaválasztást helyeselték, és tagadták a kali-

faság örökölhetőségét. A szunniták és síiták között ezenkívül még dogmatikai kérdésekben is ellentétek támadtak; ennek folytán szertartásaikban is kisebb-nagyobb eltérések keletkeztek.

Az oszmánok általában szunniták voltak, de a Perzsiából átszivárgó síizmusnak is akadtak közöttük szép számmal hívei, főleg Szivasz (Sivas) és Antálja vidékén. II. Bajezid mint a perzsa kultúra kedvelője, eleinte olyan engedékeny volt velük szemben, hogy egyik vezetőjüknek, az Antálja hegyeiben lakó, kegyes életű Haszán Halifének évjáradékot is adott. Néhány évvel később, 1502-ben mégis, amikor Iszmail, a síiták zászlóhordozója Tebriz elfoglalása után magát sahnak kiáltatta ki, és a síizmust Perzsiában államvallássá tette, a szultánban olyan aggodalmat keltettek a síita mozgalomért fanatikusan lelkesedő alattvalói, hogy rendeletére azokat, akiket a sah híveinek ismertek, és kézre keríthettek, arcukon megbélyegezve a Pelopónniszosz-félszigeten Velencétől éppen elfoglalt Modon (Modhon) és Koron (Koróne) városokba deportálták. A hegyekben azonban sok síita bújt meg, közöttük az egykor évjáradékot élvező és most még nagyobb tisztelettel övezett Haszán Halife és fia, Karabijiklioglu, aki később Sahkulu (a Sah szolgája) néven vált közismertté. Bizalmat keltő egyéniségükkel és meggyőző beszédükkel mindketten számos hívet tudtak maguk mellé állítani, de nemcsak olyanokat, akik valamiféle igazabb vallást keresve buzgó síiták lettek, hanem az adó- és tizedszedők kíméletlen zaklatásai elől menekülő földönfutókat is, mert panaszaikat meghallgatva, egy jobb világ ébredésével biztatták őket.

A hozzájuk csatlakozók számát a síizmus diadalában hívők és a földönfutóvá lett szegény parasztok mellett azok a hadat viselt tímár-birtokosok is gyarapították, akiknek szolgálati birtokát elvették, s helyette rosszabbat vagy egyáltalán semmit sem adtak, mivel mások a kincstári birtokok

elosztóinak kellő összeget juttattak. E tímár-birtokosok panaszos szavait még a szultáni udvart tájékoztató egyik korabeli jelentésben is idézték: „Ha valahol pénzes ember akadt, kereskedő, kádi vagy adószedő fia, az mind tímár-birtokos lett. A pasának valahány szakácsa, lovásza, zenésze vagy más efféle szolgája akadt, az mind tímár-birtokos lett, és a vitéznek tímár-birtok nem maradt."

A visszaélések megszüntetésére a szultáni udvar semmit sem tett, sőt a trónért folyó versengésben érdekeltek a nagy pénzszűkében még maguk is szaporították azoknak az elégedetlenkedőknek a számát, akik már hívó szó nélkül is gyülekeztek a fiatal, tettre vágyó Sahkulu köré. Összejöveteleikre, sérelmeik megbeszélésére a síizmus egyik fészke, Antálja vidéke különösen alkalmas lett, amikor onnan a közigazgatás legfőbb őre, a szandzsákbég 1509 tavaszán szökve Egyiptomba hajózott.

Korkud, miután Egyiptomban a mameluk szultán támogatását egy esztendő leforgása alatt sem tudta megnyerni, apjának és a nagyvezérnek Drinápolyba engesztelő levelet és ajándékot küldve, szíves engedelmükkel 1510 augusztusában visszatért Antáljába. Itt türelmetlenül várta az események további alakulását, de hiába küldte egyik hírszerzőjét a másik után apja és testvérei udvarába; egész télen nem számoltak be olyasmiről, amiért érdemes lett volna bármit kezdeményezni.

Ábrándozó tétlenségéből pedig semmi más nem mozdította ki, még a város törvényes rendjére éberen ügyelő kádinak az a jelentése sem, hogy embereinek nem sikerült kézre keríteni a hegyekben szervezkedő síiták vezérét, Sahkulut, csupán párthívei közül tudtak húsz embert a vár tömlöcébe dugni. A trónról szövögetett álmodozásából az sem zökkentette ki, hogy viszonzásként fővadászmestere feleségét és háza népét Sahkulu egy hegyszorosban megtámadta, és közülük húszat túszként magával vitt.

Egészen megrendült azonban lelkileg, amikor meghallotta, hogy a szultáni udvar felajánlotta Szelimnek: ha visszatér a Krím félszigetről, Trabzon helyett Maniszában lehet szandzsákbég. Korkud ekkor panaszkodva írta nővérének: „Most is szükséges, hogy kisebbik testvéremet elém helyezve, nálam jobban megtiszteljék? Nincs nekem egy szemernyi felfogóképességem? Az itteniekeket talán nem értem meg? Ha engem nem tekintenek, akkor most újra Egyiptomba menjek? Vagy Rodosz szigetére szökjek? Mindennél inkább úgy tűnik azonban, hogy Tire városába nyugalomba vonulok, és onnan nincs visszatérés."

Kétségbeesett határozatlanságában végül a három közül egyik helyre sem ment, hanem hirtelen egy negyedik megoldást választott. Egy márciusi hűvös éjszakán apja engedélye nélkül, meggondolatlanul, titokban elhagyta székhelyét, és útra kelt Maniszába, hogy öccsét megelőzve ott szandzsákbég lehessen. Valójában pedig Szelim el sem indult, mert őt nem Maniszába, hanem a vele szomszédos mentesei szandzsákba hívogatták, oda meg nem kívánkozott. E hír félreértéséből azután egy másik alaptalan gyanú keletkezett.

Korkud éjszakai útnak indulása gyanút keltett környezetében; azt hitték, azért siet úgy, mert apja meghalt. E gyorsan terjedő hír pedig cselekvésre serkentette Sahkulut, aki híveiből szervezett seregével támadásra készen, a legtöbbet ígérő célpontot kereste. Erre a hegyszorosokon át Manisza felé tartó gazdagon felszerelt díszkíséret éppen megfelelőnek látszott. A váratlan rajtaütésből, noha nem a legjobban sikerült, Korkud nagy nehézségek árán, jó fegyverű testőrei segítségével tudott csak egérutat nyerni.

Ezzel a vakmerő támadásával azonban Sahkulu mégiscsak kibontotta a felkelés zászlóját, ami olyan hatást váltott ki, hogy amikor Korkud csapatvezérei ellentámadásra indultak, csatát már nem nyerhettek, mert seregük egy része, a tímár-

birtokosok és a falvakból hirtelen összeszedett földművelő parasztok az ütközet alatt a felkelők oldalára álltak. Így Sahkulu győzelmesen vonulhatott tovább hógörgeteg módjára növekvő seregével egészen Kütahja (Kütahya) városáig. Itt rendezte seregét, címet és rangot adott, akinek csak lehetett, s akiknek nem jutott, azoknak még hevesebb harcra buzdító szavakkal mutatta meg az anatóliai beglerbég, Karagöz pasa szemben táborozó seregét.

Másnap, 1511. április 22-én az igazabb vallást hirdető síiták és a jobb földi életet akaró szunniták lelkesedéstől és gyűlölettől átitatva Sahkulu lába elé rakták Karagöz pasa vértől csepegő fejét. A mozgalom most már félelmetes méreteket öltött; a felkelők sikere a birodalom délkeleti felén, Antáljától Szivasz városáig a fölművelő lakosság köréből szinte mindenkit magával ragadott.

Az anatóliai felkelés híre hamar eljutott Kaffába, Szulejmán udvarába, s a helyzetet apja úgy ítélte meg: itt az ideje, hogy ők is cselekedjenek. Szelim tatár csapatokkal kiegészített seregével hajóra szállt, és május 31-én már Várna alatt a Kamcsija folyó völgyében lassan Drinápoly felé nyomult. Feltartóztatására a ruméliai beglerbéget, Haszán pasát rendelték ki, de ő visszavonult anélkül, hogy megütközött volna. Szelim pedig apjának levelet írva, igyekezett őt engedékenységre bírni korábbi kérése iránt, hogy a távoli Trabzon helyett Ruméliában adjon neki szandzsákot.

Törvény tiltotta ugyan, hogy a szultánok fiai a birodalom európai oldalán szandzsákot kapjanak, II. Bajezid ekkor a megbékélést közvetítők tanácsára hallgatva, mégis kinevezte Szelimet Szendrőbe szandzsákbégnek, és kívánságára szavát adta, hogy nem mond le a trónról bátyja, Ahmed javára.

Sahkulu felkelő seregével eközben áradatként hömpölygött Anatóliában. Már sikerült pártjára állítania a szultán legidősebb fiát is. A Kónja ősi várában székelő Sehinsah a trón-

viszályba (állítólag elsorvadt lába miatt) eddig nem avatkozott be, de most szinte a háttérből hirtelen felbukkant, hogy a síitákra támaszkodva uralomra jusson. Szándékáról azonban még gyermekkorában mellé rendelt tanácsadója, Hajdar pasa idejében tájékoztatta az udvart. A felkelők mozgalmát a szultán eddig eléggé lebecsülte, de most egyszerre nyugtalanítani kezdte, és nagyon elkeserítette, hogy legidősebb fia, akinek éppen a perzsa irodalom hatására a Sehinsah nevet adta, most a síiták lekötelezett híve lett.

A kiszélesedett és egyre tovább terjedő felkelés elfojtására II. Bajezid most már fiának, Ahmednek és a nagyvezérnek, Ali pasának adott parancsot. Amikor Ali pasa janicsárjai élén megindult, Sahkulu megkezdte a visszavonulást, hogy elkerülje a nyílt összecsapást. Így a szultán csapatai a felkelőket Anatólia belső felében, Szivasz mellett a nyári forróságban csak nagy nehezen tudták utolérni, július 2-án.

Szelim egész idő alatt feszülten figyelte a síita mozgalom eredményeit, és minden eshetőségre készen maga köré gyűjtötte a ruméliai csapatokat. Nagyon aggódott, hogy mi lesz majd, ha a nagyvezér csatát nyer, és győztes seregével visszatér Ahmed oldalán, hogy vele szemben trónra segítse. Az események ilyenféle alakulását latolgatva, váratlanul érte az a hír, hogy július 2-án, amikor a janicsárok a felkelőket ütközetre kényszerítették, nemcsak Sahkulu, hanem Sehinsah és maga a nagyvezér, Ali pasa is életét vesztette.

A szultánt legidősebb fiának lázadása, majd halálhíre teljesen megrendítette. Az események hatása alatt hamarosan Isztambulba indult, hogy lemondjon trónjáról, melyet harminc évvel ezelőtt ópiummal táplált, melankolikus lelkével csak vonakodva, tanácsosai unszolására fogadott el. Szelim, amikor apja visszavonulásáról tudomást szerzett, és meghallotta, hogy Ahmed párthívei a beteg szultánt utódjának ki-

jelölésére ösztönzik, csapataival a lassan haladó udvartartás nyomába szegődött.

Július végén Drinápoly és Isztambul között, Csorlunál (Çorlu) érte be a szultáni sereget. Apját nem megtámadni akarta, csupán emlékeztetni neki tett ígéretére, hogy míg él, Ahmed javára a trónról nem mond le. Ahmed barátai azonban serege nagy számát felróva, ellene ingerelték a szultánt, aki hamarosan támadást parancsolt. Az összecsapásnál Szelim vakmerően viselkedett, de amikor látta, hogy veszít, futásnak eredt, és augusztus 3-án Kaffa felé vitorlázott, menedéket keresni fiánál és apósánál, a tatár kánnál.

Apósa tanácsára mindjárt írt apjának, hogy a történtekért bocsánatot kérjen. Levelében — mely a szultáni szeráj levéltárban ma is olvasható – körülményes magyarázatokkal szépítgette viselkedését. A szendrői szandzsákba történt kinevezésekor engedélyt kapott a hitetlenek elleni portyára, amire csapatait összeszedve már éppen elkészült, de váratlanul azt hallotta, hogy a nagyvezér Szivasz mellett a síitáktól vereséget szenvedett; amikor a szultán őfelsége emiatt útra kelt Isztambulba, és bátyját, Ahmedet magához rendelte, seregével ő is azonnal odaindult, hogy szükség esetén rendelkezésre álljon. Mentegetőzései közül való tény, hogy II. Bajezid – ígérete ellenére – legidősebb fiát hívatta, mert az uralkodás terhessé vált gondjait rá akarta ruházni. Ahmed trónhoz vezető útját azonban két sziklaszilárdnak látszó akadály torlaszolta el.

Az egyik akadály megtestesítője a Boszporuszon ringatózó flotta volt, melynek parancsnokát, Iszkender pasát Szelimhez töretlen hű barátság fűzte. A másik akadályt a janicsárok alkották, akik egyrészt nehezteltek Ahmedre a síiták elleni harc folyamán közöttük keletkezett éles szóváltás miatt, másrészt vonzódtak Szelimhez, mert ugyanannak a dervis rendnek volt a tagja, melyhez zömmel ők is tartoztak. Így azután, amikor

Ahmed Isztambul előtt megjelent, és híre terjedt, hogy apja az ő javára le akar mondani a trónról, a janicsárok tiltakozásul felfordították óriási leveseskondérjaikat, mert régi szokásuk szerint a további parancsok megtagadásának ez volt a bejelentési formája. Ezzel már kezdetét vette a nyílt lázadás, hangos szóval kiabálták, hogy Ahmed uralmát nem akarják, s mivel ordítozásuk ellenvetésre nem talált, a fegyelem alól teljesen felszabadultan megrohanták a nagyvezér és a szultáni tanács többi tagjainak házát és kirabolták, majd a védtelen és teljesen ártatlan zsidó kereskedők üzleteit is fosztogatni kezdték.

Ahmed, amint meghallotta, hogy az egész várost felforgató lármás tüntetés ellene irányul, fogcsikorgatva, de magában bosszút forralva visszafordult, hogy Anatóliában vesse meg eljövendő uralma alapját. Könnyű zsákmány után nézve, mindjárt dühödten megostromolta Kónja várát, és elűzte onnan nemrég elhunyt bátyja, Sehinsah fiát, Mehmedet, aki nagyapja parancsára került oda szandzsákbégnek. Ahmed mindenkit felháborító nyers eljárása a szultáni uralommal szemben nyílt lázadásnak minősült, amit Szelim párthívei azonnal a maguk javára fordítottak. A szultán a janicsárok által teremtett nyomasztó légkörben hallgatott tanácsukra, és a zendülő Ahmed megzabolázására induló sereg vezérének (1512. március 27-én) Szelimet nevezte ki.

Három nappal később az eseményekre éhes utcai emberek legnagyobb ámulatára a harmadik testvér, Korkud érkezett meg, akit Szelim ellenfelei hívtak titokban nagy sietséggel, hogy megkíséreljék most őt trónra segíteni, miután Ahmeddel nem értek célt.

Korkudot apja április 6-án a szultáni tanácsban kihallgatáson fogadta; ennek lefolyásáról egy korabeli levél tudósít bennünket. Fogadására a pasák és bégek a szeráj középső nagy kapujáig eléje mentek, hogy kézcsókkal hódolva, apja

elé vezessék. Miután a szultánnak kijáró tisztelettel kezét, térdét és lábát Korkud megcsókolta, apja megkérdezte: mi okból érkezett Isztambulba? „Végtelen sok bűnömért bocsánatot kérni, de meg a Kónját elfoglaló Ahmedtől is félek" – válaszolta fia. Igazi szándékát, hogy a janicsárok támogatását akarja megnyerni, nem merte bevallani.

Nem sok idő múlva, április 19-én Szelim is megérkezett Isztambulba, de Korkuddal barátságosan bánt, és biztosította: ha seregét feloszlatja, Maniszában maradhat szandzsákbégnek. Szelim hamarosan kihallgatást kért apjától, aki azt hitte, hogy legkisebb fiát teljesen kielégítette a lázadó testvérbátyja megfékezésére induló sereg fővezéri tisztsége, de tévedett, mert Szelim az összes uralkodói jogok birtokába akart kerülni. A szultán pedig, mintha életét féltené, görcsösen ragaszkodott minden hatalmához. Emiatt apa és fia között még heves szóváltás is támadt, ezt azonban elnyomta a Szelim nevét üvöltő janicsárok zaja, és április 24-én II. Bajezid lemondott.

A könyörtelen Szelim és egyetlen örököse

Szelim trónra lépéséről gyorsfutárral értesítette a tatár kánt, és egyben megkérte, hogy nála tartózkodó fiát mihamarabb küldje Isztambulba. Szulejmánnak úgy tűnt, trónörökös lett, de apját nagyon aggasztották mindazok, akik még az ő szultánságát is kétségessé tehették. Itt volt először a trónjáról megszégyenítve letaszított, nagyon betegeskedő, de híveit még mindig mozgatni tudó Bajezid, továbbá életüket féltő tetterős fiai.

II. Bajezid lemondatása után átköltözött a régi szerájba, melyet apja, II. Mehmed röviddel Isztambul elfoglalása után építtetett. Itt azonban egy hónapig sem maradt, mert Dimoti-

kába (Didimótichon) kívánkozott, hogy ott teljes nyugalomban élhessen. Szelim a város faláig, az Edirne-kapuig kísérte apját, aki a velencei követ jelentése szerint könnyes szemmel megáldotta fiát, és sok szerencsét kívánt uralkodásához. A Dimotikába vezető útnak azonban még a feléig sem ért, amikor váratlanul, június 10-én meghalt. Méreg ölte meg, mely állítólag vízbe keverve, bőrén keresztül hatolt testébe, mikor a déli imája előtti rituális mosdását végezte.

Szelim, miután apját Isztambulban eltemettette, új székhelyét már nyugodtan a háta mögött merte hagyni, hogy két bátyja, Ahmed és Korkud ellen forduljon. Janicsárjait hadba szólítva, július 29-én kivonult Isztambulból, amelynek biztonságáról távolléte alatt helyetteseként fia, Szulejmán volt köteles gondoskodni.

Ahmed, amint apja halálhírét meghallotta, csapataival Konjából átment Afjonba (Afyon), amely hírszerzőinek két testvére székhelyéhez, Isztambulhoz, illetve Maniszához nagyjából egyforma távolságra esett. Mikor azonban Szelim megindult ellene, visszahúzódott Ankarába, mert seregét a janicsárokkal szemben még nem tartotta elég ütőképesnek. Vonulása közben az útjába eső városokat és falvakat kíméletlenül megsarcolta, sőt alvezéreit szerteszét küldte, hogy számára adót szedjenek, és katonát gyűjtsenek.

Korkud ugyan megígérte Szelimnek Isztambulban, hogy feloszlatja seregét, de mégis maga mellett tartotta. Most azután, hogy Szelim nem eredt mindjárt a menekülő Ahmed nyomába, hanem Brusszánál megállt, kétségbeesésében megint különféle szökéseken törte a fejét. Még el sem indulhatott azonban, mikor öccse már körülfogta Maniszát, és rövid ostrom után birtokba vette. Az ekkor keletkezett nagy kavarodásban viszont mégis sikerült neki álruhában a városból kijutnia. Három hétig bujkált; már éppen Rodosz szigetére akart hajózni, mikor felismerték, és jutalom reményében

Brusszába hurcolták, ahol Szelim 1513 márciusában megfojtatta.

Ugyancsak itt fojtatta meg a már korábban elhunyt testvérei közül Mahmudnak három fiát (Muszát, Orhánt és Emirt), Alemsahnak egy fiát (Oszmánt) és Sehinsahnak szintén egy fiát (Mehmedet), akit másik nagybátyja, Ahmed Kónjából űzött el. Szelimnek ezek a rémtettei Brusszában olyan visszatetszést keltettek, hogy ellensúlyozására kénytelen volt 1000 birka húsát és 700 000 akcsét szétosztani.

Miután itt már senkitől nem kellett tartania, erősebbik bátyja ellen fordult. Ez év tavaszára azonban Ahmed olyan hatalmas sereget állított ki, hogy Szelim győzelmében az emberekben kétségek támadtak. Titokban már a nagyvezér, Kodzsa Musztafa pasa is Ahmed párthíve lett, és hírvivők útján állandó összeköttetést tartott fenn vele. Ezt a láncszemet Szelim szakította szét, amikor kapcsolatukról megbizonyosodva, nagyvezérét Brusszában kivégeztette. Ahmed erejét azonban ezáltal mégsem sikerült észrevehetően meggyengíteni és párthíveit megrendíteni, ezért vele szemben, hogy mindenképpen győzni tudjon, cselvetéshez folyamodott. Az udvari emberek hízelgő nyelvén olyan levelet íratott, amely (az uralkodóház tagjai és a nagyvezér kivégeztetéséről, valamint a saját maguk áldatlan rossz helyzetéről neki mindent panaszként elsorolva) gyors támadásra biztatta, hogy az összecsapásnál minél előbb pártjára állhassanak.

Ahmed az ütközet alatt csak akkor vette észre, hogy a neki írt levéllel félrevezették, amikor a visszavonulásra lehetősége már nem volt. Elfogatásakor életéért könyörgött, de Szelim nem volt elnéző; április közepén a többiekhez hasonlóan őt is Brusszában helyeztette örök nyugalomra.

Ekkor Ahmed öt fiából három ijedtében Egyiptomba szökött. Közülük Szulejmán és Alaeddin még 1513-ban pestis áldozata lett, de az életben maradt Kászim éppen

eléggé aggasztotta Szelimet; üldözéséhez mégis csupán évek múlva foghatott. Murád, a negyedik fiú már régebben a síita mozgalomhoz csatlakozott, s apja halála után Perzsiába menekült, de felkutatására a szultán csak a következő esztendőben mehetett számottevő sereggel. Így Szelim embereinek 1513 tavaszán egyedül Ahmed legkisebb fiát, az egészen fiatal Oszmánt sikerült kézre keríteni Amásziában (Amasya), ahol irgalom nélkül mindjárt megfojtották.

Mikor ily módon az Oszmán-ház minden férfitagja eltűnt a küzdőtérről, a szultán mérhetetlen gőggel Isztambulba, egyetlen fia, a trón várományosa pedig nem kevesebb önhittséggel Maniszába vonult.

Szulejmán nagy kísérettel ment a szaruháni tartomány székhelyére, Maniszába, ahová apja szandzsákbégnek kinevezte. Udvartartásának főembere, melléje rendelt tanácsadója és kivételesen egy személyben pénzügyeinek gondnoka Dzsezerizáde Kászim pasa lett, akit apja egykori kincstárnokaként már régóta ismert, és szívesen látott maga mellett, mert magas műveltségű, irodalomkedvelő ember volt. Szulejmán gyámjának, mint a sehzádék (szultánfiak) mellé kinevezett mindegyik lalának, a tanácsadás mellett legfontosabb teendője az volt, hogy a szultánt fia minden lépéséről rendszeresen tájékoztassa. Erről a kötelességéről persze Szulejmán tudott, hiszen neki is fülébe jutott egyebek között, hogy nagybátyjának, Sehinsahnak a síitákhoz való csatlakozási szándékát lalája a szultáni udvarnak azonnal jelentette. Kászim pasának azonban a gyámkodás és a kémkedés hálátlan feladatát mindkét fél megelégedésére sikerült ellátni.

Mindamellett Kászim pasa megbízatása főként arra irányúlt, hogy Szulejmánnal kis tartománya kormányzásán keresztül megismertesse az államigazgatás különféle teendőit. Ennek elősegítésére a többi szandzsák közismert szer-

vezetétől eltérően, Maniszában teljesen központi mintára felállított hivatali ügyosztályok működtek.

A szandzsák igazgatásának megkönnyítésére, mivel az utóbbi években ott a közállapotok nagyon megromlottak, a szultán – amint maga írta – fia kérésére összeállította a különféle rendbontók megbüntetését szabályozó törvényeket. A maniszai kádi pedig, mint minden érkező rendeletet, ezeket is bemásolta jegyzőkönyvébe. Ebből ismerhető meg a házasságtörőkre, leányszöktetőkre, gyilkosokra, gyújtogatókra és a tolvajokra kirótt büntetések neme és különböző mértéke. A tolvajoktól minden bizonnyal gyakorta károsodást szenvedtek az átutazók, mert a szultán a törvény szövegében külön kitért arra is, hogy a karavánszerájok (vendégfogadók) vezetőit figyelmeztetni kell, kérdezzék meg az embereket minden reggel, mielőtt a karavánszeráj kapuját kinyitnák, nem lopták-e el valakinek a holmiját. Ha megkérdezték, tagadó válasz esetén távozás után panasznak nincs helye, de ha ilyen eljárás nélkül nyitnák ki a karavánszerájokat, azok vezetőit vonják felelősségre, amikor az emberek utólag mégis lopásról panaszkodnak.

A különféle panaszok meghallgatására a tartományi ügyek megvitatására összehívott tanácsülésen, a divánban került sor, melyen a trónörökös vagy a lala elnökölt, miként Isztambulban az államügyek megtárgyalásánál a szultán vagy a nagyvezér. Az itt hozott döntésekről esetenként kiadott határozatokat és a trónörökös egyéb írásbeli rendeleteit is Mehmed Bej, a főkancellár (nisándzsi) hitelesítette Szulejmán nevének éppen olyan díszes monogramszerű felrajzolásával, mint amilyenekkel a birodalom központjában a szultáni kiadványokat és leveleket megerősítették.

A sok hivatali írnok között szerényen meghúzódva, de minden pillanatban szolgálatra készen dolgozott egy Ibrahim nevű görög, aki – a fennmaradt fizetésjegyzék szerint

tollát itt nem régóta forgathatta, mivel napidíja még csak 8 akcse volt, ugyanakkor Szulejmán kincstárának egyik írnoka, a rangosabb Mahmud Cselebi már napi 20 akcsét kapott. Ibrahim azonban hamarosan karddal cserélte fel tollát, mert megnyerő modorával, vonzó beszédével és mindig szellemes válaszaival sikerült a vele majdnem egykorú Szulejmán közvetlen szolgálattevői közé, a szerájba kerülnie.

A trónörökös szerája, miként a mohamedán világban minden nagyobb lakóház, két fő részre, úgymint haremlikre és szelámlikre oszlott. A nagyobbik rész volt a női lakosztály, melyet azért neveztek haremliknek vagy röviden csak háremnek, mert az tiltott hely volt minden férfinak, aki nem a család tagja volt; a hárem szó jelentése „tiltott, szent". Ebben lakott Szulejmán édesanyja, felesége, egyéves kisfia. Mahmud a melléje rendelt dajkákkal és szolgálókkal, és itt éltek eunuchok szigorú felügyelete alatt az ajándékba kapott rabnők. A hárembe az épület másik részéből egy összekötő folyosón lehetett bejutni; e folyosón át hordták fel (a hárem ajtajának használata nélkül!) a falba épített forgó tálcán kiadott ételt és italt Szulejmán vendégei elé.

A szeráj homlokzati, kisebbik része férfiak tartózkodására szolgált, elnevezése, szelám, onnan eredt, hogy az érkezőket itt üdvözölték; a szelám szó jelentése, mint ismeretes, „üdvözlés". Szulejmán ebben a lakosztályban fogadta férfi vendégeit, akár ebédre hívta őket, akár csak csemege melletti barátságos társalgásra. Itt tárgyalta meg a tartomány ügyeit, magyarázta el terveit Kászim pasának, és itt mondta tollba leveleit az íródeáknak. Idejöttek jelentést tenni emberei, és idehozták híreiket messziről a porlepte futárok. Itt tartotta egyre elmélyültebb tudós előadásait régi kedves tanítómestere, Hajreddin Efendi, aki trabzoni gyermekévei óta mindig mellette tartózkodott. (Halimi, a költő nem kísérhette el, mert a szultán annyira megkedvelte, hogy nem en-

gedte el maga mellől.) Hajreddin Efendi a közben eltelt évek során felgyarapodott sokoldalú tudásával és széles körű ismereteivel olyan hírnevet és tiszteletet keltett az egész udvartartásban, hogy Szulejmán – a fennmaradt kincstári elszámolás szerint – napidíját 60 akcsében állapította meg akkor, amikor udvari főorvosának napi 40 akcsét juttatott.

Szulejmán a szép fekvésű Maniszában, kényelmesen berendezett szerájában még egy esztendőt sem tölthetett, mert apja 1514 tavaszán Drinápolyba rendelte, hogy helyette a birodalom nyugati felére vigyázzon, amíg ő hadjáratot vezet a perzsa sah ellen.

Szelimnek sikerült ugyan szívós küzdelem után a trónt magának biztosítania, de teljesen zavartalanul még mindig nem birtokolhatta azt, mert nagyon nyugtalanította a Murád unokaöccsének védelmet nyújtó perzsa sah viselkedése és a birodalma keleti felében egyre jobban terjedő síizmus. Aggodalomra nem annyira a csak vallási meggyőződésből síitává lett alattvalói adtak okot, mint inkább azok a (részben még nomadizáló) türkmén törzsek, melyek a birodalom egységét megbontva, állandóan a perzsák szövetségét keresték; ez utóbbiakat éppen ezért, mint a perzsákat, vörös fejfedőjük miatt, török szóval „kizilbas"-oknak (vörös fejűeknek) nevezték.

A szultán, hogy aggályait eloszlassa, unokaöccse, Murád felkutatására és a perzsa befolyás elfojtására nagyobb támadásba kezdett. Ennek előkészítésére embereit titokban birodalma keleti határára küldte, és ott összeszedette kizilbas alattvalóit. Közülük az ismertebb hangadókat könyörtelenül kivégeztette, a kevésbé veszedelmeseket pedig börtönbe záratta. Csak ezután, 1514 tavaszán indult meg seregeivel a perzsa sah ellen.

Janicsárjai mindegyikének zsoldján felül 1000 akcsét ajándékozott, ennek ellenére Anatólia terméketlen, sziklás

keleti határán a rossz élelmezéstől és a rekkenő melegtől eltikkadt serege mégis megtagadta az engedelmességet. A panaszaikat ekkor előterjesztő Hemdem pasát azon nyomban kivégeztette, az így megfélemlített katonák ugyan egy darabig tovább meneteltek, de azután fellázadtak. A kegyetlenségéről ismert Szelimnek azonban ismét sikerült akaratukat megtörnie, és a sereg a hegygerinceken elcsigázva vonszolta át magát és a nehéz ágyúkat, melyeknek tüze végül augusztus 23-án a perzselő nap alatt vérrel áztatta fel Csaldirán mezejét. A sah ezután menekülni és bujkálni kényszerült, a szultán pedig zsákmányolt, de nemcsak ékszereket és drága kelméket, hanem Tebrizben még az ügyes kézműveseket és mesterembereket is összeszedette, hogy Isztambul kézműipara minél több ágú legyen. Szelim csak 1515 júliusában tért vissza, de addig hódolásra bírta a Zülkadir türkmén fejedelemséget, és birodalmához csatolta Bitlisz (Bitlis), Mardin és Dijarbekir (Diyarbekir) környékét. Győzelme azonban mégsem lett teljes, mert Ahmed bátyja fiát, Murádot sehogyan sem tudta kézre keríteni.

A nyár végén Szulejmán újra Maniszába ment. Eddig országos dolgokban a maga akaratából, apja helyetteseként nem sokat cselekedhetett, már csak azért sem, mert az államigazgatás legfőbb tisztségviselői a szultáni táborban voltak; az ő hatásköre nem is terjedt ki másra, mint hogy szükség esetén védelmezze a birodalom nyugati felét. Apja hódításai ugyan a legnagyobb büszkeséggel töltötték el, de mégis szívesen indult vissza szandzsákbégi székhelyére, mert egyelőre ott önállóbbnak érezte magát.

Maniszába való visszatérése után figyelmét családi örömök kötötték le: felesége, Máhidevrán egy életerős fiúgyermeket hozott a világra. A gyenge testalkatú elsőszülött, Mahmud mellett az egészségtől duzzadó kis Musztafa hamarosan mindenki kedveltje lett. Különösen Szulejmán anyjának,

Hafiszének, a szeráj nagyasszonyának szeretetét nyerte meg annyira, hogy amint növekedett, élete útját egyre féltőbb gonddal egyengette.

Szulejmán, bármennyire is szeretett volna ekkor közigazgatási ügyekben önállóan tevékenykedni, nem sokáig foglalatoskodhatott tartománya kormányzásával, mert a következő év júniusában atyai parancsra újra Drinápolyba kellett mennie, hogy őrködjék a birodalom nyugati felének biztonsága fölött.

Szelim ismét hadjáratra készülődött, mert nyugtalansággal töltötte el annak híre, hogy a perzsa sah szövetségre lépett a mameluk szultánnal, Kanszu Gavrival, aki vele szemben védelemben és támogatásban részesítette Ahmed bátyja Egyiptomba menekült fiát, Kászimot. 1516. augusztus 24-én azonban Aleppo közelében, Dábik mezején az eléje siető mameluk szultán seregét jól bevált ágyúi segítségével teljesen szétszórta; a véres küzdelemből Kászimnak sikerült kiutat találni, de Kanszu Gavri életét vesztette.

Szelim Aleppo bevétele után már könnyűszerrel foglalta el Damaszkuszt, s itt több hónapon át pihentette katonáit. 1517 januárjában mégis elgyötörten érkeztek meg Kairó elé, Ridanijébe, ahol unokaöccse, Kászim és az újonnan választott mameluk szultán, Tomanbaj sáncokkal jól megerősített táborban várta érkezését. Szelim alaposan kimerült seregével azonban meg sem kísérelte, hogy az elsáncolt tábor ellen rohamot vezessen, hanem Tomanbaj csapatait kicsalogatva sikerült kikényszerítenie a nyílt ütközetet. Győzelemre hajszolt serege még így is olyan veszteséget szenvedett, hogy Kairó megszállására katonáinak alig maradt ereje. Szelim ezért már békekötésre szánta el magát. De Tomanbaj a feltételeit tolmácsoló követeit felkoncoltatta, és Kairó lakosainak segítségével váratlanul ellentámadást szervezett. Ez a kudarcba fulladt vállalkozás döntötte

el a harcot, amelynek végén Szelim Tomanbajt felakasztatta; de a nagy zűrzavarban Kászim ismét egérutat nyert.

Kairóban nyolc hónapig tartózkodott a szultán, s miközben Egyiptomot birodalmához csatolta, a két szent város, Mekka és Medina is követei útján hódolatát jelentette. Az arab világ ellenállásának megtörésére ugyanis a kalifát, akinek elődei Bagdad lerombolása (1258) után Egyiptomba költöztek, elfogatta, és Isztambulba küldte, állítólag azzal a szándékkal, hogy örökébe lépve, ő maga legyen a szunnita mohamedán egyház feje; Szelim utódai 1924-ig viselték a kalifa címet.

Hazafelé menet még hónapokig elidőzött Damaszkuszban, hogy a meghódított Szíria közigazgatását is átszervezze, s mialatt lelke üdvösségéért ott dzsámit építtetett, és egyházi alapítványokat létesített, végre 1518 januárjában egy ládában eléje rakták halálra kerestetett unokaöccse fejét. Amikor megpillantotta – az elbeszélők szerint –, öröm és megnyugvás tükröződött arcán.

Szulejmán ezúttal két évet töltött egyfolytában Drinápolyban, amelyet közben annyira megkedvelt, hogy nem szívesen ment el innen, amikor apja a nyár derekán visszaérkezett. Drinápoly sokkal nagyobb város volt, mint Manisza, mert Szulejmán őseinek Brussza után ez lett a második fővárosa. Őt azonban nemcsak a tágasabb és nagyobb fényűzéssel berendezett szultáni szeráj vonzotta, hanem az a pompás vadászterület is, amilyenre eddig még másutt nem talált. Sokszor járt ki ezért a Tundzsa és az Arda folyó torkolatához, ahol a megduzzadt, medréből gyakran kilépő Marica óriási árterén számos holtág és apró tavacska keletkezett. Itt a náddal, zsombékkal benőtt mocsaras ingoványok fölött mindig rétisasok, darvak, gémek, ölyvek, vadkacsák és vadlibák keringtek. Solymászásra bőven akadt ideje, mert a birodalom nyugati felét ellenség nem fenye-

gette, és itt belső zavargásoktól sem kellett félnie, mivel arra apja megbízottja, Pírí Mehmed pasa Isztambulban állandóan nagy gonddal vigyázott.

Maniszába már harmadszor hurcolkodott, s ezúttal valamivel hosszabb ideig maradt ott, mert nem szólította mindjárt vissza szultáni parancs. Apja engedélye nélkül pedig szigorúan tilos volt szandzsákját elhagynia, noha kezdte kissé szűknek érezni azt. Tartománya aprólékos ügyeivel most már csak kelletlenül foglalkozott, s nem nagy lelkesedéssel gyakorlatoztatta csapatait sem a Manisza-hegy sziklás oldalán. Szívesebben ment sólymaival a Gediz és Kum folyók közeli szögletébe vagy a távolabbi Marmara-tó (Gölmarmara) mellé, bár ezek a tájak nem kínáltak olyan változatos és gazdag zsákmányt, mint a Drinápoly melletti lápok és mocsarak. Kirándulásain már mindig kísérői között volt egykori íródeákja, Ibrahim, aki csiszolt, kellemes beszédmodorával annyira megkedveltette magát, hogy Szulejmán időtöltésből egyre gyakrabban hívta magához a szerájba, mert nemcsak szórakoztatóan társalogni, hanem hegedűn játszani is nagyon szépen tudott.

Időközben, Maniszába való visszatérése után egy évvel, 1519-ben apjának újabb családi eseményről számolhatott be: megszületett harmadik fiúgyermeke, akit Murádnak neveztek el.

Amíg a szultáni udvar örömmel ünnepelte az újszülött érkezését, és a trónörökös napjai is vígságban teltek, a birodalom keleti felében ismét felütötte fejét az elégedetlenség. Szelim óriási összegeket felemésztő hadjáratait (melyek csak katonáit juttatták gyorsan olvadó zsákmányhoz) most hivatali önkényeskedések és egyre súlyosbodó adóterhek követték, ami ellen a távoli keleti határon, a perzsa sah árnyékában nyíltabban merték felemelni szavukat a szegény emberek. A zúgolódókat Bozok környékén egy Dzselál

nevű tímár-birtokos megnyerő egyéniségével és jobb életet ígérő beszédeivel a síizmus zászlója alatt lassan maga köré gyűjtötte. Mikor a zsákmányolás reményében hozzájuk csatlakozókkal együtt számuk már néhány ezerre növekedett, megtámadták Tokat városát, és elpusztították környékét.

A felkelés hírére a szultán Elbisztánból (Elbistan) a Zülkadir fejedelmi család sarját, Sehszuvároglu Ali béget és Ruméliából vejét, Ferhád pasát küldte sietve leverésükre. Dzselál kiváló szónoknak, de rossz hadvezérnek bizonyult. Szervezetlen csapatait Ali bég 1520 márciusában még Ferhád pasa megérkezése előtt szétszórta, és a fogságba esett Dzselált megölette. Bár a felkelés rövid ideig tartott, és teljesen sikertelenül végződött, váratlan kirobbanásával mégis olyan hatást váltott ki, hogy később a vezérre emlékezve minden felkelőt dzselálinak neveztek.

Szelim az események ellenére roppant hódításaival még mindig nem elégedett meg, hanem továbbiakra törekedve egy ütőképes hadiflotta felállításán fáradozott, mert annak hiányát egyiptomi hadjárata alatt is nagyon megérezte. Már készülő nagy hajói segítségével először Rodosz szigetén a johannita lovagok bevehetetlennek tartott erős várát akarta elfoglalni. Egy ilyen tervvel azonban már apja és nagyapja is kudarcot vallott, éppen ezért annak alaposabb megfontolására július derekán kedvenc tartózkodási helyére, Drinápolyba indult. Félúton, Csorlu közelében megbetegedett, és kénytelen volt hosszabb pihenőt tartani. Egészségi állapota közben mégis annyira rosszabbodott, hogy magához hívatta fiát, de még annak megérkezése előtt, 1520. szeptember 22-én meghalt.

Szulejmán apja halálhíréről már útközben értesült, ezért egyenesen az isztambuli szerájba ment. Itt először a nagyvezér, Pírí Mehmed pasa és a sejhüliszlám, vagyis a főmufti, Zenbeli Ali Efendi járult eléje szeptember 30-án, hogy alázatos hódolatát kifejezze. Utána ünnepélyes keretek között helyet foglalt a szeráj udvarára kihelyezett trónszéken, hogy fogadja a birodalom főtisztségviselőinek hódolatteljes szerencsekívánatát. A fővárosban ekkor hozhatták csak nyilvánosságra a kikiáltók Szelim halálát és egyidejűleg ágyúlövések kíséretében Szulejmán trónra lépését. Mindkét hírt egyszerre vitték futárok szerteszét nemcsak a birodalom minden tartományába, hanem, amint a belső ügyek elrendeződtek, mindazokba az országokba, amelyeknek uralkodóival az Oszmán-ház kapcsolatot tartott fenn.

A trónra lépés gyorsan lezajlott ceremóniája után Szulejmán az apja bebalzsamozott testét Isztambulba hozó menet elé sietett. Szelimet a sejhüliszlám búcsúztatta a szeráj udvarán, ahol török szokás szerint a szultán koporsójára helyezték fekete tollforgóval ékesített turbánját és összetört íját. A megindult gyászmenet előtt vezették a szultánnak a szemükbe hintett sótól könnyező, fordított nyergű és most már levágott farkú kedvelt paripáit. A koporsó mögött haladt Szulejmán fekete gyászruhában. Apját a városnak arra a helyére temették, amelyet magányos séta kedvéért többször felkeresett. Sírja fölé fia később türbét (mauzóleumot) emeltetett, és melléje dzsámit építtetett.

Szulejmán háromnapos gyászt rendelt el. Ezalatt igyekezett ellátni uralkodása megkezdésének legsürgősebb teendőit. A hagyományos szokásnak megfelelően ugyanis trónra lépésével egyidejűleg a nagyvezér felmentést kapott tisztsége alól, és türelmetlenül várta sorsa alakulását; megtartja-e to-

vábbra is a szultáni kegy, vagy végleg elmozdítja állásából? Szulejmán hamarosan elküldte Píri Mehmed pasának az őt tisztségében megerősítő szultáni iratot, amelyet nyilvánosan, ünnepélyes keretek között olvastak fel; utána mindazok, akiket meghallgatásra meghívtak, szertartásosan kifejezték jókívánságaikat a nagyvezérnek. Ugyanekkor defterdárnak, a birodalom pénzügyei legfőbb intézőjének egykori laláját, Dzsezerizáde Kászim pasát és főkancellárnak a szintén Maniszából vele érkezett Mehmed Bejt nevezte ki. Majd adófizető alattvalói örömére október 3-án kivégeztette a zsarnokoskodásai miatt már „Véres Dzsafer aga" néven hírhedtté vált kapudánt, a flotta parancsnokát, és helyére Pulak Musztafa pasát rendelte.

Közben sietve vésték a monogramos (tugrás) uralkodói pecsétgyűrűket a szokásos formában: egy négyszögletes smaragdgyűrűt és három kisebb téglalap alakú aranygyűrűt. E három közül kettőt tartaléknak biztonságba helyeztek, egyet pedig a ráruházott teljhatalom jeleként a nagyvezér kapott, aki azt nem az ujján viselte, hanem egy kis zacskóban a nyakába függesztve hordta. Ezt a pecsétgyűrűt mindig csak kimért szertartásossággal lehetett használni. Amikor például a kincstár ajtaját bezárták, a jelenlevő nagyvezér a pecsétgyűrűt átadta a főcsausnak (csavusbasi), aki azt kellő tisztelettel megcsókolta, majd a kincstár lepecsételése után, mielőtt visszaadta volna, újból csókot lehelt rá. Ha a kincstárból a szultán személyes kiadásaira hozatott ki pénzt, az átvétel elismeréseként a nyugtát az ujján hordott négyszögletes smaragdgyűrűvel pecsételték le.

Szulejmán uralkodásának tényleges megkezdését ősi szokás szerint egyházi és világi úton az adófizető alattvalók előtt is legalizáltatni kellett. Trónra lépése után ezért minden pénteken a birodalom mindegyik dzsámijában apjáé helyett már az ő nevét foglalták imába. Ezzel egyidejűleg új pénzt

verettek, amely ugyancsak az ő nevét hirdette. Első darabjait ünnepélyes kihallgatáson nyújtották át Szulejmánnak, aki azon nyomban elajándékozta azokat Píri Mehmed pasának és a többi vezérnek. Ez azonban csak jelképes adomány volt, mert ezután következett a kincstárt alaposan megapasztó, dzsülusz bahsisinak („trónra lépési ajándékozás"-nak) nevezett nagy pénzosztás, amelyben a nagyvezértől kezdve az utolsó zsoldosig mindenki részesült.

Időközben Maniszából megérkezett Szulejmán édesanyja, Hafisze, felesége, Máhidevrán, három kisfia, Mahmud, Musztafa és Murád. Velük együtt jött egész egykori háza népe, közöttük kedvenc rabnője, Hurrem, aki feleségei között hamarosan az első helyet foglalta el.

Nem hagyhatta el Szulejmán a kardfelövezés szertartását sem, noha azt nem valami régi hagyomány diktálta. Dédapja, II. Mehmed vezette be, amikor Konstantinápoly elfoglalása után, a szentként tisztelt mohamedán hitharcos, a város falainál 670-ben elesett Ebu Ejjub sírját megtalálták, és föléje a szultán 1458-ban türbét, melléje pedig dzsámit építtetett; itt öveztetett kardot derekára Ak Semszeddinnel, a sír megtalálójával. Ennek az új keletű szokásnak eleget téve, uralkodása hetedik napján, a reggeli ima megtartása után kisebb kísérettel hajóra szállt, és az Aranyszarv-öblön méltóságteljesen feleveztetett az Ejjub-dzsámiig, ahol már a nagyvezér, a sejhüliszlám és a birodalom többi főtisztségviselői várták, hogy ünnepélyesen fogadhassák. Mivel maga a szertartás rövid volt, a déli imáig társalgással töltötték az időt, és csak ebéd után vonultak át Ebu Ejjub türbéjébe. Itt a nagyvezér és a janicsár aga (a janicsárok parancsnoka) jelenlétében először a sejhüliszlám, majd a szultán imádkozott. Az ima befejeztével a sejhüliszlám Szulejmán derekára övezte Mohamed próféta kardját; ez az uralkodói hatalom

elnyerésének ugyanolyan jelképes kifejezés volt náluk, mint a nem mohamedán világban a királyok megkoronázása.

Szulejmán újkeletű kardfelövezési ceremóniájánál sokkal nagyobb egyházi szertartás keretei között zajlott le szinte azzal majdnem egyidőben a nyugati világ akkor legrangosabb, hosszú századok alatt kiformált koronázási ünnepélye. 1520. október 23-án a német-római császárrá választott Habsburg Károly spanyol királyt a mainzi és a trieri érsek az aacheni székesegyház ajtajában fogadta, hogy az aranyból szőtt koronázási palástot ráadva, a kölni érsek rövid imája után, a kezdődő nagymisére bevezesse. A szentlecke felolvasása után a kölni érsek feltette a királynak a szokásos hat kérdést: akarja-e a szentegyházat oltalmazni, a birodalmat megvédeni, az igazságot gyakorolni, a birodalom jogait és birtokait megtartani, akar-e az özvegyeknek és árváknak mentsvára lenni és a római pápa iránt hűséggel viseltetni? Miután mindezekre azzal válaszolt: volo („akarok"), a kölni érsek megkérdezte a választófejedelmeket és a körülállókat, hogy alávetik-e magukat a megkoronázandó császár parancsainak? – amire azok a mainzi érsekkel az élen azzal feleltek: fiat („legyen"). Ekkor következett a felkenés: a térdelő király fejét, mellét és kezét megkenték szent olajjal. Majd előírásos szavak kíséretében felkötötték derekára Nagy Károly kardját, ujjára aranygyűrűt húztak, s kezébe adták az országalmát és a jogart.

Végül pedig a választófejedelmek együttesen helyezték fejére azt a hétszáz éves koronát, amellyel III. Leó pápa avatta Nagy Károlyt császárrá 800 karácsonyán. Károly ezután kezeit az oltárra tette, és elmondta esküjét. Szavai befejeztével az oltár mögé, Nagy Károly egykori kőtrónusához vezették, s míg felment annak hat lépcsőjén, ezeket mondták neki: „Tarts ki most már szilárdan ezen a király-

széken, amely neked nem örökségként, atyai utódlásként, hanem a választófejedelmek akaratából jutott."

A mainzi érsek 1519 februárjában küldte szét a meghívókat hat választófejedelem társának (a trieri és a kölni érseknek, a cseh királynak, a pfalzi, a szász és a brandenburgi fejedelemnek), hogy az Aranybulla előírásának megfelelően három hónap múlva császárválasztásra Frankfurtba jöjjenek. Nagy Károly koronájára ekkor többen is pályáztak. Az elhunyt császár, Habsburg Miksa idősebbik unokáján, Károlyon kívül I. Ferenc francia király, II. Lajos magyar és cseh király, valamint VIII. Henrik angol király szintén bejelentette igényét. Közülük azonban II. Lajos kiskorúsága miatt nemcsak jelöltként, de még jelölőként sem léphetett fel, hogy a cseh koronával együtt örökölt választófejedelmi jogát gyakorolhassa; helyette és nem a nevében a cseh rendek küldötte szavazott. VIII. Henrik pedig csekély esélyét is elvesztette azzal, hogy a választás előkészítéséhez, noha X. Leó pápa eléggé biztatta, későn, csak május közepén fogott hozzá.

A pápa szívesen látta volna, ha az angol királyt koronázzák császárrá, mert tőle a Habsburgok és a francia Valois-k hatalmi törekvéseinek egyensúlyban tartását remélte. Mihelyt azonban felismerte, hogy VIII. Henrik megválasztását keresztülvinni lehetetlen, minden erejével a francia királyt támogatta, hogy segítségével a neki is kellemetlenkedő Habsburgok növekvő politikai befolyását háttérbe szorítsa. I. Ferenc megválasztása esetére a pápa ígéretet tett, hogy a három egyházi választófejedelem közül a trieri és a kölni érsek bíborosi kalapot, a mainzi érsek pedig pápai legátusi rangot kap. A francia király szintén nem fukarkodott ígéreteivel sem az egyházi, sem a világi választófejedelmekkel szemben, s minden áldozatra kész lett volna, ha valahol kellő kölcsönre talál. Választói azonban kifürkészték, hogy

a bankházak nem állnak mögötte; a maga anyagi erejével pedig nem elégíthette ki a választófejedelmek pénzéhségét.

E gátlástalan világban a pénzsóvár német választófejedelmek között nem is igen került szóba, hogy valamelyik honfitársukat válasszák meg császáruknak; nem volt egyikük sem olyan tehetős, hogy társait megfizethette volna. Ezért inkább országukat még a nyelvüket sem beszélő uralkodó járszalagjához kötötték. Szavazataikat Habsburg Károly óriási összegért, 852 000 aranyforintért vásárolta meg (ebből a mainzi érsek 113 000, a trieri érsek 40 000, a szász választófejedelem 70 000 forintot kapott stb.). Ennyi pénze még a spanyol királynak, a felfedezett Újvilág urának sem volt. Az összeg nagy részét, 543 000 aranyat, Európa legnagyobb pénzhatalmassága, a Fugger-bankház, többi részét pedig néhány firenzei, genovai és augsburgi kisebb bankár kölcsönözte.

A bankárok által a hatalom csúcsára így felemelt Habsburg Károly húga, Mária, II. Lajos magyar király felesége lett. A császár húga 1521 nyarán érkezett Budára, éppen, amikor Szulejmán seregeivel oda igyekezett.

A nyugati hadszíntér megnyitása

Az első győzelem

A török támadás veszélyét Magyarországon régóta nap mint nap emlegették, de most, amikor valóra vált Szulejmán seregének felvonulása, mégis meglepetést keltett, mert a határ menti kisebb-nagyobb összecsapások ellenére már négy évtized múlt el anélkül, hogy a két ország között nagy hadakat megmozgató háborúra sor került volna. A Mátyás király és II. Bajezid szultán által 1483-ban öt évre kötött békét először maguk, majd utódaik mindig meghosszabbították; így legutóbb, 1519. március 28-án II. Lajossal I. Szelim szintén megújította három évre a békét. A kapcsolatok felvételére küldte el Szulejmán is trónra lépését bejelentő követét, Behrám csaust, aki 1520 decemberében érkezett Budára. II. Lajos azonban még megérkezése előtt értesült Dzsánberdi Gazáli szíriai felkeléséről; ennek sikerében bízva, válaszadás nélkül visszatartotta udvarában a csaust, és a korabeli elbeszélők szerint nem éppen követnek kijáró tisztelettel bánt vele.

Dzsánberdi Gazáli a mameluk szultán helytartója volt Gazában, amikor Szelimtől egyiptomi hadjárata során (1516 decemberében) vereséget szenvedett, de utóbb kegyelmet kapott, és 1518 elején Damaszkusz beglerbégje lett. Meghódolása azonban csak színleges volt, megaláztatását sohasem tudta elfelejteni. Mihelyt Szelim halálhírét meghallotta,

azonnal hozzáfogott a felkelés megszervezéséhez, s a törökök által leigázott arabok tömegesen melléje álltak. Az oszmánok régi ellenségeinél is pártfogást keresve, mindjárt tájékozódott a velencei köztársaság damaszkuszi konzuljánál, aki megígérte, közbenjár annak érdekében, hogy Velencétől minél előbb segítséget kapjon. A körülmények hatására hamarosan, 1520. október 31-én uralkodónak kiáltatta ki magát; a dzsámikban a saját nevére mondatta a pénteki imát (a hutbét), és a saját nevére verette a pénzt. Támogatásáról biztosította a perzsa sah is, akinél a velencei köztársaság és a pápa követe éppen ez időben ismét egy törökellenes szövetség létrehozásán fáradozott. A rodoszi lovagok nagymestere ugyancsak megígérte követének, hogy hajókat és hadfelszerelést küld neki. Csatlakozásra szólította fel az egyiptomi beglerbéget is, de az nemcsak hogy elutasította, hanem levelét sietve a szultáni udvarnak továbbította.

Szulejmán a lázadás elfojtására a ruméliai beglerbéget, Ferhád pasát és Elbisztánból Sehszüvároglu Ali béget rendelte ki; apja is őket küldte el még a tavasszal Dzselál felkelésének leverésére. A Kelet-Anatóliából elinduló Ali bég jóval Ferhád pasa megérkezése előtt, 1521. február 1-én megverte, és visszavonulásra kényszerítette Dzsánberdi Gazáli Aleppót ostromló seregét. A meghátrálás után a felkelők újra felvették a harcot, noha tudták, hogy a perzsa sah csak a tél elmúltával siethet csapataival segítségükre, és a rodoszi lovagoktól sem érkezett meg az ígért támogatás. Dzsánberdi Gazáli a hazájuk felszabadításáért küzdő arabok minden lelkesedése ellenére másodszor is csatát vesztett. Miközben visszafelé vonultak Damaszkuszba, megérkezett Ferhád pasa serege, és ekkor véglegesen vereséget szenvedtek. Így bukott el az a felkelés, melynek sikerében a pápa annyira reménykedett, és amelylyel kapcsolatban II. Lajos király túlzó optimizmussal már elveszett várainak visszaszerzésén gondolkodott.

Időközben Szulejmán tudomására jutott Behrám csaus budai fogadtatása, de magára erőltetett nyugalommal várt mindaddig, míg eléje nem hozták Dzsánberdi Gazáli levágott fejét. Miután birodalma keleti felének biztonságáról megnyugtató módon gondoskodott, elrendelte csapatai összevonását és az élelem begyűjtését.

Szulejmán támadását inkább a rajta esett sérelemből fakadó bosszú, mintsem valamiféle jól végiggondolt haditerv irányította. Eddigi életkörülményei még nem kényszerítették tépelődő gondolkodásra, nagy feladatok megoldására, mert ettől tanácsadói megkímélték. Trónörökös kora óta az udvaroncok egész hada leste még a szeme rebbenését is, hogy szinte kitalálják gondolatát, és azonnal teljesítsék minden parancsnak tűnő óhaját. Az államigazgatás teendőit ugyan elég jól ismerte, de nagyobb had vezetése terén (saját példáján okuló apja óvatoskodása miatt) semmi gyakorlati tapasztalata sem volt. Ezért most nem jelölhette ki előre vezéreinek, hol akarja Magyarország határát átlépni, s milyen várak elfoglalását tartja szükségesnek. Tájékozatlansága azonban nem látszott meg rajta, amikor május 19-én Isztambulból apjánál is nagyobb pompával indult el hadaival.

Már egy hónapja meneteltek, de a támadás közelebbi célpontja felől senki sem tudott semmit, maga Szulejmán sem. Parancsainak kiadását azonban tovább már nem halogathatta. Szófiai táborozásuk harmadik napján, június 19-én ezért elrendelte, hogy tanácsülést (dívánt) tartsanak; itt a vezérek majd elmondják javaslataikat, s ő arra, amelyik a legjobban tetszik, kiadja a végrehajtási parancsot.

A nagyvezér, Pírí Mehmed pasa azt tanácsolta, hogy először foglalják el Belgrád várát, s azon keresztül hatoljanak be Magyarországba, mert ha másfelé mennének Budára, visszatérőben Belgrádnál elvághatják útjukat. Utána a harmadik vezér, Ahmed pasa kért engedélyt szólásra, és előadta, hogy

célszerűbbnek látná, ha a padisah Szabácson keresztül hatolna Magyarországba, elfoglalná Szabács várát, és a Száva folyón vert hídon kelne át. Az elhangzott két haditerv heves vitára indította a vezéreket. Amikor azonban észrevették, hogy a szultánnak inkább a második javaslat tetszik, többen azt kezdték helyeselni.

Így tudta meg Szulejmán, melyik az a vár, amelyiket először el kell foglalni. Most már maga is Szabács bevételét tartotta a legjobb haditervnek, bár a nagyvezér szavai még nyugtalanították ingatag lelkét. Június 24-én ezért elrendelte: ezer janicsár siessen előre, hogy Hüszrev szendrői szandzsákbéggel körülzárja Belgrád várát. Majd tíz nappal később, július 4-én a nagyvezérnek is engedélyt adott, hogy csapataival Belgrád falai alá vonuljon.

Ahmed pasa pedig hozzáfogott a jóváhagyott haditerv végrehajtásához, és ostromolni kezdte Szabácsot. Mivel a várnak mindössze csak 100 főnyi őrsége volt, hamarosan, már július 8-án, elfoglalását jelenthette a szultánnak. Szulejmán, mikor másnap megtekintette belülről Szabácsot, az elbeszélők szerint lelkesedve így kiáltott fel: „Ez az első vár, amelyet elfoglaltam!" A sikeren felbuzdulva parancsot küldött a nagyvezérnek, hogy ne ostromolja Belgrádot, hanem azonnal jöjjön Szabács várához.

Belgrádot Hüszrev szendrői szandzsákbég – a szultáni szeráj levéltárában kezünkbe került jelentése szerint – július 3-án körülzárta, felégette Zimony városát, és 1521. július 5-én a Belgrádból szerzett foglyot jelentésével együtt elküldte. Hüszrev bég ezt a levelét röviddel a nagyvezér megérkezése előtt íratta meg, hogy a saját érdemeiről magának a szultánnak számolhasson be. A nagyvezér feltehetőleg július 6-án jött meg, és miután körüljárta a belgrádi várat, ostromhoz fogott. Zimony bevételével Hüszrev béget bízta meg, akinek

július 12-én már sikerült a kis vár fokára a lófarkas zászlót kitűzetni.

Szulejmán pedig másodszor is parancsot küldött a nagyvezérnek, hogy Belgrád ostromával felhagyva siessen Szabácsba, mert ott kelnek át a Száván. Július 10-én fogtak a híd építéséhez. Ekkor derült ki a menetközben kigondolt haditervnek az a hiányossága is, hogy nem rendelték előre ide a hídveréshez szükséges hajókat. Erről a hadjárat török naplóírója a következőket jegyezte fel július 19-én: „Ma a híd teljesen elkészült. Tíz nap alatt csinálták meg. Hajókra kellett volna ugyan építeni, de mivel nem volt elegendő számú hajó, csak szokásos módon csinálták. A Száva vize annyira megáradt, hogy egyenlő magasságban volt a híddal. Parancs adatott, hogy az összes udvari szolgák és lovászok keljenek át a túlsó partra az igásjószágokkal. Július 20. Péntek. A Száva folyó túlságosan megáradt, annyira, hogy elöntötte a hidat, s nem lehetett rajta átkelni." (E napló megjelent magyar fordításban a *Török történetírók* c. sorozatban.)

Szulejmán szerencséjére a nagyvezér a másodszori felszólításnak sem engedelmeskedett, nem hagyott fel Belgrád ostromával, hanem magát kimentve Musztafa pasa másodvezért küldte el. Most már sikerült meggyőzni a szultánt, hogy mégis inkább Belgrádot kell előbb bevenni, s csak azután lehet Magyarországba nyomulni. A szultáni sereg ezután méltóságteljesen megindult, és végre augusztus 1-én Zimonyba érkezett. Szulejmán három hetet töltött el eddig teljesen tétlenül csapataival. Sorozatos tévedései éberebb és szervezettebb ellenféllel szemben esetleg végzetessé válhattak volna, de az adott körülmények között mindez semmi hátrányt nem jelentett neki.

II. Lajos ugyanis éppen olyan pénzhiánnyal küzdött, mint a nemrég elhunyt Miksa császár, akinek a fennmaradt adatok szerint a Fugger-bankház az 1518. évben először 2000, majd

1000 forintot kölcsönzött, mert őfelségének szó szerint „nem volt mit ennie".

A leendő magyar királyné, Habsburg Mária pedig testvérbátyjának, V. Károly császárnak ugyancsak hiába írt könyörögve Magyarországról, hogy segítse őket a török ellen. A császár maga is el volt adósodva, mert minden pénzét és hitelét felemésztette megválasztatása. A wormsi birodalmi gyűléstől pedig saját ellenfele, a francia király ellen kért, és kapott támogatást.

A magyar zászlósurak, akik kapott birtokaik és jobbágyaik adója ellenében elsősorban hadviseléssel tartoztak, a király felkelést hirdető szavára meg sem mozdultak.

Igaz, a főurak Belgrád 1456. évi ostromakor sem mozdultak meg, de akkor Hunyadi hívására odasietett a fegyverbe szólított nép, a kapás parasztok tömege. Hunyadi a várba 5000 főnyi őrséget helyezett, és a vár külső védelmére 10 000 főből álló mozgó sereget is toborzott.

Most a vár jóval kevesebb, 700 főnyi őrségét kívülről senki sem segítette. Felszerelése is hiányos volt, mert ágyúinak java részét Szapolyai János néhány évvel ezelőtt magával vitte, és Zsarnó ostrománál elvesztette.

Mindezek ellenére Szulejmán hiába rendelt el megérkezése után mindjárt általános rohamot, a vár védői sikerrel ellenálltak, és még négy héten keresztül visszavertek minden további támadást; bíztak abban, hogy a király csapatai majd csak idejében megérkeznek.

Közben a magyar zászlósurak valóban hadra keltek, de még mindig csak biztonságos távolból figyelték az ostrom kimenetelét. Az ország nádora, Báthori István Péterváradnál, az erdélyi vajda, Szapolyai János pedig Lippánál várakozott; mindegyik tétlenségre ítélte 15–18 000 főnyi seregét, miközben Belgrád 70 főre apadt őrsége a várat már tovább tartani nem tudta.

Szulejmán kegyelmet adott a várból kijövőknek. Belgrád városa szerb lakosságát Isztambulba küldte, s a várőrség sajgó sebektől elgyengült maroknyi csapatát útnak bocsátotta Magyarország felé. Mint utóbb kiderült, a szerbek valóban meg is érkeztek Isztambulba (a Jedi-kule, a Héttorony közelében a Belgrád Kapuszu, „Belgrád kapuja" és a Boszporusz partján a Belgrád köjü, „Belgrád faluja" elnevezés napjainkig őrzi letelepedésük helyét), de a vár egykori őrsége nem nagy utat tehetett meg; a nyomukba szegődött török lovasok csapdájába estek.

Belgrád elfoglalását nagy győzelemnek tartotta mindenki, aki Szulejmán ükapjának, a vár falai alól megverten menekülő II. Mehmednek sikertelen ostromára gondolt. Akik azonban nem ilyen régi eseményeket, hanem apjának, Szelimnek népeket leigázó diadalait idézték fel – ezek voltak többen –, Szulejmántól egy újabb ország meghódítását, s nem csupán kulcsának megszerzését várták.

Szulejmán maga is érezte, hogy valamiképpen most meg kell magyaráznia, miért nem hatolt be Magyarországba, s miért nem tudta kitűzött célját elérni. Ezért a Belgrád elfoglalásáról hamarosan Isztambulba küldött győzelmi iratát a következőképpen fejezte be: „Célom tulajdonképpen az volt, hogy a rossz úton járó tévelygők menedékhelyeként szereplő dölyfös királyt megalázzam, és megtörjem, de mikor e tartomány jeles bégjeitől tudakozódtam e dologban, azt válaszolták, hogy már rövid az idő. Remélem, hogy az idők folyamán a kedvező alkalmat kivárva, végrehajtható lesz bosszúm. Ez okból most hadjáratom kantárszárát visszafordítom kalifaságom székhelye felé, hogy a győzhetetlen sereg kipihenhesse magát, és visszatérhessen otthonába." (*Török történetírók.* Bp. 1893. I. köt. 376.)

Most tehát Szulejmán bégjei szavára hivatkozva, az idő rövidségével mentegetődzött, noha biztos tudomása volt

arról, hogy akit meg akart alázni, tőle mindössze négy-öt napi járásra, a Duna mellett Bátánál táborozott le. Ami őt visszatartotta, az inkább a boszniai szandzsákbég által küldött rabok írásba foglalt – ma is olvasható – vallomása volt, mert ebből arról értesült, hogy az ellenséges seregek száma 75 000 fő (a király, a nádor és az erdélyi vajda seregeinek a száma együttesen állítólag megközelítette az 50 000 főt). Szerencséjére azonban a király a török seregek létszáma felől még túlzóbb híreket hallott. Így mindkét fél csak egymás megmozdulását, támadását leste; az adott helyzet kihasználását egyikük sem kísérelte meg.

Szulejmán, miután kiadta utasításait a vár helyreállítására és megerősítésére, 3000 főnyi őrség hátrahagyásával szeptember 15-én seregével hazaindult. Útközben, alig egy hét múlva szomorú hírt hozott a futár Isztambulból: meghalt kétéves kisfia, Murád.

Serege hazafelé gyorsabb ütemben haladt, október 14-én már Drinápolyban volt. Itt rövid pihenőt rendelt el, miközben ő maga kiment a Marica folyó zsombékos, ingoványos árterére vadászni, hogy régi kedves emlékeit feleleveníts e. Hamarosan indultak azonban tovább, és öt nap alatt megérkeztek Isztambulba.

A városkapuhoz vezető drinápolyi út mentén a győztes sereg fogadására óriási tömeg verődött össze. Nagy volt az örömujjongás, különösen azok részéről, akik az érkezők között mindjárt megpillantották ismerősüket, rokonukat. Hangjuk összekeveredett azokéval, akik türelmetlenül kiabálva ide-oda szaladgáltak, és kérdezősködtek, hogy megtalálják hozzátartozóikat. Sokan azonban csak kíváncsiságból jöttek ki. Ezek egymást lökdösve-taposva, a menet elejével akartak együtt haladni, hogy láthassák, és hangosan ünnepelhessék a ragyogó öltözetű vezérei és alabárdosai kíséretében ott haladó szultánt.

Szulejmán, amikor végre a szerájba jutott, még külön örömben részesült, mert itt tudta meg, hogy felesége, Hurrem fiúval ajándékozta meg; az újszülöttet Mehmednek nevezték el, s anyját nem tekintették többé rabszolganőnek. E vidám napokat elszomorította legidősebb fia, a kilencéves Mahmud betegeskedése; a gyermek állapota rohamosan súlyosbodott, s egy hét múlva meghalt.

A nagyvezér, hogy a fiatal szultánt mély gyászából kiragadja, sietve előterjesztette neki a távolléte alatt nagyon felszaporodott, sürgősen elintézendő ügyeket, és jelentette, hogy a velencei, a raguzai (Dubrovnik) és az orosz követ már hosszabb ideje megérkezését várja. Az ilyenkor szükséges ceremóniák (közöttük az ünnepélyes zsoldosztás) előkészítése után a velencei köztársaság rendkívüli követe, Marco Memmo kihallgatását október 28-ra tűzték ki. A fogadás minden mozzanatát, hosszú időn át kiformált előírások diktálták.

Követek fogadása

Amikor Marco Memmo a szeráj második kapuján kíséretével belépett, a nagyvezér a ceremóniamester jeladására éppen akkor ment be a tanácsterembe (dívánháne). Itt a szultáni tanács más tagjaival állva fogadta a követet, aki, mihelyt a nagyvezér ruhaszegélyére ünnepélyesen csókot lehelt, leült a neki kijelölt helyre. Közben a nagyvezér magához intette a díván tolmácsát, és méltóságteljesen a követ hogyléte felől érdeklődött, aki köszönetet mondva, hasonló kimértséggel kérdezősködött.

E rövid udvariaskodó beszélgetés után hamarosan megkezdődött a látványos zsoldosztás, amelyet úgy rendeztek meg, hogy a követ annak minden részletét jól láthassa. A zsoldosztásnak éppen ebédidőre lett vége.

Marco Memmónak a nagyvezér asztalánál tálaltak arra az óriási színezüst díszes tálcára, amelyet csak követek vendéglátásakor szoktak használni. (Nem is a szultáni konyhán tartották, hanem a kincstárban őrizték.) A követ kíséretének az egyik szomszédos szobában terítettek.

Az ebéd befejeztével rózsavizet hoztak, majd egy külön szobában többféle színben pompázó madarak képével díszített selyemkaftánt adtak rájuk. Utána a követet két főajtónálló kellő tisztelettel karon fogta, és a szultán elé vezette. Ekkor Marco Memmóban, mint a többi itt járt követben is, felmerült a gyanú, hogy ez a karonfogás nem is annyira az ő személyének szóló megtiszteltetés, hanem inkább a szultán biztonságát szolgáló óvóintézkedés; nehogy megismétlődhessék a Rigómezőn 1389-ben történt eset, amikor I. Murád szultán gyilkos tőr áldozata lett. A gyanakvás nem volt egészen alaptalan, mert miután a szultánnak kezet csókolt, közvetlen közelében tovább nem maradhatott. A kihallgatás formaságait úgy alakították ki, hogy a szultán előtt a nagyvezér állt, jobb oldalán két vezérrel, így a követ a sorban a negyedik helyre került, s karját itt illedelmesen keresztbe fonta. Ekkor mutattatta be mögötte álló kíséretével a szultánnak hozott ajándékokat, amiket rövid megtekintés után azonnal a kincstárba vittek. Majd átnyújtotta a rábízott levelet és szerződéstervezetet, de nem a szultánnak, hanem a bal oldalán álló vezérnek, aki továbbította a mellette levőnek, tőle a nagyvezér kapta kézbe és a trón bal oldalára, egy párnára helyezte. Eközben Marco Memmo hosszú kenetteljes mondatokkal kifejezte a köztársaság jókívánságait. Szulejmán válaszként kegyesen bólintott, és a kihallgatás véget ért.

A tulajdonképpeni érdemi részt a nagyvezér intézte tovább – ő már vezértársaival együtt jóval korábban megkapta a köztársaság ajándékát –, lefordíttatta a követ által hozott szerződéstervezetet és a levelet, amelynek tartalmáról beszá-

molt a szultánnak. A kapott intenciók alapján még többször hosszasan tárgyalt Marco Memmóval, akinek ott-tartózkodási költségeire a kincstárból 500 aranyat utaltak ki. Miután a szultáni tanácsban még alaposan megvitatták, decemberben aláírták az egyezmény harminc pontba foglalt szövegét, amely Velencének olyan kedvező kereskedelmi feltételeket biztosított, hogy annak ellenében a Ciprus birtoklásáért követelt 10 000 arany évi adót is el tudta viselni.

Nagy pompával fogadták az orosz követet is, aki ura nevében tiltakozott a tatárok megismétlődő betörései ellen, s kérte a szultánt, figyelmeztesse vazallusát, nehogy miatta az eddigi jószomszédi viszony megromoljon. Szulejmán gyors futárral parancsot küldött Mehmed Giráj tatár kánnak, hogy a béke megbontásával újabb panaszra okot ne adjon.

Raguza követe már nem részesült olyan nagy megtiszteltetésben. Vele szemben még a nagyvezér is megengedte magának, hogy amikor a tanácsterembe lépett, nem állt fel, hanem ülve fogadta, mert akinek képviseletében megjelent, a birodalom hűbérese volt. Raguza követe útján hódolatát és ajándékait azért mutatta be a szultánnak, hogy engedélyt kérhessen gabonavásárlásra az oszmán birodalom területén. Az engedélyt megkapta a város, de azzal a megszorítással, hogy csak a saját fogyasztása kielégítésére vásárolhat. Az élelem kivitelét azért korlátozták, mert a szultán máris egy újabb hadjáratot akart indítani, hogy a birodalomhoz csatolja végre Rodosz szigetét, amelynek meghódítására apja még életének utolsó napjaiban is annyira készülődött.

Rodosz szigete előnyös földrajzi fekvése miatt már régóta felkeltette a törökök érdeklődését. II. Mehmed nem sokkal Konstantinápoly bevétele után, 1455-ben váratlan rajtaütéssel akart a sziget birtokába jutni, de vállalkozása nem sikerült. Egy hasonló kísérlete, 12 évvel később, 1467-ben ugyancsak eredménytelenül végződött.

Ezután ismét hosszú évekig nem intézett támadást a sziget ellen, bár elfoglalásáról nem mondott le, mert arra számított, hogy alaposabb előkészületek után majd mégis könnyen bevehető lesz. A johannita lovagok ellenállóerejét azonban megint lebecsülte, amikor 1480-ban felszerelt ugyan egy nagyobb hadiflottát, de úgy vélte, hogy az egyik fele elegendő lesz Rodosz, másik fele pedig Otranto elfoglalására. Otranto valóban hamarosan, augusztus 11-én, egy időre török kézre jutott, de Rodoszt augusztus 19-én, három hónapig tartó sikertelen ostrom után el kellett hagyniuk a támadóknak. A kudarcot még tetézte, hogy az ostrom során okozott károkat a törökökkel hamarosan kifizettették, mert az események váratlan fordulata ezt lehetővé tette.

A következő évben II. Mehmed meghalt, s helyére idősebbik fia, Bajezid került, aki elől öccse, Dzsem, hogy életét mentse, családjával együtt Egyiptomba szökött. Rövid idő múlva azonban Dzsemet szövetségesei visszahívták, és segítségükkel bátyja ellen fordult. Kezdetben voltak is sikerei, de a túlerő miatt hamarosan újra menekülnie kellett. Annyi ideje azonban már nem volt, hogy családjához, Kairóba menjen, hanem sietve a közelebbi Rodosz szigetén, az apja hatalmával is dacolni tudó johannita lovagoknál kért menedéket.

II. Bajezid, amikor ennek hírét vette, a testvérharctól félve, követe útján a johannita rend nagymesterétől öccse megöletését kérte. Ezt a kérést ugyan azonnal visszautasítot-

ták, de azt kilátásba helyezték, hogy szükség esetén élete végéig őrizhetik. Ekkor került sor a török seregek által Rodosz ostromakor okozott károk megtérítésére, mert a johannita lovagok nagymestere a tárgyalások további folytatására egyébként nem volt hajlandó. Ezután már hamarosan megegyeztek abban, hogy Dzsem ellátásáért és őrzéséért II. Bajezid évi 45 000 aranyat fizet. Bár a szultán öccse még tizenöt évet élt, mindvégig nem Rodosz szigetén őrizték, mert egy idő múlva több európai uralkodó akarta magának megszerezni, hogy politikai törekvéseinek útját vele egyengesse. Az érte folyó versengésben végül a pápa akarata érvényesült, és Dzsemet 1489-ben Rómába, az Angyalvárba vitték, de nem annyira politikai, mint inkább anyagi megfontolásból, hogy a vele járó évi 45 000 arany a pápai kincstárba kerüljön.

Dzsemnek három fia volt: Oguz, Ali és Murád. Közülük Oguzt – akit Egyiptomba nem tudott magával vinni – II. Bajezid 1482-ben megfojtatta. Ali sorsának alakulásáról a korabeli krónikaírók hallgatnak. Murádról azonban köztudomású lett, hogy egy idő múlva Kairóból Rodosz szigetére költözött át.

Iszmail perzsa sah, aki az Oszmán-ház menekült tagjait udvarában szintén mindig szívesen látta, a johannita lovagok nagymesterétől 1515-ben Murád átadását kérte, hogy személyes jelenlétével a törökök ellen tervezett hadjáratának sikerét előmozdítsa. Az előző évben Csaldiránnál vereséget szenvedett sah győzelmét a johannita lovagok ugyan őszintén kívánták, de Murádot – apja esetén okulva – nem engedték át senkinek, még a római pápának sem, amikor a katolikus egyház feje 1521-ben egy törökellenes liga létrehozását tervezgette. Ugyanakkor a törökökkel szembeni áldozatvállalástól nem húzódoztak, mert amint hírét vették Dzsánberdi Gazáli felkelésének, készek voltak segítséget nyújtani, s nem rajtuk múlt, hogy azzal elkéstek.

A johannita lovagok magatartása, szigetük kedvező földrajzi helyzete, valamint a Boszporuszon és a Gallipolinál ringatózó, minden eddigit felülmúló török flotta Szulejmánt újabb dicsőség szerzésére ösztönözte. A johannita lovagok nagymesterének Rodosz szigetén állítólag maga mondta: „Én nem aranyért, a meggazdagodásért, hanem a győzelemért, a hírnévért, az örök dicsőségért és a birodalom kiterjesztéséért harcolok".

A harchoz azonban pénzre is szükség volt. A kincstárat apja legutóbb a flotta építésével annyira kiürítette, hogy már a magyarországi hadjárat megindítása sem volt anyagi gondoktól mentes; Belgrád bevétele újabb adóbevételt nem hozott, sőt megtartása az odahelyezett 3000 főnyi állandó őrséggel további kiadásokat okozott. A terheket viselő lakosság pedig már nem egy helyen elégedetlenkedni kezdett.

Különösen az igazság őrei, a kádik és azok helyettesei (a náibok) adtak sok panaszra és zúgolódásra okot, mert az általuk kiállított különféle bizonylatokért magas díjat szedtek, és a hagyatéki eljárásoknál a megengedettnél nagyobb illetéket követeltek. Szulejmán e túlkapások megszüntetésére 1521 decemberében rendeletet adott ki, amelyben részletesen szabályozta a kádik által beszedhető díjak és illetékek összegét.

E népszerű intézkedésével – mely a kincstárt nem érintette – kedvezőbb légkört akart teremteni a rodoszi hadjáratot elősegítő adóemelés végrehajtásához, mert rendkívüli hadiadó címén mindazokra, akik eddig 15 akcsét voltak kötelesek fizetni, most 30 akcsét vetett ki. Ebből az adóból azonban a nyár elejére, a hadjárat megindításának idejére csak kevés folyt be, ezért a kiadások fedezését ismét az úgynevezett belső kincstárból, a szultán magánkincstárából kellett biztosítani.

Szulejmán a nagyvezér javaslatára a rodoszi hadjárat fővezérének Musztafa pasa második vezért nevezte ki, azzal a megbízással, hogy a Boszporuszon horgonyzó flotta élén

június elején induljon el. Útközben a Dardanelláknál Pulak Musztafa kapudán pasa, a Gallipolinál állomásozó flotta parancsnoka csatlakozott hozzá. A Rodosz ellen felvonuló hadiflotta 150 (zömmel inkább kisebb) hajóból állt. Közben a szultán az ázsiai partra, Üszküdárra (Üsküdar, Scutari) átkelve, június 18-án szárazföldön indult el seregével. Nem siettek, negyven napig meneteltek. Musztafa pasa flottája június 26-án már horgonyt vetett, és hamarosan lövette a várat.

Az ostrom július 29-én, a szultán megérkezésekor kezdődött meg nagyobb erővel. Hiába törették azonban hosszú hetekig a falakat, és vezényeltek újra meg újra rohamot, a johannita lovagok kitartóan visszavertek minden támadást. Három hónap után már egyre nagyobb lehangoltságot okozott az öldöklő harc, amelynek eredménytelenségéért Szulejmán a fővezért okolta, de ő maga mégsem irányította az ostromot. Tétlensége miatt éppen alkalmas időben, október 22-én kapta meg Hajir Bej halálhírét, így az egyiptomi beglerbég megürült állásának betöltése legalább mégis valami fontos intézkedési lehetőséget nyújtott. Egyiptom beglerbégjének mindjárt kinevezte az ostrom sikertelenségéért szerinte felelős Musztafa pasát. Helyére fővezérnek Ahmed pasa harmadik vezért jelölte ki, és egyúttal a másodvezéri rangot is neki juttatta, noha hadvezetési tudományából nem sokat árult el, amikor az előző évben Belgrád elfoglalása nélkül akart Buda ellen vonulni.

Az ostrom még két teljes hónapon át szakadatlanul folytatódott. A johannita lovagok 179 napos ádáz küzdelem után végre megadták magukat, de még ekkor sem feltétel nélkül.

Hosszas alkudozás után december 21-én jött létre a megegyezés, amelynek értelmében a szigeten maradó keresztény lakosok vallásukat szabadon gyakorolhatják, gyermekeiket nem viszik janicsárnak, öt évig adómentességet élveznek, a

közülük elköltözni akarók a szigetet három éven belül elhagyhatják, s végül a vár átadására tizenkét napos határidőt kaptak. Szulejmán e feltételeket nemcsak elfogadta, hanem meg is tartotta, mert a télbe nyúló ostromot, amely embereit ugyancsak megviselte, és elgyötörte, már nehezen tudta volna folytatni.

Így a lovagok a vár átadása után Málta szigetére költöztek. Szabad elvonulásukat azonban nem annyira Szulejmán nagylelkűségének, mint inkább Dzsem túszként megtartott fiának, Murádnak köszönhették, akit kisfiával együtt cserébe szabadságukért Szulejmánnak kiszolgáltattak. A szultán velük szemben már nem volt könyörületes; mindkettőt megfojtatta.

A szultán ezután bevonult a várba, és január 2-án a dzsáminak átrendezett Szt. János-templomban meghallgatta a nevére mondott első pénteki imát. Majd tollba mondta Rodosz elfoglalását hirdető győzelmi levelét, amelynek másolatát megküldte a birodalom összes kádijának és a szomszédos országok uralkodóinak. A győzelem nagyságát még azzal is emelte, hogy pénzjutalmat, selyemkaftánt és előléptetést osztogatott mindazoknak, akiknek a vár megvívásában – megítélése szerint – kiemelkedő szerepe volt. Így a személye körüli szolgálattevők közül kitüntetésben részesült Ibrahim, aki gondűző, szórakoztató beszédével, mindig szolgálatkész, de nem tolakodó apró tanácsaival annyira hasznossá tette magát, hogy már a belgrádi hadjárat után a szeráj belső agáinak előkelő sorába került. Most pedig a szultán kinevezte őt hászodabasinak, főkamarásnak, ami nemcsak azzal a megtisztelő feladattal járt, hogy ezentúl mindenhová kísérnie kellett urát, hanem a négy uralkodói pecsétgyűrű egyikének őrzője is lett.

Miután Rodosz várának megerősítésére kiadta parancsait, Szulejmán sietve hazaindult. Most a gyorsabb utat választva hajóra szállt, és január végén kikötött Isztambulban. Leple-

zetlen türelmetlenséggel igyekezett a szerájba. Ekkor mutatták meg neki először nemrégen született kislányát, aki a Mihrimah („Nap és Hold”) nevet kapta anyja, Hurrem kívánságára.

Isztambul népe kitörő örömmel fogadta Szulejmán megérkezését, mert ismét ott győzedelmeskedett, ahol elődei sorozatos kudarcot vallottak. A szinte mindenkit magával ragadó diadalmámor lecsillapodása után azonban sokakban feltámadt az a kétely, hogy a győzelem gyümölcse, a kis sziget elfoglalása megérte-e azt az emberi áldozatot és anyagi veszteséget, amit az öt hónapig tartó ostrom alatt a birodalomnak el kellett viselni. A sikert ebből a szemszögből értékelte maga a nagyvezér is, aki már egy évvel ezelőtt a hadjárat megindítását sem helyeselte.

Ibrahim pasa egyiptomi útja

Pírí Mehmed pasa eltérő véleménye már a magyarországi hadjárat alatt sem tetszett Szulejmánnak, különösen, hogy végül be kellett látnia annak igazát. Ezért most, a rodoszi győzelem után önbizalmával együtt az aggályoskodó és akadékoskodó nagyvezér iránti elégedetlensége is megnőtt. Valójában, miként másokban, úgy benne is tiszteletet keltett a kitűnően iskolázott, mindent megfontoló, magas műveltségű Pírí Mehmed pasa. Mégis inkább olyan nagyvezért akart, aki a birodalomban gyökértelenül, családi kapcsolatok nélkül áll, mert az ilyen kevésbé latolgatja a szultáni parancsokat, hanem halogatás nélkül végrehajtja azokat. Egy új nagyvezér kinevezésére ösztönözte Ahmed pasa második vezér is, aki minden alkalmat megragadott, hogy Pírí Mehmed pasát gáncsolja, és saját magát előtérbe helyezze. Mekkora volt azonban Ahmed meglepetése és csalódása, amikor 1523

júniusában a nyugdíjba küldött nagyvezér helyére nem ő, hanem a főkamarássá most előléptetett ékes beszédű, de iskolázatlan Ibrahim került, akinek a formaságok és a látszat megőrzése miatt hirtelenében adott beglerbégi kinevezésén szinte még a tinta sem száradt meg.

Ibrahim ugyan korántsem volt az első, aki a rabszolgafiúk sorából a birodalom legmagasabb méltóságába került, de közülük neki sikerült először iskolázatlanul, közhivatalok viselése és seregek vezetése nélkül a nagyvezéri rangot megkapni. Ügyeskedésével elért sikere, a szultán ráesett választása egyaránt jellemezte az urat és szolgáját.

Az ugyancsak rabszolgasorból magát nehezen felküzdő Ahmed pasa ekkor annyira felháborodott Ibrahim váratlan sikerén, hogy elkeseredésében másodvezéri rangjáról lemondva, az egyiptomi beglerbégséget kérte. Isztambulból augusztus végén indult el új állomáshelyére, s a hosszú út alatt egyre inkább megérlelődött benne az elhatározás, hogy mellőzéséért elégtételt fog venni. Amint Kairóba megérkezett, párthíveket toborozva, kikiáltatta magát uralkodónak; saját nevére mondatta a pénteki imát, és új pénzt veretett. Becsvágyó törekvése azonban nem párosult kellő hadvezéri képességgel; lázadását hamarosan leverték, és fejét vették.

Ibrahim a folyó államügyek és a nagyvezéri teendők intézéséhez semmit sem értett, mert ilyen irányú ismereteket eddig nem is szerezhetett. Ezen a hiányosságán úgy próbált segíteni, hogy a szultáni tanács íródeákjai közül maga mellé vett egy tapasztalt és jó tollú hivatalnokot, Dzselálzáde Musztafát, aki egyébként kora történeti eseményeinek feljegyzésével (melynek egy része magyar fordításban a *Török történetírók* című sorozatban is megjelent) vált napjainkban ismertté. Ibrahim pasa nagyvezéri működésének megkezdéséről Dzselálzáde Musztafa krónikájában is megemlékezett, a következőképpen: „Ibrahim pasa, amikor nagyvezér lett,

a szultáni tanács írnokai közül akart valakit, aki az ügyek intézését ismeri, s engem tett meg kancelláriusának. Mivel az ügyeket nem ismerte, a panaszosok felszaporodtak, ezért magunk között megbeszélve, az ügyek gyorsabb elintézése végett a következőket határoztuk el: ha az ügyek bírósági természetűek, a hadbírónak, ha pénzügyiek, a defterdárnak továbbítandók, ha pedig valami megtárgyalandó ügy saját magára, illetve a nagyvezér hivatalára tartozna, akkor ő [Dzselálzáde] azt a tintatartó foglalatjához ragasztja, amiből a nagyvezér megérti majd, hogy az a tanácsülésre tartozik, s kiadja rá a parancsot, csak ennyit mondva: »a rendelkezés írassék meg«".

Szulejmán mindent elkövetett, hogy új nagyvezérének tekintélyét növelje. Kinevezése után 11 hónappal, 1524 nyarán még arra is hajlandó volt, hogy nővérét, Hatidzsét feleségül adja hozzá. A káprázatos pompával megrendezett lakodalmi ünnepségek hónapokig tartottak, és semmi nem volt drága a vigadni akaró nagyúrnak. Szulejmánnak ismét meglett a maga külön személyes öröme, felesége, Hurrem újra egy fiút szült, akit Szelimnek neveztek el.

Ibrahimnak ezekben az örömteljes napokban eszébe sem jutott intő figyelmeztetésnek venni sógora, Ferhád pasa példáját arra, hogy az Oszmán-házzal családi kapcsolatba került vezérek pályafutása éppen úgy megszakadhat, mint bárki másé, aki valamiképpen elvesztette a szultán kegyét. A rabszolgafiúk sorából a harmadik vezér rangjára magát felküzdő albán származású Ferhád pasa, miután Szelim veje, illetve Szulejmán sógora lett, az uralkodói hatalom közelségétől annyira megmámorosodott, hogy önkényeskedése egyre nagyobb méreteket öltött. Zsarnokoskodásával akkor keltett maga iránt különös érdeklődést, amikor Rodosz ostroma idején Kelet-Anatólia biztonsága fölött őrködve, a Zülkadir fejedelmi család sarját, Sehszuvároglu Ali béget fiaival együtt

hűtlenség címén kivégeztette, és még rokonaik vagyonát is elkoboztatta. Hamarosan bebizonyosodott ugyanis, hogy koholt vádak alapján küldte őket halálba, csak azért, mert hiúságában megbántva érezte magát; 1520-ban Dzselál felkelésekor és 1521-ben Dzsánberdi Gazáli felkelésekor Sehszuvaroglu Ali bég még az ő megérkezése előtt győzelmet aratott türkmén seregével.

Felhalmozódott hatalmi visszaélései miatt Szulejmán 1523 februárjában megfosztotta vezéri rangjától Ferhádot, de a rokoni kötelékekre való tekintettel azért mégis kinevezte Szendrő várába szandzsákbégnek. Ferhád pasa a szultán alattvalói fölött itt a végeken is tovább zsarnokoskodott, amit ugyan még elnéztek volna néki, de azt már nem, hogy a nyár derekán olyan vereséget szenvedett, amilyen a törököket már régóta nem érte a magyar határ mentén.

A Budán székelő velencei követ 1523. augusztus 11-én kelt jelentése szerint a Szerémségbe betört 15 000 főnyi török sereget a magyarok teljesen szétverték, 8000 török elesett, 4000 a vízbe fulladt, 300 fogságba került; 3000 magyar is életét vesztette. Ezek a számok kétségtelenül túlzottak, de a legutolsónak idézett adat azért következtetni enged arra, hogy Ferhád pasa is legalább 3000 embert vesztett. Márpedig ez messze túlhaladta az utóbbi évek határ menti összecsapásainál megszokott veszteséget. Kétségtelen, hogy a hatalmával visszaélő Ferhád pasa sorsát végül ez a vereség pecsételte meg; kegyvesztett lett, és az isztambuli örömünnepek után, 1524. november 1-én Drinápolyban a szultán kivégeztette.

Már a nyár végén egymás után érkeztek a futárok Egyiptomból, s mind nyugtalanítóbb híreket hoztak az ott feleleve- nedett zavargásokról. Mivel úgy látszott, hogy az új kairói beglerbég, Kászim pasa nem tud biztonságos helyzetet teremteni, a szultán a nagyvezért bízta meg a rend helyreállításával.

Ibrahim 1524 novemberében szállt hajóra, de a Márvány-tenger partján Szilivrinél (Silivri), a Rodostóhoz (Tekirdağ) vivő út felénél megállt, mert a szokottnál jobban hullámzott a tenger; s meg sem várta, míg esetleg lecsendesedik, hanem sietve visszafordult. Szulejmán azonban nem neheztelt meg kedvelt sógorára, hanem megengedte, hogy nagy kerülőt téve, Szírián át a jóval hosszabb szárazföldi úton menjen Egyiptomba. A nagyvezér kíséretében volt nélkülözhetetlen kancelláriusa, Dzselálzáde Musztafa és a tengereket járó, térképeket rajzoló Píri Reisz, aki régebben már volt Egyiptomban, mert adatokat gyűjtött mindenütt (még Kolumbusz tengerészeitől is), hogy ne csak a Földközi-tenger, hanem a körülhajózott Afrika és a felfedezett Újvilág térképét is elkészíthesse; a XVI. század elején kevés európai uralkodó rendelkezhetett olyan földrajzi ismeretekkel, mint Szelim szultán Píri Reisz munkája alapján.

Röviddel a nagyvezér elindulása után Szulejmán udvartartásával Drinápolyba költözött, hogy ott töltse a telet. Itt kedvenc sólymaival kellemes vadászgatással teltek napjai, s már tavasz felé járt az idő, amikor Isztambulból futár hozta a hírt, hogy távolléte alatt janicsárjai elégedetlenkednek, és lázadoznak azért, mert Rodosz ostroma óta a harmadik esztendő telik hadjárat, illetőleg zsákmány és külön jutalom nélkül.

Szulejmán 1525. március 25-én sietve Isztambulba indult, de nem szállt meg a szerájban, hanem vadászgatás ürügyével a város környékén maradt. A janicsárok háromnapi várakozás után részben felbátorodva, részben felháborodva, elégedetlenségüket most nyíltan kifejezésre juttatták: a nagyvezér eltávolítását követelve, kirabolták annak szeráját, valamint a második vezér és a defterdár házát. A szultán, amint zendülésüket meghallotta, azonnal közöttük termett, s apjától örökölt merészségével és nyerseségével három janicsárt

kardjával maga is levágott. Főparancsnokukat, Musztafa janicsár agát, valamint a külügyek főkancelláriusát, Hajdar Efendit pedig kivégeztette, amikor tudomására jutott, hogy a lázadást ők is szították, mert így akarták elérni a nagyvezér lemondatását.

A janicsárok lázadása nem ért célt, Szulejmán nem kínált nekik most újabb alkalmat zsákmányszerzésre, noha Belgrád elfoglalásakor is felkeltette bennük a reményt, hogy amint lehet, visszatérnek még a magyar király megalázására. Azóta már a negyedik tavasz köszöntött be, mégsem hirdetett hadjáratot Magyarország ellen; célszerűbbnek látta ezúttal a janicsárok nyugtalanságát 100 000 arany kiosztásával lecsillapítani.

Ezalatt Ibrahim pasa nagy pompával bevonult Kairóba anélkül, hogy csapatai egyetlen kardcsapást tettek volna. Egyiptomot nem fegyverrel törte meg, hanem bizalomkeltő, vonzó beszédével és állások osztogatásával bontotta meg a különböző érdekcsoportok egységét, s azok hangadói erejüket vesztve, egyenként hajtották fejüket az idegen járomba. Majd gondosan átvizsgáltatta a mameluk szultánok korábbi jogszabályait és adózási rendeleteit, s az azokban előírtakat némileg megtoldva, de Szelim szultán szigorú követeléseiből engedve, egy olyan új törvénykönyvet állíttatott össze, hogy annak paragrafusai a régi viszonyokhoz képest ugyan elviselhetőbb életformát diktáltak, de hosszabb távon mégis az addiginál előnyösebben szolgálták az Oszmán-ház érdekeit.

Közben átszervezte Egyiptom helyőrségét, és Pírí Reisz sugallatára a Vörös-tengeren felállított egy kisebb hadiflottát, amelyet Szelmán Reisz parancsnokságára bízott. Miután így leleményesen elrendezte a gondokat okozó egyiptomi ügyeket, hazaindult, de most sem hajóval ment, hanem a tűző napon, Szíria porfelhős útjain. Így csak szeptember elején érkezett Isztambulba, éppen, amikor a szultán családi ünne-

pet tartott, mert Hurrem ismét megajándékozta egy fiúval, akinek a Bajezid nevet adták.

Ibrahim pasa, miután jelentést tett a szultánnak egyiptomi útjáról, bemutatta Píri Reisz kibővített munkáját, amelynek sok ezer apró adatát Murádi nevű jó tollú barátja öntötte olvasmányos formába. E hasznos tengerészeti könyvből Szulejmán tájékozódhatott az Újvilágba, az Indiai-óceánra vivő utakról, a portugálok hajózási felkészültségéről és kereskedelmi tevékenységéről, valamint arról a szégyenletes dologról, hogy a gyaurok az oszmánok hallgatólagos engedelmével flottáikkal a Vörös-tengeren szinte már elzárják az iszlám két szent városát, Mekkát és Medinát.

E tudósítás kiegészítésére a nagyvezér előterjesztette még Szelmán Reisznek a portugálok elleni akcióiról írt tervezetét. Ebben az érdeklődés felkeltésére beszámolt a perzsiai és az indiai partok, valamint a Vörös-tenger térségének gazdag kereskedelméről, amelynek vámja sikeres hadműveletek esetén a szultán kincstárát gyarapítaná. Nyílt tengeri csatát azonban a portugálok ellen nem javasolt. Ehelyett inkább megerősített állásaik elfoglalását ajánlotta, de szerinte még ehhez is jóval nagyobb erőre volna szükség, mint a Dzsiddában az ő parancsnoksága alatt állomásozó kis flotta, mely mindössze 11 kisebb-nagyobb gályából és 1000 emberből állt.

A szultán sokáig latolgatta Szelmán Reisz tetszetős tervének megvalósítását, de végül is arra az elhatározásra jutott, hogy a Vörös-tengeren érdekeinek hathatós képviseletére 4000 ember és 25 gálya egyelőre talán elegendő lesz. Nagyobb sereggel – bármilyen zsákmányéhesek voltak is janicsárjai – a messzi út végén erős flotta védelme alatt meghúzódó portugálok elűzését nem akarta megkísérelni.

Még le sem záródott teljesen a portugálok ügyének megtárgyalása, amikor I. Ferenc követe, Frangepán János gróf jelentkezett az udvarnál kihallgatásra. Szulejmán rendkívül ünnepélyes ceremóniával fogadta, mert a francia király követének eddig még egyetlen elődje sem nyújthatta kezét, hogy az hódolatteljesen megcsókolja. I. Ferenc sem küldte volna el követét, ha az európai hatalmi egyensúly fel nem billen, és a Habsburg-ház világuralmi törekvéseivel szemben kifejtett erőfeszítései nem sodorják ilyen kényszerhelyzetbe.

A politikai helyzetet már Habsburg Károly kettős öröksége kiélezte: először, 1516-ban anyai nagyapjától, Aragóniai Ferdinándtól Spanyolországot, az új amerikai kolóniákat, néhány támaszpontot Észak-Afrikában, továbbá Itáliában Nápolyt, Szardíniát és Szicíliát örökölte, majd 1519-ben apai nagyapja, Habsburg Miksa halála után az osztrák főhercegséget, Tirolt, a svájci határ mentén Franche-Comtét, valamint Németalföldet kapta meg. Így olyan hatalom összpontosult kezében, mely Európa legnépesebb országa, a 14–15 millió lakosú Franciaország uralkodójával tette egyenrangúvá. Az erőviszonyok első próbaköve a császárválasztás lett, de ekkor közbelépett a Fugger-bankház, és a mérleg nyelvét hatalmas tőkéjével az üzleti érdekeltségeinek területén uralkodó Habsburg-ház javára billentette.

V. Károly óriási birodalma most már teljesen közrefogta Franciaországot, s hatalmának nyomasztó légköre I. Ferenc számára egyre elviselhetetlenebbé vált. Nyílt kenyértörésre azonban a szükséges anyagi erők hiánya miatt egyelőre nem gondolhatott. Még a kisebb költségekkel járó akciók megindításához is csak akkor foghatott, ha valahol elegendő kölcsönt kapott. Ügynökeit nemsokára meg is bízta pénzszerzéssel, mert cselekvésre serkentette az a hír, hogy 1520

májusában, amikor a császár kitette lábát Spanyolországból, toledói kezdeményezésre számos spanyol város lakossága jogait és önkormányzatát féltve felkelt uralma ellen.

A felkelők még tartották magukat, amikor 1521. április 22-én a wormsi birodalmi gyűlésen tartózkodó V. Károlynak a francia követ átadta Ferenc király hadüzenetét. A császár azonban a francia haditervről már korábban értesítést kapott azoktól a firenzei bankároktól, akik neki adták kölcsön azt a 100 000 tallért is, melyet I. Ferenc szeretett volna megkapni tőlük. Talán éppen ebből az összegből toboroztatta Károly azt a sereget, amely április 23-án Villalar falunál az uralma ellen felkelők csapatait megverte. Így a francia király elkésett, mert Spanyolországban megszűnt már az a zűrzavar, amelyre támadása megindításakor annyira számított; vállalkozása most kudarcba fulladt.

Sikeresebb volt a császár ellentámadása 1521 novemberében, amikor seregei elfoglalták Milánót. Sőt néhány hónap múlva, 1522 áprilisában, a város felmentésére érkezett svájci zsoldosokkal megerősített francia sereg Milánó közelében, Bicoccánál a császár német zsoldosaitól ugyancsak vereséget szenvedett.

A császár ezekhez a hadműveletekhez csak úgy tudott pénzt szerezni, hogy a németalföldi koronabirtokok egy részét (363 000 fontért) eladta a Welser-bankháznak. Milánó visszafoglalásával azonban nem javult meg pénzügyi helyzete, sőt a megtartásával járó kiadások miatt még tovább romlott, és ráadásul német zsoldosokkal árasztotta el Itáliát.

1522-ben hitele olyan rossz volt, hogy amikor Lucas Rem, augsburgi üzletember a Fugger-bankház által a császárválasztáshoz nyújtott nagy kölcsönből 18 310 forint részesedését eladásra kínálta, a végén örült, hogy csak 50%-ot veszített rajta.

V. Károly 1522 júniusában politikai és pénzügyi helyzeté-

nek megszilárdításához az angol királynál keresett segítséget. Szövetségük megpecsételése és hitele megjavítása érdekében eljegyezte VIII. Henrik hatéves kislányát, Máriát. Nagy politikai tervei megvalósításában váratlanul melegen pártfogolta a lordkancellár, Wolsey kardinális, noha a császárválasztás utolsó szakaszában még I. Ferencet támogatta. Tárgyalásaik során megegyeztek abban, hogy közös erővel elfoglalják Franciaországot, amelynek koronáját és nyugati tartományait az angol király, a burgundiai tartományokat, valamint Languedocot, Provence-ot és a Rhône völgyét pedig a császár fogja megkapni.

Augusztus végén már 10 000 főből álló angol sereg érkezett Calais-hoz, hogy Franciaországba hatolva a császári csapatokkal együttműködjék. A sereg a 100 kilométerre fekvő Doullens-ig nyomult előre, de itt elakadt, mert az utánpótlást ló és szekér hiánya miatt nem tudták kielégítő módon biztosítani. Végül az angol harcosok október közepén, mintha csak gyakorlatozni jöttek volna, visszatértek Calais-ba.

A következő évben az angolok és a spanyolok újabb támadást intéztek Franciaország ellen. Közös akciójuk megvalósításához elég könnyen sikerült megnyerniük az uralkodójával rivalizáló, pártoskodó Charles de Bourbont, a francia királyi hadak parancsnokát és baráti körét; a tervek szerint ők a rendelkezésükre bocsátott 10 000 német zsoldossal együttműködnek majd a Normandiánál partra szálló angol sereggel és a Narbonne-ig előnyomuló spanyol haderővel.

Az angolok átkelve a Somme folyón, eljutottak a Calais-tól 150 kilométerre fekvő Nesle-ig, de ekkor pontosan megismétlődött az előző évi eset: a szövetségesek a haditerv végrehajtását nem hangolták össze, s a rossz utak és a szállítóeszközök hiánya miatt VIII. Henrik serege kénytelen volt visszafordulni, még mielőtt döntő ütközetre került volna sor. Bár az angol csapatok e két hadjárat során felvonulási útjukon jó-

kora darab francia területet elpusztítottak, részükre ez mégsem vezetett más eredményre, mint hogy a 3 millió lakosú Anglia anyagi erőforrásait egy időre teljesen kimerítették.

V. Károly pedig az angolok segítségével akarta magát hihetetlenül szorult helyzetéből kiszabadítani. Óriási kiterjedésű birodalma, sokféle összetételű, különböző gazdasági strukturájú és különféle politikai múltú országrészeinek igazgatása mérhetetlen összegeket emésztett fel. Most nem volt pénze, sem hitele és a Fugger-bankház a császárrá választásakor nyújtott hatalmas kölcsön visszafizetését követelte. 1523. április 24-én uralkodnia kellett magán, hogy császárhoz illő nyugalommal olvashassa végig Jakob Fugger levelét, amelyben egyebek között ezt írta: „Az is ismert és köztudomású, hogy császári felséged az én segítségem nélkül a római koronát elnyerni nem tudta volna ... Mert, ha én az Ausztriaiházat mellőzve, Franciaországot támogattam volna, úgy sok pénzt és vagyont szereztem volna, miként azt nekem fel is kínálták."

Ilyen szavakat senki más nem merészelt volna a császár szemébe vágni, csak Jakob Fugger, akiről egyik kortársa azt jegyezte fel, hogy „A pápa is kedves fiaként üdvözli, a kardinálisok felállnak előtte; a császár, a királyok és a fejedelmek pedig követeket küldenek hozzá ..." Hiábavaló volt azonban a mostani reklamáció, a császár nem tudott fizetni, de hitelezője nem is ezt akarta, hiszen jobban ismerte V. Károly pénzügyi helyzetét, mint saját magát. A hosszú távra dolgozó Fugger-bankház éppen arra az időre várt, amikor a császár fizetésképtelen lesz, mert nem csupán a kölcsön adott összeg kamatjövedelmét akarta; s a célt a következő évben már sikerült elérni: három évre bérleti szerződést köthetett a spanyol korona jövedelmeinek beszedésére (melyet – ugyan többszöri megszakításokkal – de egy évszázadon keresztül a Fugger-bankház tartott a kezében).

Charles de Bourbon közben valóban saját hazájára támadt 10 000 német zsoldossal és Pescara grófjának ugyancsak 10 000 főnyi seregével: 1524 augusztusában több mint egy hónapon át ostromolták Marseille-t, és pusztították annak környékét. Majd amikor meghallották, hogy Ferenc király elindult seregével, megkezdték visszavonulásukat, mert az ellátás hiánya miatt már amúgy is ínségbe jutottak. V. Károly ugyan augusztus elején 200 000 arany dukátot kapott kölcsön genovai kereskedőktől, de ebből a hónap végére – a jól tájékozottak szerint – már semmi sem maradt.

I. Ferenc pénzügyi körülményei sem voltak jobbak, mert már csak úgy talált hitelre, hogy a királyné és a saját ezüstneműjét zálogba tette, sőt a gazdag Lyon városát is arra kérte, bocsássa rendelkezésére a polgárok ezüstjét. Az ily módon szerzett pénz segítségével azután gyorsan hadat szervezett, és 1524 októberében meglepetésszerűen visszafoglalta Milánót.

A császár ekkor olyan reménytelennek látta helyzetét, hogy már azon tépelődött, feladja az angol házassági tervet, és inkább Portugáliából nősül, mert onnan jóval nagyobb hozományt kaphatna, s abból egy erős hadsereget felszerelve megszállhatná Észak-Itáliát, majd gúzsba köthetné politikai tervei állandó gáncsolóját, a francia királyt.

Ilyen tervek szövögetése közben 1525. március 10-én teljesen váratlanul érte az a hír, hogy zsoldoserege február 24-én, éppen huszonötödik születésnapján Paviánál megverte a franciákat, és fogságba ejtette a királyt. A császár a csata lefolyását a futárral többször elbeszéltette, mert a győzelem szinte hihetetlennek tűnt annak tudatában, hogy a felfogadott zsoldosoknak már hosszú ideje semmit sem fizetett. Amint most kiderült, a sereg valóban olyan végszükségbe jutott, hogy más megoldás már nem volt: vagy feloszlik, vagy maradék ereje megfeszítésével támadásba lendül; az elkeseredett, pénztelen és zsákmányéhes zsoldosok vezéreik izgató szavai-

nak hatására az utóbbit választották. Az ütközet kimenetelét befolyásoló tényezők (a svájci zsoldosok egy részének eltávozása miatt Ferenc király serege megfogyatkozott, majd a császári csapatok és a paviai helyőrség harapófogójába került, stb.) egyike kétségtelenül az volt, hogy sok francia szinte fejvesztve és gyakran csatarendet bontva az ellenség soraiban mindenhol a hazaáruló Bourbont kereste.

A paviai csatából I. Ferencet sietve a császárhoz vitték, hogy az általa diktált feltételek szerint megkössék a békét. Amíg azonban Madridba értek, a királynak volt ideje felmérni helyzetét: fogságba esése után az erőviszonyok annyira eltolódtak a Habsburg-ház javára, hogy helyrebillentésükre már csak egyetlen hatalom, az Európa kapuját döngető oszmán birodalom képes, ha sikerül szövetségesnek megnyerni.

Madridban V. Károly valóban éreztette, hogy most ő a helyzet ura, és területi követeléseivel olyan súlyos békefeltételeket szabott, amelyeket I. Ferenc csak visszautasíthatott. Ez irányban hajthatatlan maradt még akkor is, amikor tudomására jutott, hogy kora tavasszal Konstantinápolyba küldött követe útközben a boszniai hegyek között életét vesztette. Terve mellett továbbra is kitartott, s még az ősz vége felé megbízólevelet adott gróf Frangepán Jánosnak, hogy segélykérő üzenetét tolmácsolja Szulejmán szultánnak.

1525. december elején Szulejmán a francia király követének adott kihallgatást a szokottnál méltóságteljesebb fejbólintással, önelégültségtől sugárzó arrccal fejezte be. A váratlan kérés hízelgett hiúságának, s mindjárt latolgatni kezdte, miként lehetne annak kockázatmentesen eleget tenni. Felidéztette dédapjának, a Hódító II. Mehmednek azt a jól sikerült hadműveletét, amikor 1480 júliusában egy kisebb flottával birtokba vette Otrantót. Sajnálta, hogy dédapja akkor mindjárt nem erősítette meg e várost kellő számú helyőrség-

gel, mert – az elbeszélők szerint – 13 hónap múlva a nápolyi király sógora, a magyar király 2 000 válogatott lovast küldött, és segítségükkel a török csapatokat hamarosan kiszorították Dél-Itáliából, ami azóta V. Károly birtoka lett. Talán ha a törökök II. Mehmednek az itteni első támadását is olyan erővel ismételnék meg, mint Belgrádnál és Rodosznál, a győzelem Otrantónál szintén maradandó sikerre vezetne.

Ezt a tetszetős tervet azonban Szulejmán hamarosan elvetette, mert bizonytalan kimenetelű vállalkozásnak ítélte, hogy a császárral közvetlen harcba keveredjék a tengeren, ahol egyelőre nem érezte magát elég erősnek. Úgy vélte, ellene inkább csak sógorán, a magyar királyon keresztül intézhetne győzelemmel biztató támadást. Emlékezetes maradt ugyan, hogy a császárnak Belgrád elfoglalása sem okozott súlyos gondokat, s következésképpen kétséges, segít-e majd valamit a bajba jutott francia királynak a magyar király ellen indított újabb támadás. Mindenesetre I. Fernc segélykérésének – vélte a szultán – csak olyan mértékben tehet eleget, amennyiben az a saját érdekeivel megegyezik; a legcélszerűbb a követével oly „dölyfösen" bánó Lajos király ellen már Belgrád ostromakor tervbe vett hadjárat megvalósítása.

Bár a Magyarország elleni támadás megindítására megtette a szükséges intézkedéseket, a francia király hosszú hetekig várakozó követe mégsem kapott tőle egyenes választ. Csak a következő év februárjában adatta át neki szóvirágokkal díszített levelét, amelyben kitartásra buzdította I. Ferencet, és támogatásáról biztosította anélkül, hogy a kért segítség megadásáról konkrétan szólt volna. A francia király pedig fogságában, a várakozás alatt türelmét vesztve, már januárban aláírta a békeszerződést.

Szulejmán parancsára pedig eközben már a hadjáratra készülődtek. Mindenekelőtt nagy mennyiségű élelmiszert

halmoztak fel a Magyarországra vivő utak mentén, hogy az utánpótlás biztosítva legyen. Indulásra kész állapotba helyezték a hajókat, valamint az ágyúkat, amelyek öntésére még II. Mehmed alatt, Konstantinápoly ostromakor a magyar származású Orbán mester teremtett kitűnő iskolát. A legnagyobb akkor készített ágyúja olyan méretű volt, hogy tűzelőállásba helyezéséhez és irányításához 100 ember, vontatásához pedig – bár csak rövid távra mentek vele –, néha 60, néha 140 ökör kellett; ez a hatalmas monstrum 1000 font súlyú kőgolyót volt képes célba röpíteni, és pozdorjává zúzott mindent, ahová csapódott.

A törökök hadereje a mohácsi csatában

Háború megindításakor a török szultán sokkal előnyösebb helyzetben volt, mint a nyugati uralkodók, mert még a legcsekélyebb formaságok sem kötötték; az oszmán birodalomban nem volt parlament, illetve rendi országgyűlés, nem kellett megszavaztatni az adót, sem azt, hogy ki mikor állítson ki katonát. A szultán kiadta a parancsot a hadba vonulásra, és alattvalói szó nélkül engedelmeskedtek, másként nem tehettek, mert különben megvonták javadalmazásukat, s elvesztették kenyerüket; az oszmán birodalomban a kereskedők és kézművesek vékony rétegén kívül senki nem élhetett anyagilag független ember módjára.

A birodalom központi erejének, a szultáni deszpotikus hatalomnak növelésére II. Mehmed harmincéves uralkodása után, 1480-ban, szigorú új intézkedéseket hozott. Az elődei által ajándékozott és már-már felszaporodni kezdő földbirtoktulajdonok nagy részét, valamint az azokból korábban létesített egyházi alapítványok egy részét is visszavette. Ezzel az intézkedésével nemcsak a kincstári jövedelmeket akarta gya-

rapítani, hanem elejét akarta venni annak, hogy a szultáni hatalomtól anyagilag független birtokos osztály jöhessen létre. Valójában ugyanezt a célt szolgálta az Oszmán-háznak az az íratlan törvénye is, hogy a birodalomban minden vár a szultáné; még a legmagasabb rangú tisztségviselőnek sem kerülhetett egyetlen kicsiny váracska sem öröktulajdonul a birtokába.

Egy emberöltő után II. Mehmed rendszabályai ugyan engedtek már szigorukból, s kivételes esetekben az uralkodóház iránt rendkívüli hűséget tanúsítók újra kaphattak öröktulajdonként földbirtokot, de az európai viszonyokhoz hasonlítva csak annyit, amit itt egy tehetősebb földesúr veszélyesebb kardvágás kivédéséért fegyverhordozójának is adományozott: egy-egy pusztát vagy kisebb falucskát.

Az oszmán birodalomban így szinte minden talpalatnyi föld a szultáné volt, illetőleg amit azon termeltek, annak tizede a különféle adókkal együtt, a mohamedán egyház törvényei szerint, őt illette. A kincstár biztosai ezért időnként (Szulejmán uralkodása alatt általában tízévenként) a birodalom egész területét bejárták, hogy összeírják a lakosok nevét, terményeik beszedendő tizedét, a fizetendő adók, vámok és egyéb illetékek összegét. Az elkészült részletes kimutatások nyújtottak azután tájékoztatást a kincstárnak arról, hogy melyik település indult sorvadásnak vagy fejlődésnek, illetőleg melyikről mennyi jövedelem várható évenként. Ezeknek az adatoknak az ismeretében jelölték ki mindig azokat a nagyobb jövedelmű városokat és falvakat, amelyek a kincstár közvetlen bevételét szolgáltató, úgynevezett szultáni hászbirtokok lettek. A többi települést pedig szolgálati birtok gyanánt kiosztották a nem készpénzzel fizetett katonai és polgári tisztségviselőknek. E különféle nagyságú birtoktestek közül az olyan magasabb rangúakét, mint a nagyvezér, a beglerbég, a szandzsákbég, a defterdár, egyszóval azokét,

akiknek évi illetménye a 100 000 akcsét meghaladta, hászbirtoknak, akiknek 20 000 és 100 000 akcse között váltakozott, azokét ziámet-birtoknak és a 20 000 akcsénál kisebb fizetésűekét tímár-birtokoknak nevezték; a szolgálati birtokosokat általában, mivel zömük (95%-uk) a legutóbbi kategóriába tartozott, csak mint timarli szipahikat, „tímáros szpáhi"-kat emlegették.

A tímáros szpáhiknak juttatott birtokot mi szolgálati birtoknak nevezzük, mert annak haszonélvezete nem egész életre, hanem csak a szolgálat idejére szólt. Így volt ez még a legmagasabb rangú tisztségviselőnél, a nagyvezérnél is, akit II. Mehmed törvénye szerint 1 200 000 akcse jövedelmű hászbirtok illetett meg, de amikor nyugdíjba került, ami korától függetlenül megtörténhetett, csak évi 150 000 akcse járt neki. Következésképpen ezek a birtokok nem is voltak örökölhetők, de az árván maradt fiúknak apjuk érdeme szerint azért kisebb-nagyobb jövedelmet biztosítottak: például egy szandzsákbégnek (akinek átlag 400 000 akcse jövedelmű hászbirtoka volt), ha egyetlen fia maradt, 30 000 akcse hozamú ziámet-birtokot, illetve, ha három fia maradt, az elsőszülött 15 000, a másik kettő pedig 10 000–10 000 akcse jövedelmű tímár-birtokot kapott. Külön előnyben részesültek a tímáros szpáhik fiai akkor, ha apjuk hadjárat során esett el.

Amikor a szultán hadba szólította a tímáros szpáhikat, a hász-birtokosoknak minden 5000, a ziámet-birtokosoknak minden 4000 és a tímár-birtokosoknak minden 3000 akcse jövedelem után egy jól felszerelt lovast kellett kiállítaniok, és kötelesek voltak számukra sátrakról, szolgalegényekről és kiadásaik fedezéséről is gondoskodni. A hadjáratokon mindig szemlét tartottak fölöttük, és a megjelent tímáros szpáhik nevét összeírták. A törvény szerint közülük csak minden tizedik maradhatott otthon, hogy a saját maga és környékbeli kilenc társa szolgálati birtokának ügyeit intézze; a hadjáratok

rendszerint abban az évszakban voltak, amikor éppen be kellett szedni a különféle tizedeket, illetve a földesúri járandóságokat. Akadtak persze mindig olyanok, akik valamilyen ürüggyel kibúvót találtak a hadba vonulás alól, ez legtöbbször azoknak sikerült, akik tímár-birtokukat sem érdemük miatt, hanem összeköttetéseik révén kapták.

Azok a tímáros szpáhik azonban, akik a hadjáratból engedély nélkül vagy nem kielégítő módon igazolt betegség címén maradtak távol, szolgálati birtokukat elvesztették. A hadba vonulók helyzetéről a XVII. század elején, a megromlott gazdasági és közigazgatási állapotokról elmélkedő Kocsi bég emlékiratában a régi időkre visszatekintve a következőket írta: „Aki a tímárosok közül nem tüntette ki magát s hadjárat alkalmával, nem hozott nyelvet vagy fejet, nem részesült előléptetésben. De aki kitüntette magát, s nyelvet és fejet hozott, annak jövedelmét minden 10 akcse után egy akcséval felemelték. Az a tímáros pedig, aki a hadjáratban rendkívül kitüntette magát, s 10–15 fejet vagy nyelvet hozott, ziámet-birtokot kapott érdemeiért."

A szigorú rendszabályok és az anyagi ösztönzés sajátságos formái kemény harcra buzdították ekkor még a magyarországi hadjáratra készülődő tímáros szpáhik hatalmas tömegét, akik kétségtelenül a mozgó török sereg gerincét alkották. A kiosztott tímár-birtokok és a kincstár részére fenntartott szultáni hász-birtokok arányára s egyúttal a Szulejmán rendelkezésére álló anyagi, illetve katonai erők nagyságára igen tanulságos – bár kevéssé olvasmányos – adatokat nyújt a birodalom összes bevételeiről és kiadásairól a mohácsi csatát megelőző pénzügyi évről fennmaradt kimutatás.

Az 1525. március 21-től 1526. március 21-ig terjedő pénzügyi esztendőről készült elszámolás szerint a birodalom összes bevétele 477 millió akcse, kiadása pedig 403 millió

akcse volt. A 477 millió akcse bevételből a tímáros szpáhik (hozzájuk számítva a készpénz megtakarítása miatt elaprózott tímár-birtokokkal fizetett zsoldosokat is) együttesen 200 milliót és a kincstár megbízottai 277 milliót szedtek be. A legnagyobb készpénzbevételként feltüntetett összeg, 116 millió akcse Egyiptomból származott, mert a tímáros szpáhik szervezetét ott nem alakították ki, hanem csak zsoldoshaderőt tartottak. Ebből a tisztségviselők évjáradékára, zsoldra és egyéb dologi kiadásokra mindössze 26 millió akcsét fizettek, s évi 70 millió akcse a szultáni kincstárba került. 20 millió akcse azonban egyáltalán nem folyt be; 10 milliót adótartozásként, 10 milliót pedig víz alá került területek terméskieséseként számoltak el. A kincstár adószedői a birodalom egész területén olyan rosszul működtek, hogy a tényleges bevételnek hozzávetőlegesen 25%-át nem fizették be (az isztambuli börtönben hosszú évekre elzártak tartozásairól készült egyik kincstári jegyzék tanúsága szerint tizenhárom adószedő 11 1/2 millió akcséból 3 1/4 millióról nem tudott elszámolni).

A pénzügyigazgatásnak ez a hiányos működése indította még II. Mehmedet olyan rendelkezés kiadására, amellyel például a pénzügyek legfőbb intézőjének, a defterdárnak szolgálati birtokként ugyan évi 600 000 akcse jövedelmű hász-birtok kijelölését engedélyezte, de ha ő a földesúri járandóságok beszedetésével bajlódni nem akart, hanem helyette a kincstártól inkább készpénzfizetést kért, akkor évi illetménye 240 000 akcsénál nagyobb nem lehetett. A készpénznek ilyen nehézkesen történő befolyása hajlította a kincstárt arra, hogy a szultánt illető jövedelmek egy részét, ahol csak lehetett, szolgálati birtok formájában átengedje, mert akkor a különféle tizedek és földesúri járandóságok behajtásából adódó veszteségeket megtakaríthatta.

Ezt szem előtt tartva Anatóliában, beleértve a dijarbekiri,

az aleppói és a damaszkuszi beglerbégséget is, az egész bevétel (174 millió akcse) 60%-át, tehát 103 millió akcsét jövedelmező szolgálati birtokokat osztottak ki 17 200 különböző rangú katonai és polgári tisztségviselőnek. A birodalom európai felében, Ruméliában pedig az évi (187 millió akcse) bevétel 43%-át, vagyis 82 millió akcse hozamú birtokokat adtak át 10 668 tímáros szpáhinak szolgálata idejére.

E tímáros szpáhik hadba szólítás esetén (figyelembe véve, hogy közülük minden tizedik otthon maradhatott, s feltehetőleg betegség vagy más okból kifolyólag további 10%-uk szintén nem jelent meg) az általuk felszerelt 22—23 000 lovassal együtt 45 000 főnyi sereget alkothattak.

Béke idején a tímáros szpáhiknak abban a szandzsákban (megyében) kellett tartózkodniuk, ahol szolgálati birtokuk volt, hogy akár a szultán, akár a beglerbég vagy a szandzsákbég parancsára minél előbb rendelkezésre állhassanak. Azonnal szükséges kisebb katonai erő bevetésére azonban nem őket mozgósították, hanem a mindig készenlétben álló zsoldossereget, amelyet az oszmán birodalomban elég korán, számos európai államot megelőzve, még a XIV. század második felében szerveztek meg. Mivel ennek a katonai alakulatnak a felállítása teljesen újszerű módon ment végbe, azt „jeni cseri"-nek „új sereg"-nek nevezték el.

Az „új sereg" emberanyaga kisebb részben a hadjáratokon kézre került foglyokból, nagyobb részben a birodalom területén élő nem mohamedán családok gyermekeiből került ki. A törökök ugyanis nem azért indítottak sorozatos támadásokat a szomszédos keresztény államok ellen, miként azt róluk híresztelték, hogy az iszlámot mindenkivel felvétessék, hanem hogy Mohamed próféta zászlója alatt politikai uralmukat kiterjesszék. Ha valóban mindenkit az iszlám vallásra térítettek volna, kik fizették volna a (csak nem mohamedánokra kivethető) dzsizje-adót, illetőleg a harádzsot, amely 1525-ben

közel 50 millió akcsét tett ki, s kiket tudtak volna még ugyanakkor olyan rendkívüli szolgáltatásokkal megterhelni, mint például gyermekeik átadása, ha nem az uralmuk alá hajtott, de mohamedánná nem lett népeket.

A keresztény családok gyermekeinek összeszedésére, török műszóval a „devsirmé"-re, a birodalom európai felében, Ruméliában gyakrabban került sor, mert a XVI. század elején (az 1520-as, 1535-ös évekből való adóösszeírásokon alapuló egyik mai kimutatás szerint) az itt élő 1 191 000 család közül még csak 291 000 család volt mohamedán. Anatóliában pedig, beleértve a dijarbekiri, az aleppói és a damaszkuszi beglerbégséget is, ez az arányszám az eddig eltelt idő során teljesen fordítva alakult: az 1 146 000 családból már 1 067 000 család mohamedán lett.

A kiöregedés és a hadjáratok emberanyag-veszteségének pótlására, a szükségnek megfelelően három-öt évenként egy-egy beglerbéget vagy szandzsákbéget kellő kísérettel kiküldtek a birodalom valamelyik kijelölt területére olyan írott szultáni paranccsal (fermánnal), amelyben meghatározták az adóösszeírások alapján azt is, hogy negyven család (néha még kevesebb) után egyet számítva, hány fiút kell behozni. A kiküldött biztosok a fiúk kiválasztására még külön utasításokat is kaptak: egészséges, jól nevelt, lehetőleg 8–15 s legfeljebb 18–20 évesek legyenek, de rosszul nevelt apátlan-anyátlan árvát, marhapásztort vagy fiát s azonkívül beteges vagy bármilyen kis testi hibásat, akár csak túl alacsony növésűt is nem volt szabad magukkal vinni. Törvény tiltotta még, hogy a falu elöljárójának gyermekeit, valamint a mesterséget tanult fiúkat, a zsidó családok gyermekeit, mert kereskedelemmel foglalkoztak, továbbá a már megnősült fiúkat vagy egy család egyetlen gyermekét elvigyék. Ha a családban több fiú volt, a legszebb termetűt kellett kiválasztani.

A kétségbeesett szülők mindent elkövettek, hogy gyerme-

keiket az elhurcoltatástól megmentsék: 10–12 éves fiúkról igazoltatták, hogy megnősültek, vagy pedig elvégeztették rajtuk a circumcisiót, s azt állították, hogy ők maguk ugyan keresztények, de fiukat mohamedánnak nevelik. Ez az utóbbi gyakorlat különösen a bosnyákok körében terjedt el, ezért elrendelték, hogy tőlük, ha mohamedán hitre tértek volna, akkor is szedjenek fiúkat. Gyakran előfordult még az, hogy egyes családok megvesztegették a kiküldött biztosokat, akik azután nem vittek el közülük senkit, arra hivatkozva, hogy náluk alkalmas fiút nem találtak. Sokszor megtörtént az is, hogy útközben holttá nyilvánították azt, akinek az apja eleget tudott fizetni, mert mindig akadtak kádik, akik ezt igazolták. Voltak azonban olyan kádik is, akik feljelentést tettek, és ilyenkor vizsgálatot rendeltek el. A fennmaradt vizsgálati utasításokból válik számunkra ismertté olyan eset, ami Szendrő környékén is megtörtént: a biztosok összeszedték a fiúkat, azután 1000 akcséért eladták szüleiknek.

A Szulejmán uralkodása alatt történt efféle visszaélések legkirívóbb példájaként talán még az az eset említhető fel, amikor a szultáni tanács két íródeákja devsirmére, vagyis gyermekszedésre szóló szultáni parancsot hamisított, és egy Behrám nevű társuk Trabzon környékén megkezdte a fiúk kiválogatását, majd eladta őket rabszolgának. Amikor a csalás végre kitudódott – a szultáni tanács jegyzőkönyve szerint –, Behrám és a két íródeák jobb kezét levágták. Hány eset maradhatott azonban büntetlenül, ha még attól sem riadtak vissza, hogy a hamis parancs hitelesítésére, a szokott módon, monogramszerűen Szulejmán nevét, vagyis a szultáni tugrát felrajzolják.

Az összegyűjtött fiúkról (1525-ben 1600 fiúról) a kiküldött biztosoknak elszámolási jegyzéket kellett készíteni; ebbe beírták a fiú nevét, származáshelyét, apja, anyja nevét, korát, szeme és haja színét, termetét és különös ismertető jelét. E

jegyzék kíséretében adták át őket Isztambulban, ahol circumcisióban részesültek, és jobb mutatóujjuk feltartásával hitvallást téve, felvették velük az iszlámot, s valamennyien új, mohamedán nevet kaptak.

Ezután egyenként alapos vizsgálat alá vették őket, és kiválasztották közülük a legértelmesebbeket és legszebb termetűeket, hogy azokat az isztambuli és a drinápolyi szeráj tanítómestereinek keze alá rendeljék; közülük került ki idővel a birodalom számos vezető tisztségviselője.

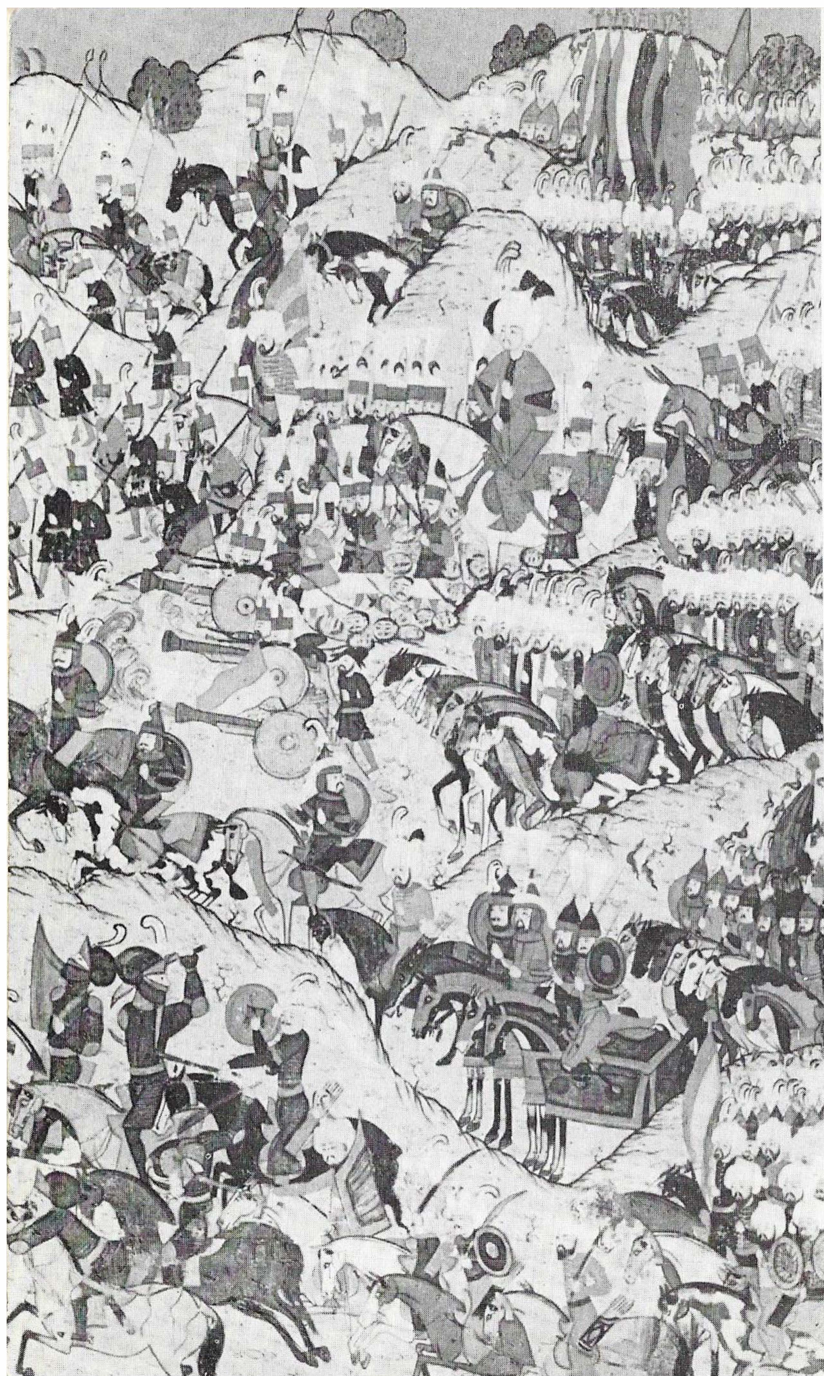
A leggyengébb fiúkat, akikről úgy ítélték, hogy harcra kevésbé lesznek alkalmasak, az ágyúszertárba osztották be. A többieket pedig mind kiadták török családokhoz, hogy náluk megtanuljanak törökül beszélni, és megismerkedjenek a mohamedán szokásokkal. Itt időről időre mindegyiket felkeresték a neveltetésükre kirendelt felügyelők, majd néhány év eltelte után összegyűjtötték őket, hogy megkezdjék katonai kiképzésüket.

Mivel az elhurcolt fiúk nagy része emlékezett szülőfalujára, és serdülő korban már hajlamos lett a szökésre, kiképzésük idején gondosan ügyeltek arra, hogy akik Ruméliából származtak, azokat Anatóliába helyezzék át és fordítva, mert a közbenső tenger menekülésüket megnehezítette. Sokan azért így is megszöktek, de előbb-utóbb megtalálták, és visszavitték őket. Akadtak persze közöttük olyanok, akiknek kedvezett a szerencse, magas állásba jutottak, és nem akartak visszamenni hazájukba, sőt az Oszmán-ház hű kiszolgálóiként már gyakran maguk rendelték el a saját vérükből sarjadó gyermekek családjuktól való elszakítását.

Szulejmán uralkodása alatt a janicsár újoncok, vagy ahogyan törökül nevezték: az „adzsemi oglan"-ok kiképzése már egészen tervszerűen folyt. Hét-nyolc év is eltelt, mire az újoncok janicsárok lehettek, pedig ha alkalom adódott, már hadjáratokon is részt kellett venniök. S közülük nem minde-

1. A paviai csata

gyik kerülhetett végül a janicsárok testületébe, mert sokat áthelyeztek a szerájhoz tartozó külső és belső istállók személyzete közé vagy az ágyúszekerészek, tüzérek, aknászok és a fegyverművesek csapatába. Ez utóbbiak gondozták a janicsárok fegyvereit, hadjárat esetén egészen a határig szállították azokat, ott kiosztották, majd ütközet után, ha már nem volt szükség rájuk, összegyűjtötték, és visszavitték.

Azok az újoncok pedig, akik janicsárok lettek, és a hadjáratokon kitüntették magukat, bekerülhettek a hat lovasalakulat valamelyikébe. Ezek közül a legirigyeltebbnek a lovas szpáhik csapatát tartották, mert zsoldjuk napi 20 akcse volt; utánuk következtek a lovas szilahdárok, akik 17 akcsét kaptak akkor (1527-ben), amikor a janicsároknak csak napi 5 akcsét osztottak. A janicsárok természetesen, ha kellő elismerést szereztek, tímáros szpáhik is lehettek, s harci érdemük szerint zsold helyett kisebb-nagyobb szolgálati birtokot juttattak nekik; valójában közülük sokan erre vágytak, mert akkor uraskodhattak legalább az őket eltartó néhány parasztcsalád felett.

Így az összegyűjtött keresztény fiúkból nemcsak janicsárok lettek, miként az róluk általában elterjedt. A nagyrészt közülük kikerülő különféle zsoldosalakulatok száma a birodalom bevételeinek és kiadásainak már idézett elszámolása szerint 1525/26-ban 27 049 fő volt, s a nekik fizetett zsold közel 66 millió akcsét tett ki. Az 1527/28-ban készült egyik negyedévi zsoldkimutatásban, bár ebben csak 24 146 főről adtak számot, felsorolták a különféle alakulatok létszámát is; ebből kiderül, hogy a zsoldot húzók korántsem voltak mindnyájan fegyverforgatók. Eszerint a janicsárok száma 7886, a lovasalakulatok száma 5088, az újoncok száma 3553, az istállók személyzete 2830, az ágyúszekerészek száma 943, a tüzérek száma 695, a fegyverművesek száma 524, a különféle mesteremberek száma 585, az ajtónállók és alabárdosok száma

319 fő volt, de még külön felsoroltak 301 szabót, 277 szakácsot, 462 zenészt stb.

E zsoldos csapatok és a tímáros szpáhik mozgó serege mellett a birodalom várainak állandó védelmére a idézett 1525. évi elszámolás szerint még külön 39 158 főnyi helyőrséget rendeltek. A nekik járó 71 millió akcse zsoldból azonban minden negyedik közkatona Ruméliában és Anatóliában készpénz megtakarítása miatt már 14 1/2 millió akcsét jövedelmező, 9643 felé elaprózott tímár-birtokot kapott. A várak 39 158 főnyi őrségéből Egyiptomban 5 601 fő és Anatóliában, beleértve a dijarbekiri, az aleppói és a damaszkuszi beglerbégséget, 9 450 fő volt, míg a többi, tehát a birodalom egész helyőrségének 62%-a, vagyis 24 107 fő az európai oldalon, Ruméliában állomásozott.

Szulejmánnak tehát a birodalom váraiban és kaszárnyáiban 1525-ben legalább 60 000 embere volt állandóan fegyverben, vagyis a tímáros szpáhik seregével együtt szükség esetén 100–110 000 főnyi haderő állt rendelkezésére. A szultán azonban egy-egy hadjáratra ennek felét vihette magával, mert óriási kiterjedésű birodalma egyik részét sem hagyhatta védtelenül maga mögött. Most sem vitte magával a karamani, a rumi (régebben Ikónium), a dijarbekiri, az aleppói és a damaszkuszi beglerbégségek tímáros szpáhijainak 18–20 000 főnyi seregét. Kiegészítette azonban csapatait még több ezer tatár lovassal és a ruméliai várak nagyszámú helyőrségének egy részével. Mindezek összevetéséből talán megközelítő pontossággal megállapítható, hogy Szulejmán 1526 tavaszán 60 000 főnyi haderőt mozgósíthatott. Látványosan felduzzasztotta azonban a vonuló menetoszlopokat a közéjük vegyült sok ezernyi szolga, valamint a városokból kirendelt mesteremberek és kereskedők siserahada, továbbá a különféle segédalakulatok (út- és hídépítők, málhaszállítók stb.) roppant sokasága.

Isztambulból 1526. április 23-án indult el Szulejmán seregével Magyarországra, s mivel több helyen elidőzött – bár derékhadát az ellenség sohasem zavarta meg –, csak augusztus 29-én érkezett a mohácsi mezőre, ahol továbbvonulását a magyar király 25 000 emberével akarta megállítani. A csata kimenetelét még délután – miként Csaldiránnál és Dábik mezején – eldöntötte a törökök csatarendet bontó ágyútüze, de főleg harcosainak nyomasztó tömege.

Tizenkét millió lakosú, deszpotikus irányítás alatt álló, katonailag megszervezett birodalom hatalma teljében aratott itt győzelmet négy millió lakosú ország fölött, amely éppen letűnt hatalmának maradványaiból élt, mert a rajta uralkodó osztálynak számottevő vezéregyénisége nem volt, akit pedig a nép akart mindnyájuk fölé emelni, azt tüzes trónra ültették.

A mohácsi mezőről továbbvonuló szultán elé egészen Dunaföldvárig levitték félelemtől reszketve Buda várának kulcsát. Szulejmán így szeptember 8-án akadálytalanul vonulhatott be a király nélkül maradt ország székhelyére, ahol azonban senkit sem talált, akit hadisarc vagy évi adó kivetésével megalázhatott volna.

Ezalatt a Vértes hegységben, Pilismarótnál a hazáját védeni akaró parasztság köréből nagy tömegben gyülekezett a nép. Sok ezren sáncolták el magukat szekértáborba, de azt a törökök ágyúival szemben tartani nem tudták, és zömük a táborba szorítva veszett el.

Szulejmán mindössze két hétig tartózkodott Budán, s miután összeszedette a fellelhető kincseket (közöttük a budai Nagyboldogasszony-templom két hatalmas ezüst gyertyatartóját, amelyek Szulejmán diadalát hirdető vésett felirattal hamarosan az akkori mohamedán főtemplomba, az isztambuli Aja Szófiába kerültek). Utána felgyújtatta a várost, és hadaival megindult hazafelé. Október 8-át írtak, amikor a péter-

váradi hídon átkelt, s itt kapta a hírt, hogy birodalma keleti felében, Bozokban felkelés tört ki. Ekkor mindjárt elrendelte, hogy az anatóliai beglerbég csapataival gyorsított menetben siessen előre.

Újabb felkelések Anatóliában

A nagyrészt türkmének által lakott bozoki szandzsák már régóta a síizmus egyik fészke volt. Mint említettük, hét évvel ezelőtt Dzselál itt toborzott híveket, akikhez már annak idején is csatlakoztak az adóterheket nehezen elviselő paraszti tömegek. Felkelésüket 1520 tavaszán ugyan leverték, de mivel sérelmeiket akkor nem orvosolták, hanem inkább szaporították, a nyugtalanság továbbterjedt ezen a vidéken. Az elégedetlenséget újra felszította az 1526-ban itt elrendelt adóösszeírás. Az egykorú elbeszélők a szikra kipattanását azzal az eseménnyel hozták kapcsolatba, hogy amikor Szüglün Kodzsa pusztájára 200 akcse adót vetettek ki, 100 akcse elengedését kérte, amit a kincstár biztosai nemcsak megtagadtak, hanem a körülállók közül az egyik hangadónak még az ősz szakállát is levágták. Az adóterhek miatt zúgolódók elégedetlensége ekkor annyira felfokozódott, hogy fegyvert ragadtak, és 1526. augusztus 20-án megölték az adóösszeírót és a szandzsákbéget. A felkelés vezére Szüglün Kodzsa és egy bizonyos Baba Zünnun lett. Megbüntetésükre hamarosan elindult a karamani beglerbég, Hurrem pasa, de Kajszeritől (Kayseri) északra, Kursunlunál a mohácsi csata előestéjén teljes vereséget szenvedett; az összecsapásnál több csapatvezérével együtt ő maga is elesett.

Ekkor gyorsan mozgósították a Kelet-Anatólia védelmére otthon hagyott tímáros szpáhik csapatait. A rumi beglerbég, Hüszejn pasa meg sem várta, míg a tímárosok mind össze-

gyülekeznek, Haviklinél, Szivasztól (Sivas) nem messze, szeptember 26-án megtámadta a felkelőket. Már szinte győzelmet aratott, de emberei zsákmány után nézve szétszóródtak. Ezalatt a felkelők újra tömörülve rájuk rohantak, és maga a pasa is csak nagy nehezen tudott menedéket találni Szivasz várában, ahol hamarosan belehalt sebeibe. Az ütközetben elesett a felkelők egyik lelkes vezére, Baba Zünnun is. Ez a győzelem annyira kimerítette a felkelők erejét, hogy három nappal később, amikor a dijarbekiri beglerbég, Hüszrev pasa kurd csapataival megjelent, döntő győzelmet aratott felettük.

A felkelés ezzel a vereséggel még nem ért véget, mert az elkeseredett emberek Baba Zünnun fia hívására Bozok környékén újra gyülekezni kezdtek.

Szulejmán közben november derekán megérkezett Isztambulba, s nem sokkal ezután kinevezte a felkelések alatt elesett rumi és a karamani beglerbég utódját. Amint a tél elmúltával az idő megengedte, a Baba Zünnun fia vezetése alatt egyesülő, sorsukkal elégedetlenkedők újra kibontották a felkelés zászlóját. Kisebb sikereik után a damaszkuszi pasa velük szemben ismét csatát nyert; a vezér ugyan megmenekült, de sok embere odaveszett.

A birodalom belső nyugalma azonban ezután sem állt helyre, mert 1527 tavaszán a bektasi dervis-rend világi hatalomra törekedve széles tömegeket mozgatott meg a szultán uralma ellen.

A XIII. század második felében, a Kirsehir (Kirşehir) város közelében megtelepedett, szent életűnek tartott Hadzsi Bektas egy dervis-rendet alapított. A róla elnevezett bektasi dervis-rend tagjai nem csupán a világ zajától visszahúzódó, példamutató ájtatossággal akarták vallásosságra buzdítani embertársaikat, hanem politikai befolyásra is igyekeztek szert tenni.

A rend működése éppen a XVI. század elején kapott új erőre. Vezetőjük, a rendkívül energikus Balim Szultán (1516-ban halt meg) megszigorította, és szabályozta a dervis-kolostorok belső életét, és létrehozta a nőtlen dervisek testületét. Ez a rend a városok és falvak lakosaival szorosabb kapcsolatot teremtett, hogy felfogásukat és nézeteiket a kellő irányba formálni tudja – még politikai mozgalmak előidézésére is.

1527 tavaszán a kirsehiri szandzsákban Kalender Cselebi, aki a már szentként tisztelt Hadzsi Bektas, valamint Balim Szultán leszármazottjának tartotta magát, vallási eszméi hatékonyabb elterjedését a világi hatalom kézbe ragadásával kívánta elősegíteni. Vallásos színezetű megmozdulásához a súlyos adóterhektől szabadulni akaró, a múlt évi felkelés óta állandóan feszültségben élő lakosok olyan tömegesen csatlakoztak, hogy azt már nem is lehetett csupán a bektasi rend felkelésének nevezni.

A mozgalom olyan méreteket öltött, hogy a szultán április végén az anatóliai tímáros csapatokon kívül még 3000 janicsárral és 2000 lovas szpáhival Ibrahim pasa nagyvezért is kirendelte ellenük. Behrám pasa anatóliai beglerbég a tímáros szpáhik összevont seregével Tokat városon túl ütközött meg Kalender Cselebi elszánt híveivel, de szinte teljesen megsemmisítő vereséget szenvedett; a csata során elesett a karamani beglerbég és még három szandzsákbég is.

Kalender Cselebinek már az egykori Zülkadir fejedelemség türkmén törzseit is sikerült megnyernie, mert mióta ott a szultán veje, Ferhád pasa koholt vádak alapján kivégeztette Sehszuvaroglu Ali béget (1522-ben), és hívei birtokait elkoboztatta, állandóan lappangott az elégedetlenség.

Ibrahim nagyvezér, aki nem annyira a kard, mint inkább az alkudozások embere volt, egyelőre távol tartotta magát az összecsapástól. Ehelyett furfanggal és ravaszsággal, nagy jövedelmű birtokok odaígérésével a maga pártjára állította a

türkmén törzsek vezéreit. Miután Kalender Cselebi seregét az elpártolókkal megbontotta, a felkelők Szariznál, Elbisztán és Kajszeri között, a szultán csapataival szemben június 22-én csatát vesztettek; az ütközet alatt vezérük, Kalender Cselebi is meghalt. Ennek a felkelésnek a leverése nagy örömet szerzett Szulejmánnak, mert tudta, hogy janicsárjai közül sokan tisztelik Hadzsi Bektast, és rokonszenveznek a rend tagjaival. Így azután a nagyvezér augusztus elején diadalmasan térhetett vissza a fővárosba, ahol a szultán jutalmul évi 1 200 000 akcse jövedelmét mindjárt 2 000 000 akcséra emelte.

Ezek a sorozatos felkelések és törzsi megmozdulások, még ha vallási mezben is jelentkeztek, valójában a háborúk nyomán keletkeztek, hiszen a hadjáratok költségeit a lakosságnak kellett megfizetni. Szulejmán eddigi három hadjárata még csak az ellenségre kivetett hadisarc formájában sem tudta valamelyest mentesíteni alattvalóit a rájuk rótt terhektől. A felkeléseket ugyan szolgálatkész hívei távollétében is vérbe fojtották, de a birodalom testén ekkor támadt sebeket senki nem gyógyította be, s azok később, a látszólag ragyogó győzelmek árnyékában lassan, szinte észrevétlenül üszkösödni kezdtek.

A trónkövetelő főherceg; Bécs ostroma

Szulejmán valójában nem volt nagy koncepciójú hadvezér, de kedvelte a hatalom fitogtatását, és mérhetetlenül szerette a pompát. Nála a háború amolyan nagyúri tornajáték lett, vitézei felvonultak, verekedtek egyet, és utána (még ha nem is nyertek csatát) ott helyben következett a díjkiosztás; a közkatonák és a főrangúak a levágott fejekért a birodalom kincstárából, vagyis a nép adójából készpénzben vagy birtokra szóló utalvány formájában hatalmas összegeket kaptak, s a

letaposott országból mindenki annyi zsákmányt vihetett magával, amennyit csak bírt. És az egyik háború szülte a másikat, ami egyre kevésbé átgondolt – nemegyszer talán előre nem is látható – következményekkel járt.

Így történt 1526-ban is, amikor Szulejmán két legyet akart ütni egy csapásra: keleti nagyúr módjára megalázni a magyar királyt és egyúttal a Habsburgokkal szemben megsegíteni a francia királyt. Elképzelésének egyik fele ugyan megvalósult, de a másik fele teljesen fordítva sikerült; győzelmével akaratlanul a Habsburg-házat segítette uralomra Magyarország romjain.

A mohácsi csata szabad utat nyitott a császár öccsének (aki bátyjától az ausztriai tartományokat csak néhány éve kapta meg) ahhoz, hogy még abban az évben cseh, majd magyar király lehessen.

II. Lajos király halála után a magyar zászlósurak közül sokan úgy viselkedtek, mint a német birodalomban az egyházi és világi választófejedelmek a legutóbbi császárválasztáskor; eladták magukat, s királlyá választották Habsburg Ferdinándot. Nem tagadta meg önmagát az erdélyi vajda, Magyarország egyidejűleg megválasztott másik királya, Szapolyai János sem; miként két évvel korábban Charles de Bourbon, a francia királyi hadsereg főparancsnoka német zsoldosokkal tört a saját hazájára, úgy most ő török csapatokat hívott országába.

A Habsburg-ház hatalmának növekedésétől rettegő velencei signoria isztambuli követét 1527 májusában öt ízben utasította arra, hogy minden képességét latba vetve, a szultánt Ferdinánd megtámadására serkentse, még mielőtt az Magyarországot elfoglalná. Az eseményeket éberen figyelő signoria még ugyanabban a hónapban Velencéből arról értesítette a francia királyt, hogy Ferdinánd követe már útban van Konstantinápoly felé.

I. Ferenc négy hónappal azután, hogy Madridban 1526 januárjában békét kötött, Itáliában szövetségeseket keresve V. Károly ellen, a pápa, valamint Velence, Firenze és más városok részvételével megszervezte a cognaci ligát. Mivel a császár e szövetség leggyengébb láncszemének a pápát tartotta, fizetetlen zsoldoshadait ellene küldte. A prédaéhes zsoldosok 1527. május 6-án Rómára törtek. A sacco di Roma, „Róma kifosztása" felért egy nagyobb természeti katasztrófával, amely szinte felmérhetetlen pusztítást okozott az emberiség kultúrkincsei között. (A keresztény világ e vandalizmus láttán mégsem zúdult fel úgy, mintha azt a „pogány" törökök követték volna el.)

Bátyjának eme kétes sikerén felbuzdulva, Ferdinánd sereget gyűjtött, és júliusban elindult Magyarországra. Szapolyait annyira váratlanul és felkészületlenül érte ez a támadás, hogy Ferdinánd augusztus végén szinte akadálytalanul vonulhatott be a budai várba.

Szapolyai János a Habsburg-ház ellenségeinél támogatást keresve elküldte követét a velencei signoriához is, amely azonban a közvetlen segítségnyújtás helyett azt ajánlotta, forduljon Szulejmánhoz, mert biztos tudomása van arról, hogy nála meleg pártfogásra talál. A könnyen befolyásolható János király, miután szeptember végén Ferdinánd seregétől Tokajnál vereséget szenvedett, szorult helyzetében, a francia király példáját követve, még ez év őszén útnak indította segélykérő követét, Lasky Jeromost a török szultánhoz. Szulejmán ugyan neheztelt, amiért Szapolyai János nem kérte hozzájárulását megkoronáztatásához, de azért nagylelkűen megígérte, hogy oltalmába veszi, és majd kiűzi Magyarországról Habsburg Ferdinándot.

Ferdinánd ugyancsak sietett pártfogókat keresni az európai udvarokban. Követét 1527 márciusában Angliába is elküldte, hogy segítséget kérjen Szulejmán megismétlődhető

támadása ellen, mert tudott arról, hogy VIII. Henrik 1525 szeptemberében a Höchstetter-bankházon keresztül, bár kissé elkésve, de mégis pénzsegélyt akart nyújtani II. Lajos királynak. Az angolok támogatására még azért is számított, mert közismert volt, hogy Morus Tamás, az alsóház elnöke, a nagy befolyású alkincstárnok, a török invázióval szemben a keresztény civilizáció igazi védelmezőjének Habsburg Károlyt tartotta. Ferdinánd azonban, úgy látszik, teljesen tájékozatlan volt VIII. Henriknek azokról a belső ügyeiről, melyek az adott helyzetben az angol külpolitika irányvonalát formálták.

Sokkal jobban tájékozott volt a francia király, aki most is éberen figyelte az európai udvarok eseményeit, hogy megtudja, hol és miből kovácsolhatna tőkét a Habsburgok elleni háború folytatásához. Felismerve a lehetőséget, ügyes diplomáciával Angliában lelt újabb szövetségesre. 1527 tavaszán, néhány nappal a sacco di Roma bekövetkezése előtt már sikerült neki olyan megegyezésre jutnia, hogy itáliai hadjárata költségei egy részének finanszírozását az angol király magára vállalta. VIII. Henrik éppen ez időben akart elválni Aragóniai Katalintól, V. Károly nagynénjétől, hogy feleségül vehesse Boleyn Annát, de ehhez szüksége volt a pápa diszpenzációjára, amit most a Habsburg-ház elleni szövetkezéssel akart elnyerni.

A Habsburg-ház hatalmának visszaszorítására a francia király a török szultánt is újra támadásra biztatta, különösen, miután 1528 nyarán a nyugati világ legjelesebb admirálisa, a genovai Andrea Doria elpártolt tőle, és flottájával a császár szolgálatába szegődött. Ekkor újabb szövetséges erőket keresve, még ez év őszén Fontainebleau-ban 50 000 forint kölcsön felajánlásával egyezséget kötött Szapolyai Jánossal a Habsburgok elleni harcra.

Közben Ferdinánd, hogy elejét vegye a török támadásnak,

még májusban elküldte követét Konstantinápolyba. Alkudozásaival azonban csak még inkább megérlelte Szulejmánnak azt az elhatározását, hogy hadaival megindul ellene. Már az ősz folyamán ki is adta parancsait az alaposabb felkészülésre, mert ezúttal egészen Bécs falai alá akart vonulni.

A hadjáratra való nagy készülődés közben Szulejmánt váratlanul érte az a hír, hogy Anatólia déli részén egy újabb felkelés tört ki. Itt ugyan már 1526 őszén Tonuz Oglan és Jenidzse bej vezetésével, majd 1527 tavaszán Veli Halife irányításával Adana és Tarszusz (Tarsus) körzetében volt két kisebb megmozdulás, de mindegyik esetben csak 5–600 főnyi résztvevővel, teljesen elszigetelődve, és talán mit sem tudva a tőlük távolabb lezajló tömeges felkelésekről. 1529 február elején azonban egy Szejdi nevű síita vezér sokakat elragadó beszédével 5000 felkelőt gyűjtött maga köré. Mozgalmát mégis nagyon hamar, február 23-án szó szerint vérbe fojtották; a fogságba került Szejdit Isztambulba küldték, ahol kivégezték, 2000 felkelőnek pedig az adanai szandzsákbég vétette fejét.

Mikor a riadalmat okozó felkelés teljes felszámolásának hírére az udvari emberek kedélye lecsillapodott, 1529 márciusában a szultán kinevezte Ibrahim pasát a hadjárat fővezérének. Egyúttal elrendelte, hogy a szultánátus zászlóinak száma ezentúl ne négy, hanem hét legyen. A hadjáratba vonuló szultán és fővezére mögött hordozott hét zászló színei a következők lettek: az első fehér, a második zöld, a harmadik vörös, a negyedik sárga, az ötödik fehér és zöld, a hatodik vörös és sárga (ez volt a janicsárok zászlaja) és a hetedik vörös és fehér színű.

A nagy pompával május 10-én Isztambulból elinduló Szulejmán augusztus 19-én, deszpotikus uralkodói tapintattal, a véres emlékezetű mohácsi mezőn hódoltatta Szapo-

lyai Jánost, aki alázatosan, kétrét görnyedve, kézcsókkal fogadta. A török sereg szeptember elején Buda alá érve, másodszor is könnyűszerrel foglalta el a királyi várat. A szultán hadjáratairól naplót vezető török krónikás a következő napok eseményeit röviden így örökítette meg: „Szeptember tizenharmadika. Helyben. A padisah őfelsége vadászatra lovagolt. Szeptember tizennegyedike. A nap belép a mérleg jegyébe. A szegbánbasi janicsárjaival együtt vezeti János királyt, és trónra ülteti. Nagyon sok eső esett. A vár elfoglalásáért az összes ruméliai bégek, a kethüda [a janicsárok harmadparancsnoka] és a defterdárok kaftánt kaptak ajándékba. János király a szegbánbasinak [a janicsárok másodparancsnokának] 2000 aranyat, a vele volt janicsároknak pedig 1000 aranyat ajándékozott."

A szultán fel sem ment a várba, hanem sietve Bécs falai alá vonult. Bécs két héten át tartó ostroma azonban a siker legkisebb reményével sem biztatott, így azt hamarosan abba is hagyták. Az ostrom feladását a naplóíró török krónikás szerint a következőképpen indokolták meg: „Ma kellett volna rohamot intézni, azonban dívánt tartottak, mert a padisahnak tudomására jutott, hogy Ferdinánd király nincs a várban: a vár népének megkegyelmezve, családjaikat és összes vagyonukat meghagyta nekik. Parancsot adott, hogy a katonaságból senki ne menjen a vár közelébe, s hogy a sáncokon levő janicsárok is hagyjanak fel a harccal."

Két nap múlva, október 16-án megindultak hazafelé. A kudarcról azonban senki sem beszélt, sőt úgy tettek, mintha nagyszerű sikereket értek volna el. Így a jutalomosztás sem maradhatott el. Miként a török naplóíró feljegyezte: „Dívánt tartottak, minden bég díszruhát kapott, s mindnyájan kezet csókoltak. Ibrahim pasának egy arannyal és drágakövekkel kivert kard, négy kaftán és öt erszény pénz, a többi pasának pedig két-két kaftán adatott." Felemelték sok tímáros szpáhi

évi jövedelmét is, a janicsároknak pedig fejenként 1000 akcsét osztottak ki.

Hazatérésük azonban mégsem volt olyan magabiztos, miként győzelem után az lenni szokott. Már az elindulás harmadik napjának eseményeiről ezeket olvashatjuk a hadjáratról vezetett naplóban: „Átkelés az Óvár előtt levő hídon és pihenés. Ezen a napon egészen másnap reggelig szakadatlanul tartott a sereg átvonulása. De több katonának lova és málhája a mocsárba süllyedt, s némelyek a málhával együtt ott hagyták, mások ellenben a málhát megmentették, de lovuk a mocsárban maradt. Annyi kínt és gyötrelmet kellett kiállni, amennyit még sohasem éltek át. A katonaság nagy része csak négy-öt nap múlva találta meg poggyászát, addig sátor és ruhák nélkül járt ide-oda. A mocsárban maradt munícióknak és ágyúknak nincs száma."

Ez a fejetlenség azután még többször megismétlődött. Így két nap múlva Győrnél is: „Az uralkodóval együtt levők a hidakon való átkelés alkalmával olyan tolongást állottak ki, hogy azt nem lehet leírni. Nagyon hideg volt. Többen nem találva meg lovaikat, hátas- és igásló nélkül maradtak. Ez is távol eső állomás, egy napi út. A pasa [ti. Ibrahim pasa] az ágyúkat Óvárnál hajókra rakatta, az ágyúvonó szekereket pedig mind felégette." Három nap múlva, a tatai vár után a Duna partján egy mocsaras erdőn átmenve, a török naplóíró szerint: „A seregből igen sok embernek a jószága úgy elsülylyedt, hogy nem bírt kijönni. Olyan sok baj és szerencsétlenség történt, hogy nem lehet elmondani."

Pesten a szultán rövid időre megpihent, hogy itt szolgálatkész új híveivel mint hódítót ünnepeltesse magát. János király ismét kézcsókra járult, amiért Szulejmán gazdagon megajándékozta, és miután biztosította további támogatásáról, elindult hazafelé.

János király ugyan mint hűbéres hódolt a szultánnak, de

seregét mégsem látta el sem élelemmel, sem útikalauzokkal. Így történt azután, hogy ismeretlen tájakon, a Duna bal partján haladva Péterváradig, háromszor is eltévesztették az utat, s minden egyes alkalommal megismétlődött, hogy sok lovuk és málhájuk a mocsárba veszett. A naplóíró török krónikás szavai szerint: „Olyan nagy nyomorúság volt ez, hogy ki sem lehet mondani. A szegények közül sokan éhen haltak." Mikor már Bács felé jártak, egy kile (kb. 22 kg) árpa a piaci árnak több, mint a tízszereséért, 170 akcséért kelt el. A mocsarakban oly sokszor megtépázott szultáni sereget Péterváradnál rendbe szedték, s innen a hidegedő idő ellenére is nyugodtabban folytatták útjukat.

A bécsi hadjáratról december 16-án Isztambulba érkező Szulejmán, a győzelem hiányát nyomasztónak érezve, nagyszabású ünnepségeket akart. Ezért hamarosan elhatározta, hogy a nyár elején megtartja három fia, Musztafa, Mehmed és Szelim circumcisióját olyan káprázatos pompával, amely messze felülmúlja majd az eddig látott ceremóniákat. Nyomban értesítették a szertartás időpontjáról a birodalom valamennyi beglerbégjét és minden arra méltónak tartott főtisztségviselőjét, hogy a régi hagyománynak megfelelően beszerezhessék, és elkészíttethessék illő ajándékaikat.

Most már mindenki a várható ünnepségekről beszélt. Szinte hónapokon át az erre való előkészülettel voltak elfoglalva az udvar emberei. A főváros régi nagy terén, az Atmejdánon a szultánnak pompás trónt emeltek, s körülötte verték fel a vezérek díszesebbnél díszesebb sátrait. A győzelem jelképeként sok mindent közszemlére tettek a magyarországi hadizsákmányokból; felállították még a Budáról elhozott szobrokat is. A nagy szertartásossággal járó ünnepségek június 18-án kezdődtek meg. Első nap a vezérek és beglerbégek, másnap a szandzsákbégek vonultak a szultán elé drágábbnál drágább holmikkal; csak a nagyvezér, Ibrahim

pasa egyedül több, mint egyévi jövedelmét, 2 500 000 akcsét vagyis 50 000 aranyat érő ajándékot hozott. Ezután az egyik lakomát követte a másik, s közben a maguk és a néző-sereg szórakoztatásáról különféle tornajátékokkal is gondoskodtak. Az ünnepségek egyfolytában három hétig tartottak.

Szulejmán hadjárata megriasztotta ugyan a nyugati világot, de azzal már semmit sem segített a francia királyon. Nehezen mozgó serege még éppen csak Zimonyig jutott el június 21-re, amikor I. Ferenc csapatai Milánó és Pavia között, Landrianónál döntő vereséget szenvedtek V. Károly zsoldosaitól. Egy hét múlva a pápa és a császár kibékült; az egyezkedés során a pápa elismerte Habsburg Ferdinándot Csehország és Magyarország királyának. Ezután nemsokára, augusztus 3-án létrejött a Paix des Dames, a „hölgyek békéje". Ferenc király anyja, Lujza és Károly császár nagynénje, Margit ugyanis az észak-franciaországi Cambrai-ban találkozva vállalta a közvetítő szerepét, és megteremtette a két fél között a békét: I. Ferenc feleségül vette V. Károly nővérét, Eleonórát, elismerte a császár szuverenitását Flandria és Artois fölött, valamint feladta Milánóra, Genovára és Nápolyra vonatkozó minden igényét, a császár pedig viszonzásul lemondott Burgundiáról, és kiadta a francia királynak túszként fogva tartott két fiát.

V. Károly a kibékülés után elhatározta, hogy Itáliába megy; mielőtt elindult, szeptember derekán Madridban beszédet mondott; kifejtette elképzeléseit arról a nagy keresztény birodalomról, amelynek megvalósításán ez idáig is fáradozott. Tervei megvalósításának szimbolizálására harmincadik születésnapján (1530. febr. 24) Bolognában rendkívül látványos ceremóniával megkoronáztatta magát VII. Kelemen pápával. Utána a német birodalomba utazott, s megválasztatta öccsét, Ferdinándot római királynak; ez a válasz-

tás 356 000 aranyforintba került, amit ismét a Fugger-bankház kölcsönzött.

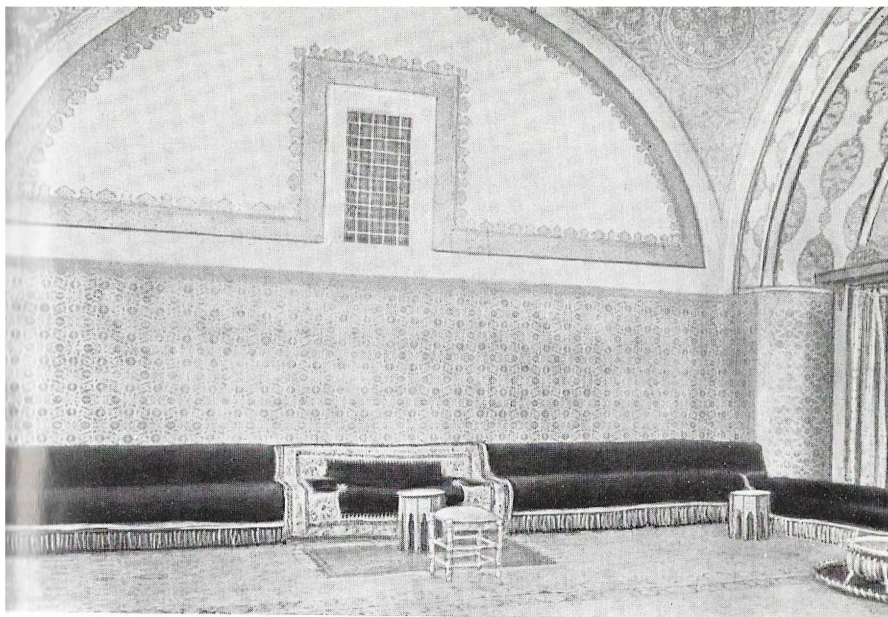
Habsburg Ferdinánd, midőn Szulejmán Bécs sikertelen ostroma után másodszor is elfoglalatlanul hagyta maga mögött Budát, élni akart az alkalommal, és 1530 őszén sereget küldött, mert azt remélte, ezúttal is könnyen birtokba veheti. Szapolyai János azonban időközben annyira megerősítette a budai várat, hogy az ostromló csapatoknak 50 napig tartó kemény küzdelem után eredménytelenül kellett a falak alól elvonulniuk.

A magyar királyságot mindenáron megszerezni akaró Habsburg Ferdinánd, miközben seregével Budát ostromoltatta, követe útján ismét kereste az egyezséget a török szultánnál, s még évi adó fizetését is felajánlotta, csakhogy szabad kezet kapjon Magyarországon. Szulejmán azonban most már semmiképpen nem akarta a Habsburgok hatalmának megerősödését, olyannyira, hogy a következő évben újra Bécs ellen készülődött. Igaz, erre legutóbbi kudarca is nagyon sarkallta.

Sikertelen hadjáratok nyugaton és keleten

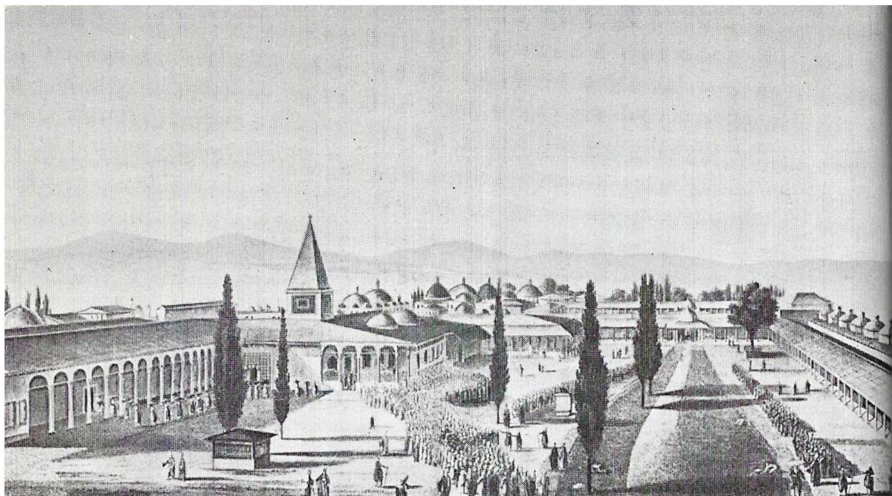
1532. április 25-én negyedszer indult el a szultán Magyarország felé. Útközben Belgrádnál 10 000 tatár lovas is csatlakozott hozzá. Ugyanitt kihallgatásra jelentkezett nála a francia király követe, Rinçon, és tolmácsolta urának azt a kérését, hogy a szultán vonuljon seregével Észak-Itália ellen. A szultán azonban nem hajlott e kérésre, hanem makacsul kitartott eredeti szándéka mellett.

Hadaival könnyűszerrel eljutott egészen Kőszegig, ahol augusztus 10-én letáboroztak, hogy ezt a kis várat is gyorsan bevegyék. Kőszeg falai alatt azonban Szulejmán serege három

3. A szultáni tanácsterem

2. A mohácsi csata

4. A szultáni szeráj középső udvara

hétre teljesen megrekedt, mert a vár védője, Jurisics Miklós 600 parasztkatonájával minden rohamukat visszaverte. A vár őrsége közben már a felére apadt, de segítséget hiába kértek, nem kaptak, noha nem messze ott táborozott az ostrom kimenetelét tétlenül figyelő császári sereg. Elképzelhető, milyen lehetett a hatalmas túlerővel vívott titáni harcuk, mikor a hadjárat török naplóírója még augusztus 23-án is ezt jegyezte fel: „Ma egy akna felrobbant, és meglehetős rést nyitott. Rohamot intéztek, miközben igen heves harc folyt, de az elfoglalás nem sikerült." Öt nap múlva azonban, mikor Jurisics úgy látta, hogy a várat így már tovább tartani nem tudja, hajlandónak mutatkozott az egyezkedésre, amiben volt némi tapasztalata, mert 1530 őszén Ferdinánd király követeként már megfordult Isztambulban. Hosszas tárgyalások után hozzájárult ahhoz, hogy a lófarkas török zászló kitűzhető a vár fokára, ha falai alól utána elvonulnak a szultán hadai. Szulejmánnak így meg kellett elégedni e kétes diadallal, bár azt e kis vár tényleges birtokbavétele sem öregbíthette volna.

Most úgy tettek, mintha a hadjárat célja csupán Kőszeg „erős" várának elfoglalása lett volna. Nem fordultak azonban mindjárt vissza, hanem előbb egy kis vargabetűt csináltak Ausztria védtelen része felé, s úgy indultak haza, mégis zsákmánnyal megrakodva.

November 21-én, amikor Isztambulba megérkeztek, diadalünnepet tartottak. A hadjáratról vezetett török napló befejező mondata szerint: „Öt nap és öt éjjel tartott a kivilágítás és a vendégeskedés." Szulejmán kudarca ismét kétségtelen volt, de mesterien értett ahhoz, hogy a sikertelenséget népe előtt olyan győzelemnek tüntesse fel, aminek megtévesztő hatása alatt még napjainkban is töretlen fény övezi hadvezéri nagyságát.

Jó példa erre az egyik legfrissebb nemzetközi kiadvány,

melyben az 1532. évi török hadjáratról tömören ezt írták: (Szulejmán) „azt remélte, hogy a császárral nyílt ütközetben találkozik. De a császár nem jelent meg. A szultán elfoglalta Kőszeget, és miután három hétig várakozott Bécstől 60 mérföldre, visszafordult." *(The Cambridge History of Islam,* Cambridge, 1970, Vol. I., p. 326.) A hadjárat idézett török naplója azonban világosan tanúsítja, hogy a szultán Kőszeg falai alatt három hétig nem a császár megjelenésére, hanem a vár megadására várt. Valójában az ütközet elmaradása a császárra és a szultánra egyaránt árnyékot vet; egyéniségük egyik közös jellemvonását mutatták meg itt.

Még a hadjárat ideje alatt történt, hogy a perzsa határ mentén, ahol elterjedt a síizmus, és a törzsi megmozdulás oly gyakori volt, Seref Hán kurd emír (aki 1515-ben Szelim szultánnak meghódolt, s a bitliszi [Bitlis] beglerbégséget kapta) az oszmánok uralmát megelégelve, Iszmail sah utódjához, az 1524-ben trónra lépő Tahmaszp sahhoz pártolt. Szulejmán ennek hírére Ulema pasát azonnal kinevezte bitliszi beglerbégnek. Amikor azonban Ulema pasa a várost meg akarta ostromolni, hogy új állomáshelyét elfoglalja, kénytelen volt meghátrálni a perzsa segédcsapatokkal rendelkező Seref Hán elől.

Ez már a betetőzése volt annak a három évvel korábbi eseménynek, amikor a bagdadi helytartó, Zülfikár Hán a perzsa sahtól elpártolt; a város kulcsát elküldte Isztambulba annak jeléül, hogy az oszmánok védelme alá helyezi magát, s a pénteki imát a dzsámikban Szulejmán nevére kezdte mondatni. Tahmaszp sah azonban megostromolta, és bevette Bagdadot, Szulejmán párthíveit lefejeztette, és új helytartót nevezett ki. (Ezt a veszteséget Isztambulban azért is nagyon sajnálták, mert a Zülfikár Hán által beküldött aranykulcs már megcsillogtatta azt a reményt, hogy az Aleppón, Bagdadon és Baszrán (Basra) át vivő fűszerút majd

megjavítja az állandó szűkös pénzügyi helyzetet. De ilyen ábrándokat keltett a Tebrizből kiinduló, Erzerumon és Tokaton át Brusszába vezető selyemút megszerzésének időnként felmerülő gondolata is.)

A perzsákat azonban nemcsak saját sikereik sarkallták az oszmánok ellen, hanem a segítségüket és szövetségüket kereső, mindig kardjukat csörtető nyugati országok is. Többször elküldte követét, így legutóbb 1532 nyarán, V. Károly, hogy Tahmaszp sah közbelépésével a törökök erejét lekösse. Köztudomású lett az is, hogy a kereskedelmi érdekeltségeiket védeni akaró portugálok 1532 tavaszán a perzsákkal ugyancsak egyezséget kötöttek az oszmánok ellen.

Szulejmán az adott körülmények között szívesen látta Habsburg Ferdinándnak a császár ösztönzésére elküldött fegyverszünetet kérő követét, de keleti nagyúrhoz illően azért mégis úgy tett, mint aki nagy kegyet gyakorol. Ferdinándot kedves fiának fogadta, s a magyarországi status quo legcsekélyebb változtatás nélküli megtartásának feltételével 1533 júniusában fegyverszünetet kötött vele. Eredménye: Habsburg Ferdinánd Magyarország egy részének a török szultán által is elismert királya lett.

Közben már készülődtek is a török seregek a Perzsia elleni hadjáratra, s miután fegyverszünettel biztosították nyugati határaikat, október végén az ismét fővezérnek kinevezett Ibrahim pasa megindult hadaival Bitlisz felé. Még mielőtt Kónjába ért volna, Ulema pasa hírnöke jelentkezett, hogy urának már sikerült bevennie csapataival a bitliszi várat, s bizonyságul bemutatta Tahmaszp sah párthívének, Seref Hánnak levágott fejét. A bonyodalmakat mindig ügyesen elsimító nagyvezér ekkor, hogy a kurdok feltüzelt elégedetlenségét valahogy mégis lecsillapítsa, engedett a lefejezett Seref Hán fia, a Szulejmánnak hódoló Semszüddin kérésének, és kinevezte bitliszi beglerbégnek. Egyidejűleg ígéretet tett

Ulema pasának, hogy átengedett tisztségéért majd messzemenően kárpótolja.

A fővezér ezután folytatta útját, és seregével december elején Aleppóba érkezett. Már előre úgy határozott, hogy itt várja majd ki a tél elmúltát. Hadjáratok vezetéséhez sohasem értett, s ha lehetett, igyekezett mindig kikerülni a nagyobb ütközetet. Ezért most titokban egyenként magához hívatta a Szelim szultán uralma után a perzsákhoz pártolt határ menti török és kurd vezetőket, és értékes ajándékokkal vagy magasabb tisztségek odaígérésével rábírta őket, hogy Szulejmán szultánnak hódoljanak.

Ügyes praktikái eredményeként már a tavasz kezdetén átadták neki az örmény vidéken, a Van-tó környékén fekvő Adildzsevaz (Adilcevaz), Erdzsis (Erciş), Van és Ahlat kulcsát. Seregével ezért Aleppóból e várak felé vonult, de félúton, Dijarbekirnél több mint egy hónapig elidőzött. Majd innen ismét dél felé, Moszul (Mosul) városán át Bagdad ellen akart menni, de a helyetteseként melléje rendelt fődefterdár, Iszkender Cselebi azzal érvelt, hogy előbb a perzsák fővárosát, Tebrizt kell elfoglalni, mert utána Bagdad már könnyűszerrel birtokba vehető. E javaslat miatt heves vita indult meg, amit nem annyira a stratégiai kérdés jobb megoldása, mint inkább a fővezér és az alvezér már krónikussá vált ellenséges viszonya pattantott ki. Hosszas huzavona után mégis Tebriz felé vették útjukat.

A perzsák közül azonban még sokan emlékeztek a Csaldiránnál 1514-ben lezajlott véres ütközetre, amelyben Szelim szultán csatarendet bontó ágyútüzével döntően megverte őket. Most ezért jobban védhető helyekre húzódtak vissza. Így azután Ibrahim pasa harc nélkül, nagy pompával vonulhatott be 1534. július 13-án fővárosukba, ahol győztesként ünnepeltette magát.

Itt újra elkezdődtek a belső intrikák. Ibrahim pasának

felrótták, hogy szeraszker szultánnak, „fővezér szultán"-nak nevezteti magát; megtévesztést keltő utánzása volt ez annak a kelet-anatóliai szokásnak, hogy a kurd és perzsa szandzsákbégeket szultánnak is szólították. Majd megvádolták azért, hogy két kézzel fecsérelte az anyagi és emberi erőket; a Tebriz város fölötti uralom biztosítására hirtelenében új várat építtetett, és abba nagyobb számú őrséget helyezett, ahelyett, hogy Tahmaszp sah seregével a döntő győzelem kivívásáért megütközött volna. Mivel valóban nem mert csatába bocsátkozni, azt híresztelték róla, hogy a szultánt hívta segítségül azzal a megindokolással, hogy „sah ellen sah kell". Ez azonban már koholt vád volt, mert Szulejmán 1534. június 10-én, egy hónappal a szóban forgó tebrizi események előtt elindult Perzsiába.

Mielőtt útra kelt volna, legidősebb fiát, Musztafát, akit már az előző évben kinevezett maniszai szandzsákbégnek, a perzsiai hadjárat idejére megtette helyettesének. Nem sokkal ezután történt, hogy Merzifon város környékén a síiták mozgolódni kezdtek, és a hírek szerint ezerötszázan felkelést szerveztek. A közelükben tartózkodó amásziai beglerbég, Mehmed pasa seregével hamarosan eltiporta őket; ennek igazolásául vezéreik levágott fejét elküldte a maniszai szandzsákbégnek, a szultán helytartójának.

Szulejmán száztíz nap alatt, szeptember 27-én jutott el Tebrizbe. Azonnal felmérte az ottani kritikus helyzetet, és elhatározta, hogy a tél előtt már nem keresi a megütközést a perzsa seregekkel. Hamarosan elindult ezért délnek, a könynyebb diadalt ígérő Bagdad irányába. Bizalmasa, Ibrahim pasa javaslatára a ődefterdárt, Iszkender Cselebit, aki már több mint nyolc éve hűségesen szolgálta, útközben egy kurta intézkedéssel megfosztotta állásától.

1534 decemberében kardcsapás nélkül vonulhatott be a közeledésére védtelenül hagyott Bagdadba. Az ősi város,

a kalifák egykori székhelye, a mohamedán szunnita világ központja olyan hatással volt rá, hogy prédaéhes janicsárjainak ezúttal szigorúan megtiltotta a fosztogatást. Mindjárt el is határozta, hogy a telet a városban tölti, s elrendelte, hogy a kincstár megbízottai fogjanak hozzá a tartomány lakosainak név szerinti összeírásához és az általuk fizetendő adók és tizedek számbavételéhez.

Tahmaszp sah nem ült tétlenül, míg Szulejmán Bagdadban időzött. Sietve elfoglalta a Tebriz védelmére Ibrahim pasa által olyan nagy költséggel építtetett, erősnek vélt várat, amelynek védője, a helytartónak odahelyezett Ulema pasa Van várába szökött. Tahmaszp sah nyomon követte, és megkezdte Van várának ostromát. Ulema pasa ekkor segítséget kért, de a szultán nem mozdult meg a perzsa támadás hírére.

Szulejmánt Ibrahim pasa tartotta vissza Bagdadban. Ügyes, fondorlatos beszéddel tárta fel a tebrizi hadjárat sikertelenségének okait, úgyhogy a felelősség szinte mindenben Iszkender Cselebire hárult. A könnyen befolyásolható szultán a vádaskodásnak végül is hitelt adott, és március derekán Bagdad egyik főterén felakasztatta a defterdárt. Iszkender Cselebi elítéléséhez feltehetőleg hozzájárult rendkívüli gazdagsága. Ezt csillogtatta meg maga is, amikor a perzsa hadjáratra 1200 pompás öltözetű és fegyverzetű lovassal kísértette magát. De híres volt sok rabszolgájáról is. Kivégzése után 6200 rabszolgáját vették számba. Közismert volt, hogy ezek ruházatára Trabzonból minden évben egy egész hajórakomány vásznat hozatott. Elismerést váltott ki a rabszolgafiúk nagyszerű neveltetésével is, mert közülük többen magas tisztségbe jutottak. Halála után a nála nevelkedett rabszolgafiúkból tízet mindjárt kiválasztottak, hogy a szultáni szerájba rendeljék őket. Iszkender Cselebi gyakran megmutatkozó emberséges magatartása miatt nem sokkal kevesebb lehetett híveinek, mint irigyeinek száma.

Mialatt Bagdadban efféle belpolitikai ügyek kötötték le Szulejmán figyelmét, a még mindig ostrom alatt álló Van várából Ulema pasától egyre-másra érkeztek a segtségért könyörgő futárok. A szultán végre, négyhónapi pihenés után hallgatott szavukra, s úgy határozott, hogy seregével ismét Tebrizbe megy. Elindulása előtt a bagdadi várat kellően megrakta őrséggel, s a tartomány helytartójának a dijarbekiri beglerbéget, az állítólag magyar származású Szulejmán pasát nevezte ki.

Tebrizbe 1535 júliusában ismét akadálytalanul vonulhatott be, mert érkezésének hírére Tahmaszp sah megint visszahúzódott. A szultán két hétig tartózkodott már Azerbajdzsán fővárosában, mire rászánta magát, hogy ellenfelével a döntő ütközetet keresse. Néhány sikertelen hadmozdulat után azonban belátta, hogy itt nem szerezhet könnyen tetszetős győzelmet. Ezért hamarosan vissza is fordult, és három hét múlva már újra Tebrizben volt. Itt még egy hetet elidőzött, majd augusztus végén hazaindult. 1536. január 8-án azért nagy diadallal vonult be Isztambulba, s megint öt nap és öt éjjel tartott a kivilágítás és a vendégeskedés.

A több mint két évig elhúzódó hosszú hadjárat eredménye tehát nem lett egyéb, mint Irak harc nélküli elfoglalása. Tahmaszp sah ügyes defenzív taktikájával szemben az azerbajdzsáni és iráni hadműveletek azonban mindvégig meddő kísérletek maradtak. Ezeknek egyedül a császár látta hasznát, mert Szulejmán sikeres távol tartásával 1535-ben fényes győzelmet aratott Tunisznál.

Amint az iráni hadjáratról hazatérő szultán fogadására megrendezett diadalünnepek befejeződtek, előkerültek ismét az államügyek. A francia követ javaslatainak megvitatása után, 1536 februárjában kereskedelmi egyezményt kötöttek. A tárgyalások során Ferenc király követe, hogy hangulatot

keltsen a francia szövetség mellett, többször V. Károly tuniszi győzelmére terelte a beszédet.

A császár sikereinek emlegetése egyúttal jó alkalmat adott az udvari embereknek a tebirizi hadjárat sajnálatos zökkenőinek felidézésére. Szulejmán a szerájban elhangzott szóbeszédre legtöbbször ügyet sem vetett, de most gondolkodóba esett, amikor arról hallott, hogy a hadjárat során a nagyvezér céltudatosan használta a szultáni címet. Miután gyanúja felébredt, meghallgatásra találtak nála azok is, akik arra hívták fel a figyelmét, hogy Ibrahim pasa Tebrizben felesleges kiadásokkal milyen nagy mértékben apasztotta meg a birodalom kincstárát, s milyen alaptalan rágalmakkal juttatta hóhér kezére régi ellenségét, a fődefterdárt, Iszkender Cselebit. Ezeknek a dolgoknak több oldalról való, részleteiben is egybehangzó, tényszerű felidézése néhány hét alatt kegyvesztetté tette a nagyvezért.

Szulejmán a hallottakat egyetlenegyszer sem kérte számon Ibrahim pasától, de amikor úgy vélte, hogy már eleget tud, egy márciusi estén magához hívatta. Miként a szokásos mulattató társalgás után az eltelt tizenhárom év alatt oly sokszor megtörtént, Ibrahim pasa késő éjszaka most is a szultáni szeráj egyik szobájában szenderült álomra; itt fojtotta meg a bizalmas barátot Szulejmán hóhéra.

Szulejmán udvara

A szultáni tanács

Szulejmánnak elődeitől örökölt deszpotikus hatalma szükségtelenné tette, még a birodalom legmagasabb rangú tisztségviselőjével kapcsolatban is, hogy ellene bírósággal felségsértés vagy más címen – akárcsak formálisan – ítéletet hozasson, mielőtt kivégzését elrendelte volna. A felségsértés szót ekkor nem is használták, mert nem követelte meg senki, hogy az ítélet végrehajtása előtt vádként vagy utána indokolásként elhangozzék.

A birodalomban ugyan minden ismertté vált vétség elvileg a bíróság elé tartozott, de a szultán gyors ítélethozatallal nem egyszer elébe vágott az eljárás lefolytatásának. Az ilyen beavatkozásoknak nem volt a vétségek neme vagy mértéke szerint megállapítható valamiféle fontossági kritériuma, mert minden ügy fontosnak minősült, mihelyt a szultán annak tartotta. Egyébként a sok ezer jelentéktelen (de fontosnak vélt) vagy jelentős közüggyel a szultán maga mégsem foglalkozott, hanem azokban a szultáni tanács (díván-i hümájun) döntött, és hozott írásbeli határozatot.

A szultáni tanácsnak tisztségénél fogva a nagyvezér, a második vezér, a harmadik vezér és az esetenként kinevezett negyedik vezér volt elsősorban a tagja. Mivel a vezérek szinte legtöbbször egy (1525-ben épült) kupolás kis teremben

szoktak tanácskozni, hamarosan kubbe vezírlerinek, a „kupola vezérei"-nek nevezték őket.

Rajtuk kívül a szultáni tanácsnak tagja volt még a ruméliai és az anatóliai kádiaszker, a ruméliai és anatóliai defterdár, a nisándzsi, a ruméliai beglerbég és később a kapudán pasa (kaptan pasa), a flotta parancsnoka.

A kádiaszker hatásköre messze túlterjedt azon, amit e tisztség szó szerinti lefordításával a „hadbíró" fogalom sejtetni enged. Amikor ugyanis I. Murád 1363-ban az első kádiaszkert kinevezte, nemcsak a katonai bíráskodás ellátásával bízta meg, hanem egyúttal ráruházta azt a hatalmat, hogy az összes kádi fölött felügyeletet gyakoroljon. Később, a határok kiterjedésével, II. Mehmed 1481-ben ugyanilyen széles hatáskörrel egy másik kádiaszkerséget is szervezett, illetőleg a birodalom területének megosztásával külön anatóliai és külön ruméliai kádiaszkeri tisztséget állított fel; a kettő közül mindvégig az utóbbié volt a vezető szerep. Kinevezésük, éppúgy, mint a magasabb rangú (az isztambuli, edirnei, brusszai, stb.) kádiké, csak egy évre szólt, de meghosszabbíthatták, és bár napidíjuk (500 akcse) sem volt azokénál nagyobb, jövedelmük mégis sokkal több lett, mert a katonák hagyatékából tizenöt ezrelék illette őket.

A szultáni tanácsban a két kádiaszker közvetlenül a nagyvezér bal oldalán foglalt helyet. Feladatuk elsősorban az volt, hogy a szultáni tanácsig eljutó peres ügyekben véleményükkel a végleges ítélet megalkotását elősegítsék. Emellett még megvolt az a tekintélyt parancsoló előjoguk, hogy beterjesszék a 150 akcse napidíjat meg nem haladó kádi tisztségek (melyek időtartama 20 hónap volt), valamint az egyházi és iskolai állások betöltésére az általuk kijelölt személyek névsorát, amit a szultáni tanács rendszerint jóvá is hagyott. A 150 akcse napidíjnál magasabb illetményt élvező kádik kinevezése ugyan szintén a kádiaszkerek véleményének meghallgatásá-

val, de már a nagyvezér előterjesztésére történt. Ez a hatáskör a kádiaszkerek tisztségét szinte már a mohamedán egyházi hierarchia csúcsára emelte. Politikai befolyásukat és vezető szerepüket azonban csak a XVI. század közepéig tudták tartani, mert a hatalom lassan az egyház szellemi vezérének, az isztambuli muftinak kezébe csúszott át.

A mufti vagy sejhüliszlám, az „iszlám vénje" a kiemelkedő mohamedán tudósok megtisztelő címe volt, ami azonban kezdetben semmiféle hivatali hatáskörrel nem járt. Közéleti tevékenysége abból állt, hogy a kádik előtt folyó különféle peres ügyekben a felek kérésére jogi véleményt adott, aminek azonban nem mindig volt kötelező ereje. Működéséért a kincstártól a XV. században 100 akcse napidíjat kapott, ami ugyan elég nagy összeg volt, de a kádiaszkereknek már akkor napi 500 akcsét juttattak. Nagyobb megbecsülésben azóta lett része, miután 1469-ben II. Mehmed felállította az első függetlenített mufti tisztséget Isztambulban.

Később, ugyancsak II. Mehmed növelte tekintélyét még azzal is, hogy törvénykönyvében határozottan leszögezte: a mohamedán tudósok (az ulemák) feje a sejhüliszlám. Egyidejűleg azonban azt is kifejezésre juttatta, hogy a muftiknak az állam hivatalos ügyeihez nincs semmi közük. Ez pedig már arra utal, hogy a muftik időközben igyekeztek politikai hatalomra szert tenni. Befolyásuk lassan növekedni is kezdett; amikor a hirtelen haragú Szelim szultán 150 kincstári hivatalnokot ki akart végeztetni, a közbelépő Ali Dzsemál Efendi isztambuli mufti azt már meg tudta akadályozni.

Tekintélyüket gyarapította a mohácsi csata történetének egykorú leírója, Kemálpasazáde isztambuli mufti is, amikor 1527-ben a szultáni tanács elé került hitvitában a két kádiaszker sem tudott döntést hozni, és őt hívták meg, hogy mondjon ítéletet. A vitás kérdés lényege az volt, hogy Molla Kabiz mohamedán teológus Jézust Mohamed próféta fölé helyezte;

a mufti ítéletében halált kért a tévtanokat hirdető molla („mester") fejére.

Fokozatosan emelkedő hírnevükön az első nagyobb csorbát Csivizáde Efendi sejhüliszlámi állásától 1542-ben történt megfosztásával ugyan éppen Szulejmán ejtette, de a muftik mégis az ő uralkodása alatt kerültek az egyházi hierarchia élére. Nagy szerepe volt ebben Ebusszuud Efendinek, a kor legkiválóbb mohamedán jogtudósának, aki 8 éven át, 1537-től 1545-ig ruméliai kádiaszker, majd 1545-től 1574-ig, tehát majdnem 29 évig isztambuli mufti volt. Elismert tudásával hamarosan olyan köztiszteletet szerzett tisztségének, hogy 1554-ben az oszmán birodalomban követként megfordult Busbeck útleírásában olvasóinak már így magyarázta meg a mufti kilétét: „a törököknél a legfőbb pap, olyan, mint nálunk a római pápa". Az egyházi hierarchia szempontjából ugyan a római pápa a kalifával volt egyenrangú, de Busbecknek éppen ez a magyarázata is világot vet arra, hogy a szultán csupán a kalifa rangos címét viselte, de annak funkcióját már-már az egész arab világra kiterjedő hatalommal az isztambuli mufti gyakorolhatta.

Ebusszuud Efendi tekintélye akkor vált szinte vitathatatlanná, amikor a hosszú évek alatt gyűjtött gazdag ismereteit, a Koránról szóló magyarázatait *A józan ész vezetése* című nagy munkájában összegezte, és tisztelete jeléül 1564-ben Szulejmánnak átnyújtotta. Ekkor a szultán 300 akcse napidíját ugyanolyan magasra (500 akcséra) emelte fel, mint amilyen kádiaszker korában volt! A két tisztség így egyenrangú lett, de Ebusszuud Efendi a megtiszteltetéstől elragadtatva, a következő évben munkájához még egy kiegészítő részt írt, aminek jutalmául napidíját Szulejmán még további 100 akcséval felemelte. E munkásságának a lecsapódása lett tulajdonképpen az oszmán jogszokásoknak a Korán alapján

történt kodifikálása, amellyel a közéletben évszázadokra rögzítette a mohamedán egyházjog érvényét.

Ebusszuud Efendi személyiségével és hírnevével, amelyet a hívő mohamedánok is öregbíteni segítettek, három évtizeden át viselt tisztségének olyan tekintélyt szerzett, hogy ő utána már a 40 akcsénál magasabb fizetésű kádik, valamint az egyházi funkcionáriusok és az iskolák oktatói kinevezésénél a jelölési jog a muftit illette meg.

Az isztambuli mufti így az egyházi hatalom élére került, de nem lett a szultáni tanács tagja. Politikai befolyása azonban nemegyszer nagyobb volt, mint azoké, akik a tanácsban ültek, mert az eldönthetetlennek látszó vitás kérdések felmerülésekor vagy téves határozatok kiigazításakor őt hívták meg, hogy igazságot tegyen.

A szultáni tanácsban a két jogi szakértő, a két kádiaszker mellett, a nisándzsinak, a főkancelláriusnak elsősorban azért kellett jelen lennie, mert tisztségénél fogva ő ismerte legjobban az ország minden törvényét. Az ő feladata volt még az idegen uralkodókhoz küldött levelek, szerződések vagy egyéb fontosabb szövegek megfogalmazása és nem utolsósorban a szultáni iratok hitelesítésére Szulejmán tugrájának díszes felrajzolása.

A kor legjelesebb nisándzsija a történeti munkásságáról később jól ismert Dzselálzáde Musztafa volt, akit kiemelkedő képzettsége miatt Ibrahim pasa nagyvezéri kinevezésekor mindjárt maga mellé vett, hogy segítségével az államigazgatásban való járatlanságát leplezni tudja. Még Egyiptomba is elkísértette magát vele, de amikor 1525-ben onnan visszatért, megtette reisz ül-küttábnak, vagyis a szultáni tanács íródeákjai vezetőjének, s ezt a tisztséget kilenc évig viselte. Majd 1534-ben, amikor Szulejmán Bagdadban tartózkodott, kinevezte az elhunyt Szejjid Bej helyére nisándzsinak; huszonhárom évig maradt meg ebben az állásában. Javadalmazására a szultán-

tól évi 300 000 akcse hozamú szolgálati birtokot kapott, mert feladatát a szultáni tanácsban mindig nagy ügyszeretettel látta el; az ő tollából származik az a törvénygyűjtemény, amelyet ma *Szulejmán törvénykönyve* címen ismerünk.

A szultáni tanácsban fontos szerepük volt még a defterdároknak, akik időről időre jelentést tettek a birodalom bevételeiről és kiadásairól s a kincstárban rendelkezésre álló készpénz összegéről. A pénzügyi év végén kötelesek voltak külön zárszámadást is benyújtani; az ilyenkor kimutatott esetleges többletet a szultán azonnal átvitte magánkincstárába (amelyet ics hazinének, „belső kincstár"-nak neveztek, megkülönböztetésül a dis hazinétől, a „külső kincstár"-tól, vagyis az államkincstártól).

A defterdárok mögött, egy másik kis kupolás teremben a központi pénzügyigazgatás 25–30 vezető tisztségviselője mindig ott állt készenlétben, hogy ki-ki azonnal felvilágosítással szolgáljon a maga területén felmerült kérdésekkel kapcsolatban. A velük szomszédos harmadik kupolás teremben pedig a központi pénzügyigazgatás különféle elszámolási és nyilvántartási jegyzékei, az úgynevezett defterek sorakoztak polcokon vagy ládában példás rendbe rakva. Ezekből például, ha előléptetésről volt szó, a név szerint nyilvántartott katonák bármelyikéről, mihelyt közölték szolgálati helyét, azonnal meg tudták mondani zsoldjának összegét. De pillanatok alatt jelenteni tudták az óriási kiterjedésű birodalom legeldugottabb pusztájáról is, hogy mennyi annak a jövedelme, és kinek a szolgálati birtokához tartozik. E fontos központi iratokat olyan szigorúan őrizték, hogy amikor tanácsülés után ezt a termet bezárták, ajtaját mindig lepecsételték a nagyvezérnél hordott szultáni pecsétgyűrűvel, nehogy a defterek bejegyzéseiben bárki is illetéktelenül valami változtatást tegyen.

A ruméliai beglerbégnek 1536-ban adott Szulejmán enge-

délyt arra, hogy a szultáni tanácsüléseken részt vehet akkor, ha valami ügyének elintézése végett egyébként is Isztambulban tartózkodik. A flotta parancsnokai közül Pijále kapudán pasa kapott elsőnek 1566-ban felhatalmazást arra, hogy a szultáni tanácsban megjelenhessen. Az üléseken azonban mindkettőjüknek csupán tanácskozási joga volt.

A szultáni tanács hetente négy napon (hétfő, szerda, csütörtök és szombat), délelőtt tartotta üléseit, amelyeken Szulejmán is gyakran megjelent uralkodása első éveiben; de csakhamar felhagyott azzal, hogy ezeken részt vegyen. Ehelyett 1525-ben, amikor a szeráj második udvarán megépítették az új kupolás tanácstermet, annak bejárati ajtajával szemben, egy rácsozott, zöld függönnyel behúzott ablakot, mögötte pedig egy fülkét készíttetett; magánlakosztálya felől ugyanis titokban jöhetett ide, hogy a tanácskozókat csendben megfigyelje. Vezérei ezért legtöbbször úgy vitatkoztak, mintha a szultán is közöttük lett volna. Mégis a XVII. század elején Kocsi Bej – már idézett emlékiratában – korának szemléletét tükrözve, az oszmán birodalom hanyatlásának kezdeteként éppen azt az időszakot jelölte meg, amikor Szulejmán szultán felhagyott a tanácskozások irányításával, személyes vezetésével; e fejtegetésben nem annyira az indok, mint inkább a kor megjelölése a találó.

A szultán helyett elnöklő nagyvezér a rácsos ablak alatt, a fal mentén végighúzódó, díszpárnákkal kirakott alacsony kerevet közepén foglalt helyet. Jobb oldalán rangjuk szerint sorban a vezérek ültek és – ha megjelent – a ruméliai beglerbég és a kapudán pasa, a kerevet bal felére pedig a két kádiaszker került. A terem két oldalkerevetén a nagyvezértől jobb kézre a főkancelláriusnak, bal kézre a két defterdárnak volt a megszokott helye.

A tanácskozásokat rendszerint a külföldi országokkal kapcsolatos ügyek megvitatásával kezdték. Mindenekelőtt, ha

valamelyik külföldi követ előterjesztést tett, megbeszélték az arra adandó választ. Megíratták az ügyvivő csausok megbízólevelét, s közölték velük a megtárgyalandó ügy lényegét, bár gyakran ezt is papírra vetették a szóban forgó ország uralkodójának címezve, díszes szóvirágok kíséretében. A kiadott szultáni iratok másolatát pedig gondosan megőrizték egy vastag kötetben, az úgynevezett mühimme defteriben, a „fontos ügyek" defterében. (E kötetek közül nagyon sok, főleg az 1550-es évek végétől kezdődően, az isztambuli levéltárban ma is meglelhető.)

A megbeszélések során nemcsak a legfontosabb államközi ügyek, hanem az apró-cseprő, szinte helyi jellegű dolgok is napirendre kerültek. Ilyenekből kifolyólag gyakran küldtek például Habsburg Ferdinándnak is olyan tartalmú levelet, mint 1559 júliusában, amelyben az egri vár környékén lezajlott helyi csetepaté miatt jelentették be tiltakozásukat. Sűrűn írtak levelet a velencei signoriához is, hol barátságos, hol rendreutasító hangot használva. Így 1560 februárjában egy szigorú levélben arra figyelmeztették, hogy az oszmán birodalom területén, a Klis várával szemben kijavított és birtokba vett erődítményt többszöri felszólítás ellenére még mindig nem romboltatta le.

A különféle politikai kérdések mellett a nemzetközi kereskedelem is számos megoldandó problémát vetett fel. Közöttük nemegyszer akadt olyan, mint 1560 februárjában, amikor a francia királyt kellett felkérni az ügy rendezésére: Isztambulban ekkor ugyanis meghalt az egyik francia kereskedő, aki röviddel halála előtt 6000 aranyforint értékben sokféle árut vett hitelbe, és hajóval mindet Franciaországba küldte.

Amikor a külföldi országokkal kapcsolatos kérdések megvitatásának végére jutottak, a belső államügyek sokrétű problémáinak megbeszéléséhez fogtak. Az államigazgatás olyan aprólékos ügyei kerültek itt szóba, amikről azt hihetnők,

hogy a beglerbégek, a tartományok vezetői is elintézhették volna.

A több szandzsák területén kialakított egyes tartományok (közülük a legnagyobb, a ruméliai ejálet harminc szandzsákból állt) közigazgatását ugyanis teljesen központi mintára szervezték meg, olyannyira, hogy minden tartományi székhelyre a mohamedán ideológia legfőbb őreként még egy mufti is került.

A szultáni tanács összetételének megfelelően minden egyes tartományban a beglerbég tanácsa vitte a vezető szerepet. A tanácsüléseken részt vett a beglerbég és helyettese, az igazságszolgáltatás képviseletében az ejálet (napi 300–500 akcséval díjazott) főkádija, a helyi defterdár a mögötte álló pénzügyi hivatalnokokkal, a kancellária vezetője, aki a beglerbég nevét monogramszerűen felrajzolta a kiadott iratokra, valamint néhány katonai vezető. A beglerbég elnöklésével megvitatták a tartomány katonai és polgári ügyeit, s meghallgatták a panasztevőket, hogy határozatot hozzanak minden kérdésben, ami csak rájuk tartozik. Nagyon sok olyan ügy volt azonban, amit érdemben meg sem tárgyalhattak, mert esetleges döntésüknek érvényt szerezni nem tudtak.

A beglerbég tanácsa valójában csak amolyan jelképes utánzása volt a szultáni tanácsnak. A beglerbég ugyan akkora hatalmat kapott, hogy alattvalói szemében szó szerint élet és halál ura lett, hiszen pallosjoga volt, a saját elhatározásából hadat indíthatott, s katonáinak jutalmul (évi 5999 akcsénál nem nagyobb hozamú) tímár-birtokot is adhatott, de egyébként a tartományi kincstár készpénzéből egyetlen akcsét nem utalhatott ki. Gyakorlatilag a legtöbb helyi intézkedésnek ez szabott korlátot, ami által az ügyintézés mérhetetlenül felszaporodott, és a szultáni tanács munkája – ahogyan a birodalom terjeszkedett – egyre gyarapodott.

A szultáni tanácshoz így tömegével terjesztették elő az

olyan apró ügyeket is, amelyeket a tartományi tisztségviselők a saját hatáskörükben tulajdonképpen megoldhattak volna. A „fontos ügyek" deftereiben nagyon sok olyan minket ma már meghökkentő előterjesztés és megválaszolás olvasható, mint például a budai defterdár jelentésére 1552 februárjában megírt alábbi rendelkezés: „Tudattad, hogy a budai várat egy építőmester 8 emberével kijavította, s most a pesti vár javítására került volna a sor, de ekkor azt mondták, hogy ők csak a budai vár javítói, ezért ha a pesti váron dolgoznak, mindegyiküknek napi 4 akcse kosztpénz jár. Elrendelem, hogy az építkezésre most nincs szükség, ezért ne fizess nekik." A budai defterdár tehát egyáltalán nem bizonyult fontoskodónak és túlzottan óvatosnak, mikor a néhány akcse többletkiadás engedélyezését kérte.

A dologi jellegű kiadások miatt gyakran zaklatták a szultáni tanácsot a janicsárok is, hol jogtalan, hol jogos kéréseikkel. Így 1560 szeptemberében a kaffai szandzsákbéget meg kellett inteni, mert többszöri utasítás ellenére sem gondoskodott kielégítően a janicsárok élelmezéséről, ami miatt ők levélben ismételten panaszt tettek. A hadsereg élelmezése állandóan gondokat okozott, mert a parasztok a megszabott árért nem akarták eladni gabonájukat, és a felvásárlással kapcsolatos nehézségek eligazítása ugyancsak sokszor tett szükségessé olyan utasításokat, mint amilyent 1559 októberében Balikeszir kádijának levelére a szultáni tanács küldött: „Tudattad, hogy néhány biztos paranccsal érkezve gabonát vásárolt, és most újra azzal jöttek, hogy gabonát kell venniök, de a szandzsák lakossága körében nagy a gabonahiány. Mivel a gabonavásárlásra olyan értelmű parancs adatott ki, hogy a biztosok azoktól vegyenek, akik szabad akaratukból adnak el, most elrendelem, hogy ha a biztosok mégis azt mondják azoknak, akik önként eladni nem akarnak: mi

paranccsal jöttünk gabonát venni, akkor az ilyen erőszakoskodásokat akadályozd meg."

Az efféle nagyon sokszor előadódó és minden esetben ismételten külön rendelkezést igénylő problémák mellett még számos megvitatandó kérdést vetettek fel a személyi ügyek, a kinevezések, előléptetések vagy a várakozási állományba helyezések. Sokkal több lett ugyanis a hivatali állásokra jelentkezők száma, mint amennyi ilyen betölthető állás a birodalomban volt. Ebusszuud Efendi ezzel kapcsolatban is valami rendet akart teremteni, s javaslatára 1537-ben az a szokás kezdett kialakulni, hogy mindazoknak, akik az alsó, közép- és felsőfokú mohamedán iskolákat elvégezték, és a záróvizsgát is sikeresen letették, nevét hivatalosan nyilvántartásba vették, hogy a bejegyzés sorrendjében jussanak álláshoz. Általában három pályán nyílt előttük elhelyezkedési lehetőség, úgymint az oktatói, bírósági és igazgatási ágazatokban. Mivel túl sokan voltak, egyfolytában 20–24 hónapnál tovább nem maradhattak állásban, hanem egy vagy két évre, míg a sor újra rájuk nem került, várakozási állományba helyezték őket, legtöbbször anélkül, hogy erre az időre bármi jövedelmet is juttattak volna nekik.

A várakozás ideje alatt az olyan magasabb rangúak, mint a beglerbégek, természetesen nem nélkülöztek, de az alacsonyabb fizetésűek annál többet. Így a tisztségviselők zöme, közöttük még az igazságszolgáltatás őrei, a kádik is arra törekedtek, míg állásban voltak, hogy elegendő összeget tegyenek félre arra az időre, amikor majd várakozási állományba kerülnek. Ez a törekvésük pedig a panaszok özönével árasztotta el a szultáni tanácsot. Legkirívóbb volt a kádik haszonszerzése, s az ellenük megnyilvánuló felháborodás helyenként már olyan méreteket öltött, hogy túlkapásaik megtiltására 1540-ben szultáni rendeletet kellett kibocsátani, amit

a birodalom minden kádijának és szandzsákbégjének különkülön megküldtek.

Ebből az általános érvényű rendeletből természetesen mégsem lehetne arra következtetni, hogy a birodalom minden egyes kádija csupán a maga hasznát kereste volna. Akadtak közöttük olyanok, akik, mialatt várakozási állományban voltak, valóban teljesen nincstelenekké váltak. Ezt a hagyatéki leltárak is tanúsítják. Például Ahmed Efendi 1543-ban, Tolna elfoglalásakor kapott újra kádi állást, de alighogy idekerült, hamarosan meghalt. Mivel örökösei nem voltak, minden hagyatékát leltárba vették, és elárverezték; ebből derül ki, hogy mindössze 1208 akcsét érő vagyona volt. Ennek az értéknek a felét egy batyú ruha és néhány házieszköz képviselte, a másik felét pedig az a fekete öszvér, amelyen a kádi Tolnára érkezett.

Mialatt a tartományok tisztségviselőit sűrűn rendelték haza (a beglerbégeket és a defterdárokat például nemegyszer fél év múlva), vagy helyezték át a birodalom egyik feléből a másikba, a tímár-birtokosok nagy része sokszor hosszú éveket tölthetett egyfolytában ugyanazon a szolgálati helyen. Birtokaik változó jövedelmének, valamint előléptetéseiknek nyilvántartása azonban még így is túlságosan nagy megterhelést jelentett a pénzügyigazgatás központi szervezetének.

Miután a szultáni tanácsban az államigazgatás sokrétű ügyeinek esetenként adódó vitás kérdései – gyakran nagyon gyorsan, egy kurta válasszal – elintézést nyertek, megkezdődött a panasztevők kihallgatása. Ha nagyon sokan gyűltek össze, egy részükkel a második vezér foglalkozott, de döntésében a vádlottat állásától meg nem foszthatta, sem a panaszos kérelmére kinevezést vagy előléptetést nem adhatott, mert ezekben a kérdésekben a nagyvezér is csak az alacsonyabb beosztásúakkal kapcsolatban hozhatott a szultán hozzájárulása nélkül határozatot.

A szultáni tanácsot nemcsak a helybeliek, az isztambuliak, hanem a messzi tartományok lakosai is felkeresték mindenféle panaszaikkal. Ide jöttek például 1552 januárjában Maniszából a mészárosok elmondani, hogy tönkremennek, ha a kapott ígéret ellenére sem rendezik a húsárakat. Még hosszabb és fáradságosabb utat tettek meg 1565-ben télvíz idején a szegedi lakosok, hogy sérelmeiket a nagyvezér előtt előadják. A szultáni tanács tolmácsa ilyenkor mindig rendelkezésre állt. Panaszukat és a vele kapcsolatos rendelkezést a „fontos ügyek" deftere szerint a következőképpen fogalmazták meg: Szegedről most néhány nem mohamedán alattvaló magas udvaromhoz jött, és elmondta, hogy „a szandzsák adóösszeírója a városunk határában járó állataink után szállásadó címen egy olyan újítást talált ki, ami régen nem volt törvény. Évi általányban 15 000 akcsét jegyzett fel, s ezért a legelőinken járó minden darab állatunk után egy-egy akcse beszedésével sanyargatnak minket. Amidőn panaszkodásukkor a defter [a harmadik kupolás teremben] megnézetett, az az összeg az említett módon bejegyezve találtatott. De jól védett birodalmam városaiban és falvaiban élő alattvalók állatai után, ha azok más földjén járva, füvet nem legelnek, és vizet nem isznak, éppen úgy, mint a saját helyükön járó állatok után adót kivetni, a törvény ellenére van..."

Ezt az utasítást, amely ismétlődő szavakkal megtiltja az adó beszedését, a budai beglerbégnek címezték, de a feljegyzés szerint 1565. február 15-én a szegedi lakosok kezébe adták, akik nagyon meg voltak elégedve, hogy ajándékaikat nem hiába vitték. A baj csak az volt, hogy a féltő gonddal magukkal hozott szultáni iratnak Budán nem volt semmi foganatja. Bár ügyükben a következő évben újabb és újabb utasításokat küldtek a budai pasának, mégsem tudták megakadályozni, hogy az adószedő be ne hajtsa rajtuk a szóban forgó összeget.

Panaszaikkal nagyon sokan írásban fordultak a szultáni tanácshoz, miként 1564-ben a távoli Palesztinában fekvő Szafad (Safed) város lakosai, akik sérelmesnek találták a rendkívüli adó kivetésének módját, mert azt tőlük még a romos és elhagyott házak után is megkövetelték. Az adózással kapcsolatos efféle panaszok elbírálása, már a helyi ismeretek miatt is, inkább a tartományi defterdárok hatáskörébe illett volna bele. Csakhogy a defterekből (melyeknek egyik példányát az említett harmadik kupolás teremben, másik példányát pedig a tartományi székhelyen őrizték) a már bejegyzett adó törlése szintén a szultáni tanács kizárólagos joga volt.

E túlzott centralizáció következtében az óriási kiterjedésű birodalom minden részéből a fontos és kevésbé fontos ügyek olyan tömkelegét juttatták a szultáni tanács elé, hogy ott azokat sok esetben már kielégítően elintézni nem tudták. Az előterjesztett ügyeket ugyan röviden mindig megválaszolták, de ha valami problematikus volt, akkor az érdekelteket már sematikusan, szinte ugyanazokkal a szófűzésekkel, csak arra utasították, hogy a szóban forgó ügyben a régi szokások szerint járjanak el, s azoktól semmiben se térjenek el. A rendelkezések kiadását pedig gyakran kétszer-háromszor is meg kellett ismételni, részben, mert azok a vitás esetekben sokszor nem voltak egyértelműek, részben, mert a tartományi (különösen a határ menti) tisztségviselők már Szulejmán uralkodása alatt sem mindig hajtották végre azonnal a kapott utasításokat.

A nagyvezér ugyan tovább buzgólkodva, a tanácsülési napok minden délutánján folytatta a délelőttönként sorra nem került panaszosok és kérelmezők kihallgatását. Valódi célja azonban ezzel nem annyira az volt, hogy a közügyek intézése minél zavartalanabbul folyjon, hanem, hogy amennyire lehet, legalább látszólag, minden hatalmat a kezében

tartson. A végső szót ugyanis a szultán mondta ki, amikor a fontosabb állami és személyi ügyekről (például a 6000 akcsénál nagyobb jövedelmű szolgálati birtokok odaítéléséről) minden keddi napon a nagyvezér röviden előterjesztést tett.

Mindig akadtak azonban olyan esetek, amelyekre a kihallgatáson a szultán ügyet sem vetett, és elintézésükkel a nagyvezér kellő tekintélyt szerezhetett. A hatalom ilyen látványos fitogtatására különösen a devsirme-rendszer neveltjeinek, a rabszolgafiúkból lett nagyvezéreknek volt szükségük. Márpedig II. Mehmed központosítási törekvései óta a befolyásos török családokkal szemben legtöbbször ők kerültek a nagyvezéri posztra: a XV. század második felétől a XVI. század végéig, a 38 nagyvezéri kinevezés során 34 esetben a szultáni szerájban nevelt, válogatott rabszolgafiúkat helyezték a birodalom e legmagasabb állásába.

A centralizáció ilyen irányú fejlődésében azonban a devsirme-rendszer neveltjei mégsem tudtak végül valamiféle társadalmi-politikai győzelmet aratni, miként azt ma egyes történetírók olvasóiknak sugallják. Egyrészt azért nem, mert amikor a nagyvezéri állásba már szinte sorra csak a devsirme-rendszer neveltjei kerültek, ennek ellenhatásaként növekedni kezdett az isztambuli mufti hatalma: 1584-ben már törvény írta elő, hogy az állását elfoglaló nagyvezérnek bemutatkozó látogatást kell tenni a sejhüliszlámnál. Másrészt a devsirme-rendszer neveltjei a legmagasabb állásba jutva sem igen lehettek a központi kormányzat tényleges vezetői. Jól példázza ezt a devsirme-rendszer egyik legkiválóbb növendéke, Szokollu Mehmed pasa, Szulejmán szultán utolsó nagyvezére, aki bölcs előrelátással szerette volna ugyan megakadályozni, hogy a török haderő Ciprus elfoglalására induljon, de még később, a gyenge kezűnek tartott II. Szelim szultán mellett sem volt akkora befolyása és hatalma, hogy az események irányítója lehessen. Neki csak az a szerep jutott, hogy urának

Lepantónál megtépázott hajóhadát minél gyorsabban újra felszerelje. A rabszolgafiúkat azonban éppen arra nevelték a szultáni szerájban, hogy uruk akaratának mindig feltétlen engedelmes szolgái legyenek.

A szeráj

A Márvány-tenger és az Aranyszarv-öböl között emelkedő s a Boszporuszra is nagyszerű kilátást nyújtó dombon építtette 1465-től 1478-ig II. Mehmed. Utódai ugyan a szeráj épületeit sok helyen toldozták-foldozták, de azokat a falakat, melyek három jellegzetes udvarát alkották, sohasem bontották meg.

Először „Jeni Szeráj"-nak, „Új Szeráj"-nak hívták, megkülönböztetésül a másiktól, a hirtelen régivé lett „Eszki Szeráj"-tól, a „Régi Szeráj"-tól, melyet II. Mehmed röviddel Konstantinápoly elfoglalása után a város közepén építtetett. Az Új Szerájt, később Topkapu (mai kiejtése: Topkapi) Szerájnak nevezték el, a tenger felé nyíló Topkapu, „Ágyúkapu" nevű nagy kapujáról, amit a legtöbbször használtak, mert mindig szabadon ki-be lehetett járni rajta.

Ezt a kaput ugyan állandóan janicsárok őrizték, de azon bárki bemehetett az első udvarba, mely a Birun, a „Külső" nevet kapta, mert a két oldalán álló épületekben a külső szolgálattevők tartózkodtak. Őket pedig nem azért hívták így, mintha mindannyian csak valamiféle külső szolgálatot teljesítettek volna, hanem mert közülük sokan, noha idebent dolgoztak, a szeráj falain kívül, a városban lakhattak. E különféle munkát végző szolgálattevőket hat csoportba sorolták, de nem annyira foglalkozás, mint inkább rangbeli megoszlás szerint.

Az első csoport tagjai azok voltak, akik iskolázottságuknál

fogva a mohamedán tudósok, az ulemák testületébe tartoztak. Közöttük a rangelső Hajreddin Efendi volt, aki őszülő korában is abban a megtiszteltetésben részesült, hogy némely ünnepélyes alkalomkor egykori tanítványa, Szulejmán szultán jobbjára került. Az 1530-as években mint a szultán népes családjának tanítómestere, munkájáért napi 200 akcsét, mellette tevékenykedő fia pedig 50 akcsét kapott.

A tudós orvosok száma ugyanezekben az években 22 volt, s napidíjuk hírnevük szerint 8 és 130 akcse között váltakozott. Közöttük nagy tekintélyt szereztek maguknak a Spanyolországból érkezett zsidó orvosok is, különösen egy Dotor (!) nevű, akinek gyógyászati eljárása Szulejmánnál is elismerésre talált, amikor az 1540-es években átnyújtotta neki az *Öregedők támasza* című munkáját.

Ugyancsak az első csoportba sorolták még a horoszkópokat készítő három csillagászt, valamint a szultán házi imámját.

A második csoport csupán négy tagból állt, ezek a következők voltak: a szeráj építkezési felügyelője (a sehremini), a konyha felügyelője (a matbah emini), a pénzverde felügyelője (a darpháne emini) és végül az árpa felügyelője (az arpa emini), aki a kincstári istállók ellátásáról gondoskodott.

A harmadik csoportba tartoztak az úgynevezett „kengyel agák" (rikáb agalari), akik nem onnan kapták nevüket, mintha a kengyelét tartották volna a szultánnak, hanem mert ranguk adta joguknál fogva, kíséretében, lova mellett haladhattak. Közöttük a rangelső, a janicsár aga azonban a szerájon kívül tartózkodott, amíg csak nem szólította ide valami szolgálat. A többiek, akik mind itt vártak parancsra, a következők voltak: a zászlók őre (az emir-i alem), akinek nemcsak a szultánátus zászlóinak őrzése volt a feladata, hanem hogy a szandzsákbégeknek, a beglerbégeknek, a vezéreknek kinevezésükkor átadja a rangjukat is jelző zászlókat, továbbá

a kapuőrségek parancsnoka (a kapudzsilar kethüdászi), a főcsaus, a fővadászmester, a főistállómester, a főétekfogó, a hat lovasalakulat mindegyik agája, valamint a „kengyel agák” rangsorába nem tartozó bosztándzsibasi, a „főkertész”. E legutóbbi tisztségnek szó szerinti fordítása azonban nem igen engedi sejtetni feladatkörének sokoldalúságát. Főfoglalkozása talán valóban az volt, hogy felügyeljen a szeráj kertészeire, és a szultán mellett tartózkodjék, amikor az a tágas belső vagy a tenger és az öböl partjáig lenyúló külső kertekben sétál. De ezenkívül ő fogta a csónak kormányát, ha a szultán vízre szállt, sőt mi több, ő vetett hurkot mindazok nyakába, akiket halálra ítéltek a szerájban.

A negyedik csoportot a főapródok, a müteferrikák alkották, akik a vezérek, a beglerbégek, a defterdárok és más udvari emberek fiai, valamint a devsirme-rendszerben nevelődött rabszolgafiúk közül kerültek ki; számuk az 1530-as években 70 volt, a napidíjuk 10 és 150 akcse között mozgott. Nekik szinte más dolguk nem is igen volt, mint az, hogy valahányszor a szultán a szerájból kivonult, akár hadjáratra, akár csak pénteki napokon a dzsámiba imára, színpompás öltözetükben előtte menjenek.

Az ötödik csoport az alabárdosok, a teberdárok csapata volt, akik a Régi Szerájban és az Új Szerájban teljesítettek szolgálatot. Számuk az ajtónállókéval együtt Szulejmán uralkodása kezdetén 319 fő, a végén pedig 461 fő volt. Feladataik közé tartozott a hárem védelme, különösen amikor a szultán udvari népével úton volt Isztambul és Drinápoly között. De közülük választottak ki díszőrséget is a próféta zászlaja mellé, amikor azt hadjáratokra magukkal vitték.

Legnépesebb volt a hatodik csoport, élén a janicsárok közül kiválogatott 70–80 testőrrel, a szolakok csapatával, akik a szerájon kívül mindig a szultánnal voltak.

Idetartoztak a szabók is, számuk kezdetben 300 fő, majd

negyven év múlva 370 fő lett. Ők valamennyien csak az udvari ruhákat és a szultáni kaftánokat varrták. Ezekre a célokra 1525-ben 5 000 000 akcséért, vagyis 100 000 aranyforintért vásároltak különféle kelméket; ugyanakkor a janicsároknak 3 000 000 akcséért vettek csuhaposztót, amit végben osztottak ki nekik. A szabókon kívül már Szulejmán uralkodása elején 585, a végén pedig 641 különféle egyéb mesterember (köztük 60 aranyműves, 20 kardműves, 20 íj-, 11 zeneszerszám-készítő, 20 fövegkészítő, 15 szűcs, 15 csizmadia stb.) is a szerájnak dolgozott.

Ebbe a hatodik csoportba sorolták még a hírnököket (30–40 főt), a zenészeket és a vadászokat – az előbbiek száma 462-ről 620-ra, az utóbbiaké 259-ről 418-ra növekedett negyven év alatt –, továbbá a vízhordókat (20–25 főt) és a kórház segédszemélyzetét.

Ugyancsak ide számították még a külső udvarban és a középső udvar bal alsó felében levő kisebb, valamint a szerájon kívüli nagy istállók személyzetét; számuk már 1527-ben 2830 volt, 1567-ben pedig 4341 lett! Az istállók fenntartása, a személyzet fizetése nélkül, 1525-ben 5 640 000 akcséba, 1567-ben 6 732 581 akcséba került. Ezek a számadatok, ha nem is éppen olvasmányosak, mégis némi betekintést nyújtanak Szulejmán udvartartásának költségeibe.

A szeráj első udvarába lovon érkezőnek, ha maga a nagyvezér volt is, akkor is le kellett szállnia; innen már csak a szultán mehetett tovább lóháton.

A külső udvart magas, erős fal választotta el a 160 méter hosszú, 130 méter széles, felfelé keskenyedő középső udvartól. A két udvart összekötő boltíves átjárót, amelynek mindkét felét hatalmas ajtók zárták le, Orta Kapunak, „Középső Kapunak" nevezték. A külső tömör vasajtó egyik szárnyán a mohamedán időszámítás 931. éve (ami időszámításunk szerint 1524. október 29-én kezdődött és 1525. október 17-én

ért véget) olvasható. Ekkor javították ki, vagy ha újra készítették, az eredetit mintázták le, mert ma is olyan, ahogyan azt Schedel 1493-ban kiadott krónikájában egy fametszet ábrázolja.

A bejárat mindkét oldalán a külső udvar felé előreugró, nem túl magas, nyolcszögű tornyot s alatta különféle célokra szolgáló, több kisebb-nagyobb helyiséget építettek. Elsősorban itt volt a helye a kapuőrségnek. A közelükben egy külön helyiségben, melyet Kapu araszinak, „Kapu közé"-nek neveztek el, a szultáni udvar letartóztatott főtisztségviselői vártak további sorsukra.

A boltozatos bejárat jobb oldaláról nyíló termet a külföldi követek vagy más előkelőségek számára tartották fenn, hogy itt időzzenek, amíg a tanácsteremben a nagyvezéri vagy a trónteremben, illetőleg az audiencia-teremben (arz odaszi) a szultáni kihallgatás meg nem kezdődik. Innen a kapuőrség parancsnoka kísérte őket végig az udvaron a cédrusfákkal szegélyezett úton a főcsausig, akit tisztes távolban a csausok egész hada vett körül, minden pillanatban készen arra, hogy Szulejmán vagy a szultáni tanács parancsait azonnal továbbítsák. A főcsaus feladata volt, hogy bevezessen mindenkit a kupolás tanácsterembe, akár előkelő külföldi követ volt az illető, akár csak egyszerű panasztevő.

A szultáni tanács kupolás terme, a „díván-ház" (diván hane) az udvar bal felső felében kapott helyet. A szeráj történetével foglalkozó gazdag török szakirodalom szerint Ibrahim pasa nagyvezérsége (1523–1536) alatt épült, de hogy melyik esztendőben, az már homályban maradt; építésének időpontját nem hozták összefüggésbe a szeráj vasajtaján oly sokat vizsgált évszámmal. Talán, mert mások tanulmányozták a kupolás tanácstermet, mások a vasajtót és mások csak mint gazdaságtörténészek a kincstári elszámolásokat.

Erre vonatkozóan pedig a birodalom bevételeinek és ki-

adásainak egyik, fentebb már sokat idézett, összesített kimutatása egészen közeli felvilágosítást nyújt. Ennek kiadási tételei között az alábbi rövid bejegyzést találtuk: „a díván-ház és néhány különféle épület elkészítésére, valamint ágyúkra és egyebekre 4 271 081 akcse”. Ezt a keltezetlen kimutatást, amelyben ez a bejegyzés olvasható, Ömer Lufti Barkan isztambuli professzor nem egészen meggyőző érvelésekkel az 1527. márc. 21-től 1528. márc. 21-ig terjedő pénzügyi esztendő elszámolásaként tette közzé (1955-ben). Közleményében teljesen figyelmen kívül hagyta azonban éppen azt a fent idézett bejegyzést, amely jobban elősegíthette volna annak megállapítását, hogy az elszámolás melyik pénzügyi évről készült.

Az idézett bejegyzést jól kiegészíti Thomas Contarininak, a velencei signoria rendkívüli követének 1528. július 8-án kelt isztambuli jelentése, amely szerint az egész szerájt renoválták, megszépítették, és 1525 körül egy audiencia-termet is építettek. A szultáni tanácsterem és az audiencia-terem gazdag dekorációja, a dús aranyozás, a drágakövek ragyogása és a szokatlan ceremónia általában annyira lenyűgözte az ott megforduló külföldi követeket, hogy azok leírására jelentéseikben és útibeszámolóikban gyakran bő teret szenteltek. Sajátságos stílusukkal valóban még ma, megkopottan is, varázslatosan hatnak a múzeumi látogatóra, de történelmi légkörükből kikerülve, a szerájból távozva, mégis úgy tűnik, hogy szerény méretükkel (egyik teremnek sem hosszabb a belmérete 9 méternél) eltörpülnek az európai uralkodók korabeli fogadótermei mellett.

A kincstári elszámolás idézett bejegyzésében említett különféle épületek egyike tehát a Contarini jelentése szerint 1525 körül épült audiencia-terem volt (amelyről egyébként a mai török szakirodalom egyértelműen úgy tájékoztatja olvasóit, hogy azt még II. Mehmed építtette). Az építkezés

időpontját azonban még a bejegyzés utolsó szavai is segítenek tisztázni, mert az „ágyúkra és egyebekre" kiadott pénz, az összeg nagysága miatt, hadjárat előkészítését engedi sejtetni. Megerősíti ezt az elszámolás egy másik rövidre fogott kiadási tétele, amely arról szól, hogy „különböző épületek szükségleteire, várak javítására, új dunai hajók építésére és egyebekre 2 596 260 akcsét" költöttek. Minden bizonnyal emlékezetes lehetett Szulejmánnak, hogy első magyarországi hadjárata során, amikor a Száván átkeltek, mennyire hiányoztak a hajók, ezért nem akart most azoknak szűkében lenni. Mivel Contarini jelentéséből annyi feltétlenül elfogadható, hogy a szerájt 1528-ra már renoválták, valószínűnek látszik, hogy ágyúkra és új hajókra az 1526. évi hadjáratra való készülődés idején adhattak ki nagyobb összeget. Ha pedig ezekhez az adatokhoz még hozzátesszük a szeráj vasajtóján olvasható évszámot, akkor talán már egészen kétségtelen, hogy a sokat idézett, számunkra nagyon fontos kincstári elszámolás az 1525. pénzügyi évről készült, vagyis arról az esztendőről adtak benne számot, amikor a kupolás tanácsterem felépült.

Közvetlenül a „dívány-ház" mellett, az udvar bal felső sarkában állt a kincstár épülete (amely ma a múzeum fegyvertároló terme; ott láthatók egyebek között Szulejmán kardjai). Előtte osztották ki általában negyedévenként a janicsárok zsoldját, amit minden egyes csapat parancsnoka kis bőrzsákban vett át.

Ezt a középső udvart „Alaj mejdáni"-nak („Felvonulási tér"-nek) is elnevezték, mert nemcsak zsoldosztáskor vonultak itt fel, hanem minden nagyobb ceremóniával járó ünnepélyes alkalomkor. Így az áldozat ünnepén (kurbán bajrami), a mekkai zarándoklat idején, ami a mohamedán naptár szerint zilhidzse hónapban volt vagy pedig ramazán ünnepén, a böjti hónap végén, amikor az udvari emberek, a

nagyvezér után, rangjuk szerint sorban elvonultak Szulejmán előtt, hogy kifejezzék jókívánságaikat, és megcsókolják kezét vagy ruhája szegélyét. Az egész idő alatt zenekar játszott, és az ünnepségeket díszlakomával fejezték be. Ekkor a janicsárok is birkahúst és sült tésztát kaptak, nem pedig rizslevest, mint általában a szultáni tanács ülésnapjain, amikor itt teljesítettek szolgálatot.

A hatalmas konyhák a térség jobb oldalán voltak, s hosszú udvarukat magas fallal zárták le. Ezen három nagy kapu nyílt, hogy torlódás nélkül ki-be járhassanak, mert ha nem volt itt ünnepség, akkor is 4–5000 embernek készítettek ebédet naponta. A konyhakiadások a szakácsok fizetése nélkül 1525-ben 2 380 000 akcsét tettek ki, de Szulejmán uralkodásának végére már több mint a kétszeresére, 5 468 000 akcséra emelkedtek; ennek arányában 277 főről 629 főre növekedett a konyhák személyzete. Közülük 12 szakács külön a szultán ételeit főzte, amiket a belső szerájban tálaltak eléje.

A szeráj harmadik udvara, amely az Enderun, a „Belső" nevet kapta, a legkisebb volt. Területének szélessége a 100 métert, hosszúsága pedig a 85 métert nem haladta meg, de az épületeken túl, a felső felét és a bal oldalának egy részét, egészen a szultán magánlakosztályáig, tágas belső kert vette körül. A második udvart lezáró fal belső oldalán végig széles épületsor húzódik, amit középen egy hosszú kapualj oszt ketté. Ezt a kaput Bab-üsz-szaadé-nak, a „Boldogság kapujá"-nak hívták. A kapualj jobb felén a belső szeráj ügyeit igazgató kapu aga (kapu agaszi) hivatali helyiségei, bal felén pedig a „fehér agák" (ak agalar; nem azonosak a hárem agákkal!) őrszobái voltak. Ők vigyáztak a „Boldogság kapujá"-ra, a belső szeráj rendjére; szinte valamennyien kasztrált fehér bőrű rabszolgafiúkként kerültek ide.

Az őrséghez egészen közel, szemben a kapuval, attól né-

hány lépésnyire épült fel 1525-ben az audiencia-terem. Szulejmán ebben szokta fogadni a külföldi követeket és rendszerint keddi napon a vezéreket.

A bejárati ajtótól jobbra, a kapu aga szobái mögött emelkedett az iskolaterem, amelyet először Jeni odá-nak, „Új Terem"-nek hívtak, majd Büjük odá-nak, „Nagy Terem"-nek, megkülönböztetésül a Szulejmán által létesített újabb iskolateremtől, amely a Kücsük oda, „Kis Terem" nevet kapta. A Nagy Teremben 80–100, a Kis Teremben 50–60 alaposan kiválogatott rabszolgafiút neveltek.

A genovai születésű Giovanni Antonio Menavino, akit 1505-ben, tizenkét éves korában kalózok raboltak el, és szép termete miatt II. Bajezid szultánnak ajándékoztak, szintén itt, a belső szeráj iskolatermében nevelkedett huszonegy éves koráig. Mikor azonban megengedték neki, hogy I. Szelim szultánt 1514-ben elkísérhesse perzsiai hadjáratára, megszökött, és hazájába visszatérve leírta tapasztalatait. E beszámolójában a szerájbeli nevelésről egyebek között az alábbiakat mondta el: „Amikor egy fiú már öt-hat napot az iskolában töltött, hozzáfognak, hogy megtanítsák neki az ábécét. Az iskolában négy tanító van. Az egyik a fiúkkal az első évük alatt az olvasást gyakoroltatja. A másik arab nyelven a Koránt tanítja, és az ő különféle dogmáikról ad magyarázatokat. Ezután a harmadik perzsa nyelvű könyveket tanít, némelyek írnak egy keveset, de írni nem szívesen tanítanak. A negyedik arab nyelvű könyveket tanít, mind köznyelvűt, mind irodalmit."

Tanulásukra és viselkedésükre nagyon szigorúan ügyeltek. Büntetésként tíz botütést is mérhettek talpukra, de naponta csak egyszer, írta Menavino, majd arról is beszámolt, hogy „zsebpénzük az első évben naponta 2 akcse, a második évben 3, a harmadik évben 4, s minden évben így nő tovább a

5. *A kádiaszker*

6. Szulejmán egyik orvosa

zsebpénzük. Évente két skarlát ruhát, nyárra pedig külön fehér öltözetet kapnak."

A belső szerájéhoz hasonló (bár alacsonyabb színvonalú) iskola volt a drinápolyi szultáni szerájban, Isztambulban a Galata Szerájban és Ibrahim pasa egykori szerájában; mindegyikben 3–400 rabszolgafiút neveltek. Az itt tanulók legjobbjait azonban kiválasztották, és átvitték a belső szerájba, hogy ott részesítsék őket magasabb képesítésben. Az ottani Nagy Terem és a Kis Terem növendékei serdülőkorukban szintén alapos válogatáson estek át, mielőtt beosztották volna őket a szultán személye körüli szolgálatot teljesítő fehér agák mellé. Ezek a halkszavú fehér agák egyébként gyakran kerültek ki szultáni parancsra a belső szerájból rangos külső állásokba, nem egyszer a birodalom legmagasabb posztjára. Például Hadim Szulejmán pasa (a „Hadim" ragadványnév; jelentése eunuch) is a belső szerájban szolgált mint kincstárnok, majd damaszkuszi és egyiptomi beglerbég, 1541-ben pedig nagyvezér lett. II. Bajezid uralkodása óta ő volt már a harmadik eunuch, aki nagyvezéri kinevezést kapott.

A szeráj továbbtanulásra minősített serdülő növendékei közül negyvenet az uralkodói pecsétgyűrűk egyikét őrző főkamarás (a kivételesen ritkán kasztrált) hászodabasi mellé rendeltek. Itt, az ő felügyelete alatt a szultán fegyverhordozója, a szilahdár, ruhagondozója, a csuhadár, kengyeltartója és egyben lábbeligondozója, a rikábdár, valamint fehérneműjének és turbánjainak őrzője, a dülbend aga mellett tevékenykedtek. Ezenkívül még az ő feladatkörükbe tartozott, hogy ügyeljenek arra a teremre, amelyben a próféta köpenyét, zászlaját és egyéb ereklyéit (egy szál szakállát, egy fogát stb.) őrizték; mindezek ott ma is megtekinthetők.

A kincstárnok, a hazinedárbasi mellé hatvan növendéket osztottak, hogy a szultán magánkincstárát és az abban tartott értékesebb holmikat állandóan szemmel tartsák.

A főasztalnok, a kilerdzsibasi felügyelete alá harminc tanuló került, hogy a szultán ételéről-italáról, egyszóval asztaláról gondoskodjanak.

Azzal egyidejűleg, hogy beosztott helyükön feladataikat ellátták, továbbra is hallgatniuk kellett oktatóik előadásait, amelyek a koránmagyarázatok, a stilisztika, a filozófia, a logika, a matematika, a geometria és a geográfia tárgykörébe tartoztak. Emellett nagyon szigorú katonai kiképzésben is részesültek.

A végzős növendékek mind a belső szerájból, mind az említett másik három szerájból bizonyos időközönként, 5–7 évenként, külön kiadott szultáni parancsra kapták meg elbocsátásukat, hogy az érdemeik szerint nyert új beosztásban megkezdjék külső szolgálatukat. A birodalom vezető rétege azonban nemcsak közülük került ki, hanem a magas rangú török (vagy már törökké lett) családok fiai közül is, akik – mint említettük – főapródok, müteferrikák vagy örökölt joguknál fogva mindjárt ziámet-birtokosok lettek.

Külön iskolában tanultak a szultán gyermekei, de eleinte még nem itt, hanem a város közepén álló Régi Szerájban. Ott tartotta nekik előadásait Hajreddin Efendi, amelyeknek tárgyköre most is ugyanaz volt, mint mikor apjukat, Szulejmánt tanította.

Szulejmán apja és nagyapja példáját követte, midőn trónra lépésekor ő maga az Új Szerájba költözött, családját és háza népét pedig a Régi Szerájban helyezte el. Itt élt édesanyja, Hafisze, akinek külön birtoka, meghatározott jövedelme volt (ugyanúgy, mint a szultán mindegyik gyermeke anyjának). Neki különösen Szulejmán hadjáratai alatt volt nagy a tekintélye, mert fia mindig tisztelettel viseltetett iránta, és hallgatott szavára. Családját is az ő gondjaira bízta; mint válide szultán, „anyaszultánnő" vezethette az egész Régi Szerájt. Ügyelt a gyermekek neveltetésére, de emellett szemmel tar-

totta a háremet, noha az amúgy is a szigorú hárem agák igazgatása alatt állt.

Elsősorban Egyiptomból került ide sok fekete bőrű eunuch. Közülük azonban csak néhány emelkedhetett fel hosszú-hosszú évi szolgálat után a hárem agák sorába, akiknek rangelsője a dár-üsz-szaade agaszi, a „Boldogság házának agája” volt. Csupán neki és a belső szerájban a „Boldogság kapuja agájá”-nak volt joga engedély nélkül a szultánhoz bemenni. Befolyása mindkettőnek egyformán nagy volt, de mégis, mikor a hárem átköltözött az Új Szerájba, a fekete aga idővel magához ragadott minden hatalmat, úgyhogy a nagyvezér és a sejhüliszlám után legtöbbet az ő nevét emlegették.

A Régi Szeráj háremében több száz nő lakott, de közülük nagyon soknak még a nevét sem tudta Szulejmán, bár mindegyiket bemutatták neki, amikor odaérkezett. A hárem valójában a szultáni udvar dísze volt. Mind a krími kán, mind a birodalom valamennyi beglerbégje arra törekedett, hogy egy-egy ajándékozási alkalomkor a lehető legszebb rabnőkkel gazdagítsa a szultáni háremet.

A szerájban az új rabnőkkel először megismertették a mohamedán szokásokat. Azután megtanították őket hímzésre, varrásra, valamilyen zenére, majd az írásra-olvasásra. Nevelőik a melléjük beosztott idősebb rabnők voltak. Nem mindegyik rabnő öregedett meg azonban itt a szerájban, mert közülük sokat (állítólag huszonegynéhány éves korukban) férjhez adtak a szultáni udvar rangos tisztségviselőihez.

Háreme rabnői közül választotta feleségül magának Szulejmán először Máhidevránt, majd másodszor Hurremet (akit az európai irodalomban inkább Roxoláne néven emlegetnek). A két asszonynak, ahogy az évek teltek, egyre hevesebb vitáik keletkeztek. Hurremnek 1531-ben is fia született, akinek neve Dzsihángir lett, s vele együtt most már Szulej-

mán előtt négy fiúval és egy lánnyal büszkélkedhetett. Máhidevránnak ugyan csak egyetlen fia, Musztafa élt, de ő volt a legidősebb valamennyiük között. Hurrem és Máhidevrán gyakori viszályát a válide szultán igyekezett elsimítani, ami egy időre sikerült is, amikor kérésére Szulejmán kinevezte a tizennyolc éves Musztafát Maniszába szandzsákbégnek. Musztafa 1533 februárjában ment el édesanyjával Isztambulból. Alig telt el azonban egy esztendő, 1534 márciusában meghalt nagyanyja, aki mindig szeretettel egyengette útját. Utána már nem volt, aki Hurrem akaratával szembehelyezkedjék, és nem gátolta senki, hogy a Szulejmánra gyakorolt befolyása egyre jobban növekedjék.

A Régi Szerájban 1541 januárjában tűz ütött ki, de az épületben keletkezett károkat nagyon gyorsan kijavították. Ez a tűzvész azonban mégis ürügyül szolgált Hurremnek arra, hogy a magyarországi hadjárat után Szulejmánt rábírja, engedje átköltözni az Új Szerájba.

Így 1542 tavaszán a hárem egy részét átköltöztették az Új Szerájba, a szultán magánlakosztálya mellé, amelynek bejárata a belső udvar bal feléről nyílt. Az itt álló hatalmas épülettömb (évszázadok alatt épített valóságos labirintusában, amelyet nem egyszer tűzvész is pusztított, ma már nehezen azonosíthatók pontosan Szulejmán és Hurrem lakosztályai) nemcsak a belső udvar bal alsó fele mögött terül el, hanem a középső udvar bal felső fele mögé, egészen a kupolás tanácsteremig átnyúlik.

Hurrem azonban nemcsak arra tudta rábírni Szulejmánt, hogy a régi szokást megtörje, és a háremet az Új Szerájba költöztesse, de akaratát nemegyszer még országos ügyekben is sikerrel juttatta érvényre. A birodalom belügyei természetesen csak annyiban érdekelték, amennyiben azok fiai hátrányát vagy előnyét érintették; ilyen volt elsősorban a trónöröklés kérdése. Ezzel kapcsolatban sok gondot okozott neki Máhi-

devrán fia, Musztafa, akit megnyerő viselkedése miatt sokan kedveltek, és mivel ő volt a trón várományosa, barátságát is egyre többen keresték. Ibrahim pasa – miként az iráni hadjáratból írt hízelgő levele is tanúsítja – szintén igyekezett, hogy a hatalom leendő birtokosának kegyeit a maga számára előre biztosítsa. Végzetét éppen ezzel pecsételte meg, hogy Musztafa híve lett.

Amikor Szulejmán az iráni hadjárat után, régi meghitt bizalmasa, Ibrahim pasa egyszerre felsorolt vétkeinek megítélésén töprengett, Hurrem billentette meg a mérleget, hogy Musztafának nagyvezér párthíve ne legyen. Ezután kezdődött meg a szerájban az intrikák egész sora vagy, mint maguk a törökök mondták, a kadinlar szaltanati, az „asszonyok szultánsága”.

Küzdelem a tengeri hatalomért

Barbarossza Hajreddin

Ibrahim pasa utódja a második vezér, az albán származású Ajasz pasa lett. 1536 nyarán már ő fogadta Habsburg Ferdinánd követét, akit az év elején kötött francia–török szerződés miatt aggodalomtól eltelve, a határsértések bejelentésének ürügyével, sietve Isztambulba küldtek.

Ferdinánd aggodalmát azonban eloszlatták, és azért a jó magaviseletéért, hogy az iráni hadjárat idején nem támadta meg az oszmán birodalmat, dícséretet is kapott Ajasz pasától, aki levelében az alábbi figyelmet keltő sorokat írta: „a ti állhatatosságotok a felséges udvar iránti barátságban és a reméltnél nagyobb ragaszkodástok, valamint a magas porta iránti hűségtek és becsületességtek megmutatkozott, amikor őfelsége boldogsággal az iráni hadjáratban volt". Ferdinándot azonban nemcsak jó magatartása miatt biztosította Ajasz pasa továbbra is a szultán barátságáról és a béke megtartásáról, hanem a Földközi-tenger térségében kiéleződött érdekellentétek miatt is; ezek rendezésére kellett most az erőket összpontosítani.

Az oszmán birodalmat ugyan körös-körül tengerek övezték, de önálló hadműveletek elvégzésére alkalmas flottája sokáig mégsem volt, mert kifejlesztését a folytonos szárazföldi hadjáratok mindig háttérbe szorították. Így azután a

XV. század végén, amikor a velencei köztársasággal egyre fokozódó ellentétek támadtak, II. Bajezid kényszerűségében a Földközi-tenger leghíresebb kalózvezérét bízta meg, hogy a török flottát átszervezze, és akcióképessé tegye. A flotta új parancsnoka, Kemal Reisz kapudán pasa valóban megfelelt a szultán várakozásának: elfoglalta a Balkán félszigeten a velenceiek négy fontos kereskedelmi bázisát, Durazzó (Durrës), Lepanto (Náfpaktosz), Modon és Koron kikötővárosokat, amelyeket még Fátih, a „Hódító" II. Mehmed sem tudott birtokba venni. Velence ilyen módon való legyőzésével, az 1502-ben kikényszerített kedvezőtlen békekötéssel az oszmán birodalom szinte egy csapásra a tengeri nagyhatalmak sorába léphetett volna, ha az egykori kalózvezér rövid idő múlva, 1511-ben a hullámok között nem leli halálát.

Ezután 1511-től 1534-ig hét kapudán pasa is váltotta egymást, de a flotta ütőképességét egyikük sem tudta tovább növelni, sőt 1532-ben, a második bécsi hadjárat idején a török hajók még Koront sem bírták megvédeni. A kikötő elvesztését Szulejmán a flotta tehetetlenségének tulajdonította, s nagyapja példáját követve, magához hívatta a Földközi-tenger leghírhedtebb kalózvezérét.

Rőt szakálla miatt Barbarossza Hajreddinnek nevezték el később ezt a kalózvezért, aki a századforduló körüli években Leszbosz szigetéről indult el fiatalos hévvel, üres, de markos kezekkel, hogy a tengeren keressen megélhetést. Észak-Afrika partjai mellett hajózva, 1510-ben bátyja, Orudzs vezetésével a Gabeszi (Gabèsi)-öbölben, Dzserba (Djerba) szigetén ütötték fel kalóztanyájukat, miután a tuniszi szultántól erre engedélyt kaptak.

Tuniszban és Tripolitaniában ekkor a mohamedán Hafszida-dinasztia, Algériában pedig a Zajjanida-dinasztia uralkodott a régóta itt élő arab-berber lakosság és a Pireneusi-félszigetről visszaűzött mórok fölött. Uralmuk azonban sok

helyen csak névleges volt, azt meg kellett osztaniuk részben a helyi törzsfőkkel, részben a mórok nyomában felbukkanó spanyol hódítókkal.

Miután a spanyolok 1492 januárjában Granadát visszafoglalták, az ott maradt mórokkal szemben eleinte toleránsak voltak, de nem humanitásból, mert hiszen éppen ez év tavaszán kezdték el a zsidók kiüldözését. Egy évtized múlva a mórokat is felszólították már Kasztíliában, hogy térjenek át vagy hagyják el Spanyolországot. Nagyobb részük ugyan színleg felvette a keresztséget, de közülük sokan mégis inkább Északnyugat-Afrikába vándoroltak. A spanyolok pedig nem elégedtek meg azzal, hogy a mórok 780 éves uralmát utolsó mentsváruk, Granada visszavételével a Pireneusi-félszigeten megtörték, hanem hatalmukat most Északnyugat-Afrika arab-berber lakosságára is ki akarták terjeszteni. Már 1497-ben megvetették lábukat Melilla kikötővárosában, majd amikor 1503–1504-ben elfoglalták Szicíliát és Nápolyt, támadásuk új lendületet kapott a Földközi-tenger térségében, Északnyugat-Afrika partjain.

A spanyolok itt először a kevésbé védett kikötőket szállták meg, így 1505-ben Mersz (Mers) el-Kebirt és 1508-ban Peñón de Vélezt. Majd a következő két év alatt Orant, Bugiát (Bougie), Tripoliszt (Tarabulus), Serselt (Cherchel), Dzsidzsellit (Djidjelli) és Algírt vették be; közvetlenül Algír előtt, a város és a kikötő fölötti uralmuk biztosítására, egy kis sziklás szigeten felépítettek egy erődöt, a Peñónt. A hódítóknak ez a rohama azonban hamarosan megtört, mert 1511-ben Dzserba szigeténél kudarcot vallottak. Tuniszt pedig mindeddig, sőt továbbra is óvatosan kikerülték.

Ezek a sorozatos spanyol támadások valósággal hadszíntérré tették Északnyugat-Afrikát, s előkészítették a talajt az ide befészkelődő és maguknak teret kereső kalózok számára. E harcok nélkül nem nyílt volna arra lehetőség, hogy a kalózok

a helyi lakosság közömbössége vagy éppen segítsége révén jussanak egy-egy kikötő birtokába. A Dzserba szigetén tanyázó kalózok Orudzs vezetésével ugyan eleinte hiába ostromolták a jól megerősített Bugiát, nem sikerült bevenniük sem 1512-ben, sem 1514-ben, de taktikát változtatva, meglepetésszerűen elfoglalták a kevésbé jól védett Dzsidzselli városkát.

E sikerük után pedig már Algír város lakossága kérte Orudzs segítségét, hogy mielőbb szabadítsa meg őket a spanyol megszállóktól. A helyi erőkkel együttműködve hamarosan el is foglalta Sersel kikötőjét, és bevonult Algírba. Némi halogatás után, egy év múlva, 1516-ban az algíri kikötőt védelmező spanyol erődöt, a Peñónt szintén nagyobb nehézség nélkül birtokba vette, mert, mint kiderült, nem volt erős őrsége. Miután a várba kalózokat helyezett, Orudzs azt hitte, hogy az egész térség korlátlan ura lett. Anélkül azonban, hogy itt megerősödött volna, elhirtelenkedve, hatalmát azonnal növelni akarta, s Algérián végigvonulva, Tlemszen (Tlemcen) városát is meghódította. Ennek hírére azonban már megmozdultak a spanyolok, s nagyobb haderővel ostrom alá vették Tlemszen új urát. A Spanyolországból idemenekült mórok közül ugyan sokan melléje álltak, mégis az ostrom hatodik hónapjában futni kényszerült, de menekülés közben fogságba került, és kivégezték.

Orudzs halála után, 1518-ban Hajreddin lett a kalózok vezére, mert bátyja megbízásából Algír városát egy ideje már ő tartotta kézben. De a spanyol támadás hírére uralma hirtelen inogni kezdett. Szorongatott helyzetében védelmet keresve, a következő évben illő ajándékokkal megrakodva, felajánlotta szolgálatait Egyiptom új urának, a török szultánnak. Az elbeszélések szerint Szelim szultán néhány hajót küldött neki, ám ha ezek valóban meg is érkeztek, az adott körülmények között semmit sem segítettek. Hajreddint ugyanis

nemcsak a spanyol seregek fenyegették, de Algír lakossága is, mert időközben megelégelték uralmát. Sőt a tuniszi szultán is ellene sarkallta híveit, mert nem jó szemmel nézte, hogy a kalózok hatalma ennyire megnövekedett. Mindezek az erők egyszerre összefogtak ellene, és a városból hamarosan kiszorították a tengerre.

Hajreddin 1520-ban fogcsikorgatva és bosszút forralva visszahúzódott Dzsidzsellibe, amit emberei mindeddig még tartani tudtak. Itt friss erőket tömörítve maga köré, féktelen könyörtelenséggel kalózkodott a tengeren, hogy minél több pénze és minél több hajója legyen. Ily módon elég gyorsan megnövelte erejét, és alaposan felkészülve, a következő két év alatt elfoglalta maga körül Kollo (Collo), Bona (Annaba) és Konsztantin (Constantine) városokat. Újabb sikerei után ismét sokan csatlakoztak hozzá, különösen a mórok közül, akik mindig szívesen hadakoztak a spanyolok ellen. Így 1525-ben tekintélyes kalózsereg élén vonult be egykori főhadiszállására, Algír városába. A kikötőt azonban óvatosan elkerülte, s ezért az erődből, a Peñónból a spanyolok nem támadhatták meg, V. Károly erejét pedig sokkal jobban lekötötte ekkor a francia király, mintsem hogy spanyol csapatokat tudott volna ideküldeni.

Hajreddin így háborítatlanul véres bosszút állhatott a városban mindazokon, akikről megtudta, hogy kiűzésekor, öt évvel ezelőtt ellene fordultak. Kegyetlensége nem ismert határt, egész Algír rettegett tőle. A kikötőbeli Peñónt azonban évekig nem támadta meg, bár a tengeren változatlanul kalózkodott, hogy értékesebbnél értékesebb árukkal megrakott kereskedelmi hajók elfogásával növelje hatalmát. Különösen a velencei kereskedők hajói kínáltak gazdag és könnyen megszerezhető zsákmányt, mivel korántsem volt olyan erős fegyveres őrizetük, mint az áruszállító francia hajóknak.

A Peñón bevételére csak 1529-ben határozta el magát,

amikor a kalózkodáson meggazdagodva, már valóságos hadiflotta figyelte parancsát. Amint az erődöt elfoglalta, teljesen leromboltatta, és köveivel összeköttette helyét, a kis szigetet a várossal; tengerész ösztönével így Algírnak egy olyan nagyszerű kikötőt építtetett, amely messze többet ért az erőd által nyújtott védelemnél.

Most lett igazán egész Algéria teljhatalmú ura. Még ebben az évben elküldte hajóival egyik alvezérét a spanyol vizekre, s kalózai Valencia partjait végigpusztítva, gazdag zsákmánnyal és számos fogollyal megrakodva tértek vissza. Megbüntetésükre V. Károly a következő évben admirálisát, Andrea Doriát küldte el. Midőn azonban Sersel kikötőjét megtámadták, a kalózok elűzték onnan az admirális flottáját. Ez a siker annyira megnövelte Hajreddin tekintélyét, hogy amikor 1532-ben Andrea Doria más vizeken keresett harci babérokat, és Koront elfoglalta, Szulejmán a következő évben magához hívatta a kalózvezért a török flotta újjászervezésére. Mire megérkezett, a szendrői szandzsákbég Koron kikötőjét a szárazföld felől már visszafoglalta, nehogy a kalózvezér még azt higgye, a szultán ilyen jelentéktelen ügy miatt kérette ide. Szulejmán 1533 őszén – nem sokkal azután, hogy nagyvezére az iráni hadjáratra elindult – nagy pompával fogadta Hajreddint, s mindjárt Ibrahim pasa keletre vonuló serege után az Iszkenderuni (Iskenderuni)-öbölbe, illetőleg Aleppóba küldte. A szíriai partok mentén azonban Hajreddinnek senkivel sem kellett csatáznia, csupán Szulejmán tengeri hatalmát kellett demonstrálnia, s a következő év tavaszán már vissza is térhetett Isztambulba. Ekkor kinevezték kapudán pasának és Dzsezájir (Cezayir, Algéria) beglerbégjének; Algériát ugyanis a szultán az oszmán birodalomhoz csatolta. Számos hajót is építettek számára, s midőn júniusban Szulejmán kivonult Isztambulból az iráni hadjáratra, Hajreddin is elindította török csapatokkal megrakott flottá-

ját; ekkor parancsára – állítólag – 84 gálya szedte fel horgonyát.

Algírba érkezve azonnal szétküldte kémeit, hogy kifürkésszék, miként tudná a szicíliai átjárót ellenőrző Tuniszt elfoglalni. Alapos felkészüléssel először Bizertát (Binsert) vette be, majd a jól megerősített Golettát (La Goulette) szállta meg, s utána augusztus 18-án már könnyűszerrel meghódította Tuniszt. Időközben a Hafszida-szultán, a kegyetlenségéről ugyancsak híres Mavlaj Haszán azonban elmenekült, és népe másik leigázóit, a spanyolokat hívta segítségül.

V. Károly azonnal felismerte annak veszélyét, hogy a törökök Tunisz birtokában fenyegethetik szinte az egész Földközi-tenger térségét, bármikor elvághatják itáliai birtokaihoz vezető útját. A következő év elején mindjárt egy expedíció megszervezéséhez kezdett. Spanyol csapatait ismét több ezer német zsoldossal egészítette ki, hogy 300 szállítóhajóval Tunisz bevételére vitesse őket, s ezenkívül közel 100 hajóból hadiflottát állított ki. A felmerült hatalmas költségek fedezésére a Fugger-bankház – igaz, az utolsó pillanatban – 317 000 aranydukát hitelt biztosított.

E nagyarányú expedícióval, amelyet Andrea Doria vezetett, a császár maga is útra kelt, hogy részt vegyen a törökök elleni hadműveletekben, noha döntő ütközetre olyan lehetőség, mint amilyent 1532-ben Kőszeg ostrománál elszalasztott, most itt nem kínálkozott.

Rekkenő hőségben, június második felében érkeztek meg Tunisz elé, s mindjárt Goletta ostromához fogtak. Több mint három hétbe telt azonban, mire súlyos veszteségek árán nagy nehezen el tudták foglalni, de akkor viszont vagy 80 török hajót sikerült felgyújtani. Hajreddin kitartóan és keményen védekezett, s amellett olyan előrelátó volt, hogy a legjobb fegyveres csapataival megrakott 15 hajóját még a spanyolok megérkezése előtt Bona kikötőjében biztonságba helyezte.

Így, amikor Goletta elvesztése után egy héttel, július 21-én Tuniszt is feladni kényszerült, rejtett hajóival Algírba menekült. A császár ugyan visszahelyezte trónjára Mavlaj Haszánt, de nehezen kivívott ragyogó győzelmét nem tette kockára, hogy flottájával elinduljon Algír ostromára.

Hajreddin pasa így alkalmat és időt nyert, hogy erőit újra összeszedhesse. Szeptember elején a Baleárokon és Valencia partjain már megint a császár alattvalóit sarcolta. Amint pedig hírét vette, hogy a szultán visszatért Iránból, 1536 februárjában ő is Isztambulban termett, és egy új flottát kért.

Éppen ott tartózkodott még a francia követ, hogy ura nevében megkössön egy kereskedelmi egyezséget. A szerződés értelmében a két ország lakosai 5%-os vám lefizetése mellett szabadon kereskedhetnek, vallásukban nem háboríthatók, és óhajuk ellenére tengeri vagy szárazföldi szolgálatba sem állíthatók. A francia alattvalók előadódó vitás ügyei, beleértve a hagyatéki eljárásokat is, a francia konzul hatáskörébe vagy francia tolmács jelenlétében a szultáni tanács, de nem a török kádik elé tartoznak. Az oszmán birodalomban folyamatosan tartózkodó francia alattvalókra tíz évig sem harádzs-adó, sem más adó ki nem vethető. Egy eltűnt francia kereskedő adóssága miatt egy másik francia kereskedő le nem fogható, mert a tartozás rendezése közvetlenül a francia királytól kérhető.

E szerződés megkötése után a francia kereskedelmi hajók területenkívüliséget élvezve – a kalózok esetleges támadásától eltekintve – már biztonsággal közlekedhettek a török vizeken. A területenkívüliségnek ez az irigyelt privilégiuma késztette a többi nyugati ország kereskedőit is évtizedekig arra, hogy lehetőleg francia lobogó alatt hajózzanak a Földközi-tenger keleti felében.

Ferenc király azonban nemcsak kereskedelmi szerződést

kötött ekkor Szulejmán szultánnal, hanem szövetkezett vele V. Károly ellen egy közös akció végrehajtására. A közös akció tervét, amely szerint a francia király a császárt Lombardiában és Németalföldön, a török szultán pedig Albánián keresztül Otrantónál támadja meg, két esemény hozta létre: egyfelől a török flotta tuniszi veresége, másfelől a milánói herceg, Francesco Sforza halálával (1535) felmerült örökösödés kérdése.

Szulejmán e terv megvalósítása érdekében azonnal helyt adott Hajreddin pasa kérésének, s kiadta a parancsot egy új flotta felépítésére. A hajókat az egykori kalózvezér felügyelete mellett 1537 tavaszára el is készítették, és az új flotta május 11-én elindult az Otrantói-szoros felé. Egy hét múlva pedig a szultán – akinek az elbeszélők szerint a nápolyi királyság és Róma megszerzése lebegett a szeme előtt – két fia, Szelim és Mehmed kíséretében szintén hadra kelt. Seregét Drinápolyon keresztül Avlonába (Vlora) vezette, ahol július 13-án táborozott le. Hajreddin pasa, a hadjárat török naplóírója szerint, két nappal korábban vetett horgonyt Avlona kikötőjében.

Miközben itt dívánt tartottak, és napokig tanácskoztak a részletes haditervről, Andrea Doria flottájával a Messinai-szorosból csendben kihajózott, és miként a hadjárat naplóírója július 22-én feljegyezte, győzelmet aratott 12 török gálya fölött. Ennek hírére a szultán másnap mindjárt kiadta parancsát, hogy a Lutfi pasa vezetésére bízott sereget Itália partjaira szállítsák át. E rohamcsapatok tíz napon keresztül pusztították Otranto és Brindisi vidékét, de mivel a szultán a franciák tervezett támadásáról mindaddig semmi hírt nem hallott, hirtelen elhatározással egyszerre felhagyott az Itália elleni akcióval. Így Lutfi pasa seregével augusztus 13-án már vissza is hajózott Avlonába.

Ezután ismét hosszú napokig tanácskoztak. Feltehetőleg

Hajreddin pasát várták, aki a török naplóíró szerint augusztus 22-én érkezett Avlonába, de hogy honnan, arról nem tesz említést; más elbeszélők hírei szerint 60 hajóból álló flottával az Egyiptomból élelmet szállító török hajók védelmét látta el. Visszatérése után, augusztus 25-én Szulejmán Korfu (Kérkira) szigetének elfoglalására adott parancsot. Tíz napig tartó rendkívül heves, de sikertelen harcok után azonban visszavonulást rendelt el, majd méltóságteljesen, nem sietve szeptember derekán hazaindult.

A fényes haditervnek éppen annyi lett az eredménye, mint a második bécsi hadjáratnak öt évvel ezelőtt, bár az akcióra most a török flotta is alaposan felkészült. A máskor oly mozgékony kalózvezér azonban szinte semmit sem tett; talán igaz volt a hír, hogy titokban a császárral egyezkedett. Csak hazatérőben, amikor az Égei-tengerre érkezett, foglalt el néhány jelentéktelen szigetet (Thirát, Pátmoszt, Náxoszt), ami szintén nem eredményezett egyebet, mint hogy megsértette vele az évtizedek óta semleges velenceieket.

V. Károly Szulejmán akciójának megtorlására öccsét, Ferdinándot szólította fel, de pénzt nem küldött, mert maga is a legnagyobb anyagi gondokkal küszködött. A Fugger-bankház azonban most is vállalkozott a háború finanszírozására. Tőle vett fel kölcsön Ferdinánd több részletben 83 000 aranyforintot, mert a hadjárat irányításával megbízott zsoldosvezére, Katzianer János szinte kielégíthetetlennek bizonyult; nem sokkal azután, hogy már elindult Szlavónia felé, további 20 000 aranyforintot kért, aminek indokolásaként azt jelentette, hogy Szapolyai János támogatásával 20 000 török készülődik ellene. A határ menti török bégek azonban ekkora sereget nem vonhattak össze, és Szapolyai sem kapott a szultántól parancsot, hogy csapatokat küldjön segítségükre.

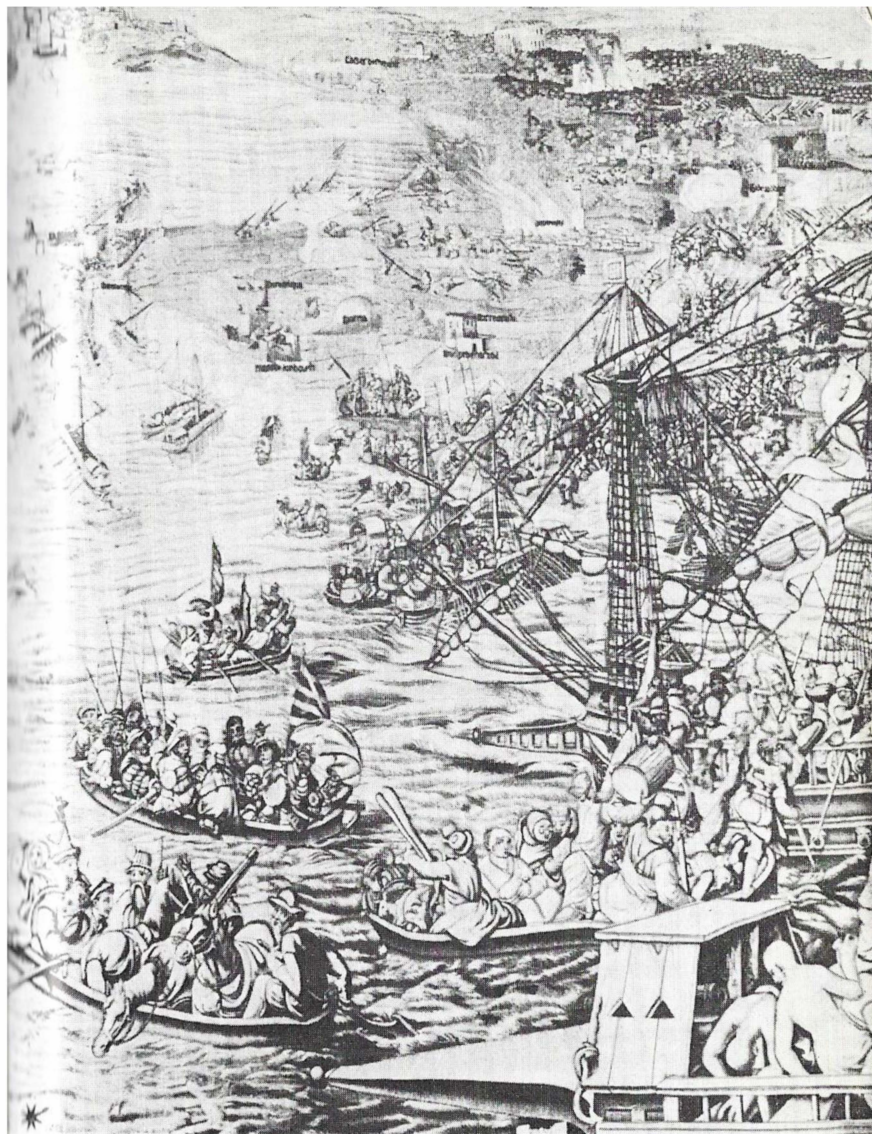
Katzianer 1537 őszén Eszéket támadta meg, de a szendrői bégtől rendkívül súlyos vereséget szenvedett, noha az egy-

korú elbeszélők szerint zsoldosainak száma 20–24 000 fő lehetett. E kudarc után Ferdinánd a zsoldosvezért fogságba vetette, ami feltehetőleg inkább pénzügyi, mint stratégiai kérdések számonkérésének volt a következménye.

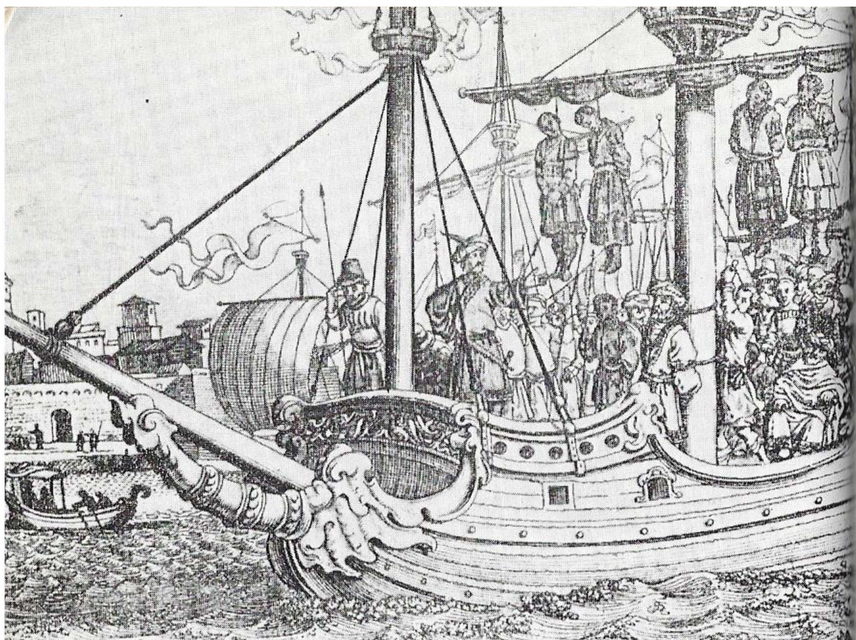
A rosszul átgondolt akciónak az itáliai támadás megtorlásán kívül egyéb célja aligha lehetett, hiszen a törökök teljes visszaszorítására a Habsburg testvérek egyáltalán nem készültek fel. Éppen ezért utána ijedten figyelték Szulejmán várható megmozdulását. Ferdinánd most aggodalomtól eltelve sietett kibékülni Szapolyai Jánossal, és megbízottai révén 1538 februárjában Nagyváradon titkos megállapodást kötött vele.

Szulejmán 1538-ban valóban hadra kelt, de csak július 9-én, s ekkor már Ferdinándék aggodalma oszladozni kezdett, mert sejtették, hogy seregével nem vonulhat messze. Valóban nem is ment ekkor a Habsburgok ellen, mert az Eszék mellett lezajlott csetepatének nem tulajdonított különösebb jelentőséget.

Rareş Péter moldvai vajda ellen indult most hadjáratra, mert ő megtagadta az adó elküldését Isztambulba; emellett még be is vádolták, hogy az utóbbi időben mindig Ferdinánddal praktikál. A megriadt vajda a török sereg elé küldte követét, aki – a hadjárat török naplóírója szerint – augusztus 7-én, amikor a szultán éppen a Dunához érve letáborozott, színe elé járult. Szulejmán rögtön számon kérte tőle, hogy miért nem maga a vajda jött eléje, és még aznap követet menesztett érte. Valószínűleg ugyanezen a napon íratta meg Szapolyai Jánosnak is azt a levelet, amelyet a futár augusztus 14-én adott a kezébe. Ebben Szulejmán egyebek között a következőket írta: „A moldvai vajda fellázadt, ezért gonoszsága megtorlása végett elhatároztam, hogy győzelmes hadseregemmel ellene megyek. Te is az abba az irányba vivő utakat, átjárókat teljes gondoskodással őrizzed, s e célra gyűjtsd össze katonaságodat, nehogy megfutamodjék, és megszabaduljon. Ha

7. V. Károly flottája Tunisz és Goletta előtt 1535-ben

8. A törökök Aden kikötőjében 1538-ban

pedig kézre kerül, magas portámra küldjed." Szapolyai rendkívül alázatosan válaszolt erre a levélre, de a parancsot nem teljesítette; azzal hárította el, hogy az ő országán kívül más országba is sok út vezet Moldvából, azt pedig mind nem lehet őrizni.

A vajdáért küldött Szinán Cselebi tíz nap múlva üres kézzel tért vissza. A szultán folytatva útját, augusztus 26-án az Isacceánál épített hídon átkelt a Dunán; nemsokára csatlakozott hozzá pusztító seregeivel a tatár kán. Szulejmán hamarosan bevonult Suceavába, és a túszként addig Isztambulban tartott Lacusta Istvánt most kinevezte vajdának, majd szeptember 22-én sietve hazaindult.

Szulejmán múlt évi kudarca miatt most egy országot dúlt fel, hogy valahol mégis elégtételt és dicsőséget szerezzen. Leggyengébb ellenfelének leverésével azonban nem sokat növekedett hírneve. Talán ezt némileg maga is belátta, amikor három év múlva Rareş Pétert visszahelyezte trónjára.

Mialatt Szulejmán Moldvában kereste a dicsőséget, vezérei a tengeren szereztek hatalmának nagyobb hírnevet. Kétségtelen ugyan, hogy a moldvai hadjáratra való készülődés közben Hajreddin pasa és Hadim Szulejmán egyiptomi pasa flottájának felújítására is kellő gondot fordított, mert a császár, a pápa és Velence „Szent Szövetség"-et kötött ellene. III. Pál pápa 1538 februárjában keresztes hadjáratot hirdetett, de valójában mindaddig semmit sem kezdhetett, amíg a császár és a francia király ellenségeskedett. Ezért mindent elkövetett, hogy közöttük egyetértést hozzon létre; közbenjárására június 18-án meg is született Nizzában a béke.

A szövetségesek ezután Korfunál gyülekeztek. Mire a pápa által felszerelt 25 gálya június 27-én sietve odaért, a velenceiek 50–60 gályája már ott horgonyzott, mert a múlt évi támadás óta Korfu szigetét őrizték. Sokáig kellett azonban ott vesztegelniük, mert Andrea Doria szeptember 7-én érkezett meg

50 gályával, sőt további 50 bárkája csak két hét múlva jött utána.

Közben híre terjedt, hogy az egyiptomi pasa flottájával Szuezből elindulva augusztus elején az Arab-félsziget egyik legforgalmasabb kereskedelmi kikötőjét, Adent is elfoglalta.

A szövetségesek, még mielőtt a megütközést keresték volna, szeptember 20-án a császár nevében titokban alkudozni kezdtek Barbarossza Hajreddin megbízottjával. A kalózvezér, bár flottája kisebb volt, másként nem mutatott haj landóságot az egyezségre, csak ha átállásáért Tuniszt kapja meg jutalmul. Tudták azonban, hogy ha Algír mellett ezt is birtokolja, ő lesz a Földközi-tenger vitathatatlan ura, s ezért a császár Tuniszt nem adta oda. Hajreddin valóban, bárkinek a pártján állva, csak egyetlen célt ismert: hogy ő uralkodhassék a tengeren. Talán kalóz-szerencséje mellett éppen ez a vasakarata segítette, amikor szeptember 27-én Prévezánál a „Szent Szövetség"-et szétverte.

Ezzel a döntő győzelemmel egyszerre helyreállt Barbarossza Hajreddinnek a tuniszi vereséggel megingott tekintélye. A kisebb csetepaték ugyan még folytatódtak, de ezek során Andrea Doria akcióinak legnagyobb sikere csupán annyi lett, hogy október végén bevette a Kotori-öbölben Castelnuovót (Hercegnovi). Nem sokáig tudta azonban tartani, mert Hajreddin pasa már 1539 augusztusában visszafoglalta. Ezután Velence, mivel a spanyolokkal sem volt már olyan egyetértésben, a „Szent Szövetség"-ből kilépve, kereste a békülést a szultánnal.

Követeit már az új nagyvezér, Lutfi pasa, a szultán sógora fogadta, mert Ajasz pasát júliusban a pestis elragadta. Hosszas tárgyalások után, a törökök által megszállt apró szigetek és kisebb várak végleges átengedésén kívül, a signoriának még 300 000 arany hadisarc megfizetését is vállalnia kellett, hogy 1540 októberében végre békét köthessen.

V. Károly annak ellenére, hogy Velence a „Szent Szövetség"-ből kilépve különbékét kötött a törökökkel, még mindig nem adta fel a tengeren a küzdelmet. Amint 1541-ben hírét vette, hogy Szulejmán a Budát ostromló Ferdinánd ellen készülődik, ő is elkezdte seregét szervezni és újra felszerelni flottáját. Hat évvel korábbi tuniszi győzelme most egyszerre arra ösztönözte, hogy Algírt is bevegye. 25 000 emberrel szállt tengerre, s közöttük még Mexikó meghódítóját, Hernán Cortést is magával vitte. Az indulással azonban eléggé megkésett, mert október 23-a lett már, mire Algír elé érkezett. A császár így az időjárás szeszélyének tette ki flottáját és seregét. Amint alkalmas helyen partra szálltak, gondos előkészületek után ostromhoz fogtak. Bár Hajreddin pasa maga nem volt Algírban, helyettese, Haszán aga is sikeresen verte vissza az első rohamot. Másnapra pedig megjött a kalózszerencse, mert rettenetes szélvihar söpört végig az északafrikai partok mentén; mire a császár feleszmélt, elvesztette hajóinak s embereinek felét.

A Habsburg-testvéreket még nem érte egyszerre ilyen katasztrofális vereség; a törökök az egyiket Buda, a másikat Algír falai alól űzték el.

Ferenc király sietett kihasználni ezt a vereségüket és a nizzai békekötést megszegve, a következő év júliusában rátört a császár uralmával elégedetlenkedő Németalföldre. Ugyanebben a hónapban indultak meg a speyeri birodalmi gyűlés határozatára a német seregek, amelyek Bécs körül egyesültek Ferdinánd hadaival Buda visszavételére. Pest ostrománál azonban olyan kudarcot vallottak, hogy október elején szinte megverve vonultak vissza.

Szulejmán e támadás után, 1543 tavaszán újra hadjáratot indított Magyarország ellen. Amikor seregével Drinápolyból kivonult, Hajreddin pasa flottájával szintén elindult, hogy Ferenc király kérésére Marseille-be hajózzon. A török és a

francia hajóhad együttműködésének eredményeképpen augusztus 20-án, tíz nappal azután, hogy Szulejmán a Duna partján Esztergomot megszállta, Hajreddin pasa elfoglalta a császári flotta által védelmezett nizzai kikötőt. Bár a citadellát bevenni nem tudta, a várost mégis teljesen kifosztotta. Utána Toulon kikötőjében ütötte fel főhadiszállását, de itt már semmi más feladatot nem kapott, mint hogy flottájával a franciák mellett demonstráljon. Ferenc király ugyanis 1544 kora tavaszán Piemont ellen intézett támadást, és ezúttal Torinótól délkeletre, Ceresole mellett csatát nyert.

V. Károly már a múlt év elején arra törekedett, hogy felújítsa az angol szövetséget. Ezzel egyidejűleg a német birodalomba sietett, hogy az ott kiéleződött vallási ellentéteket elsimítva, mielőbb segítséget kérhessen. Miután az 1544. évi speyeri birodalmi gyűlésen a vallási békét meghosszabbították, megszavazták a franciák és a törökök elleni támogatást. Ennek eredményeképpen Metz körül hamarosan gyülekezni kezdtek a német birodalmi seregek.

Az angol király ugyan egy kicsit késve, de még éppen időben érkezett meg ahhoz, hogy 40 000 főnyi seregével a francia királyra nyomást gyakorolhasson. Most, hogy VIII. Henrik személyesen vezette a hadjáratot, azt sokkal jobban szervezték meg, mint huszonegy évvel ezelőtt. Calais-ba 1544. július 14-én keltek át, és Boulogne városa már szeptember 14-én megadta magát. Közben a császár a Marne folyónál átkelve, Párizs felé nyomult, s így a francia király egyre fenyegetőbb helyzetbe került. Mégis a tárgyalások megkezdését V. Károly siettette, hogy a várható előnyökből VIII. Henriket kirekessze. Így a császár és a francia király már szeptember 19-én megkötötte a békét Soissons mellett, Crépyben.

Ferenc király, miután tavasszal Ceresole mellett győzelmet aratott, köszönetet mondott a szíves együttműködésért Hajreddin pasának. Hajreddin pasa azonban nem akart meg-

válni Toulon kikötőjétől, s a király csak május végén, egy nagyobb összeg felajánlásával tudta távozásra bírni. Útközben még végigsarcolta Szárdínia szigetét és Spanyolország partjait, és utána a Földközi-tengert járta. Nagyon időszerűvé vált azonban flottájának felújítása, mert a harcok alatt több hajó tönkrement, és már sok öreg gálya megérett a kicserélésre.

Hajreddin 1545 elején kereken 100 hajót kért Szulejmántól. Ezeknek az elkészítése azonban nem ment gyorsan, mert a szultán válaszlevelei szerint nem volt elegendő száraz fa sem a hajók építéséhez, sem az evezők kifaragásához. Ez utóbbiakkal kapcsolatban a szultán egyik, 1545 januárjában kelt utasításában külön is hangsúlyozták, hogy a 100 hajóhoz 20 000 darab evező kell. Ennek egy része minden bizonnyal tartalékul szolgált, mert a leggyakrabban épített hajójuknak, a vitorlákkal is felszerelt kadirgának („gálya") 50 evezője volt. Egy-egy evezőjét 4 ember merítette vízbe, s a 200 evezősön kívül minden ilyen gályára 30–35 tengerész (kormányosok, vitorlakezelők, hajóácsok, duggatók stb.) és 100 harcos került. Ennél nagyobb hajójuk volt a 72 evezős bastarde, hatalmas evezőinek mindegyikét már 7 ember húzta, és 216 harcos helyezkedett el rajta. A 100 hajóból álló flottát általában 20–25 000 evezős, 3–4000 tengerész és 12–13 000 harcos tette akcióképessé.

A hajókat némi nehézségek árán azért most is felépítették; még az isztambuli hajósoknál és kereskedőknél is kutattak száraz fa után, majd a horgonyok elkészítéséhez szükséges 1000 kantár (egy kantár 56.4 kg) nyersvasat is elhozatták a Szófia melletti szamokovi bányából. Az új flotta élén azután a Földközi-tengeren szinte hivalkodva mutogatta magát a koronázatlan algíri király, akinek már csak egyetlen vágya volt: Tuniszt birtokolni. A tuniszi szultánnak azonban nem sokáig kellett rettegnie, mert 1546 nyarán meghalt a kalózok híres vezére.

Vasakaratú zsarnok ember volt, aki hatalmával nemcsak a kereskedőket és az oszmán birodalom ellenségeit sarcolta, hanem még a szultánt is zsarolta. A birodalomnak nem volt még egy olyan beglerbégje, aki csak úgy, számadások nélkül, másfél évi hátralékos zsoldot kérni merészelt volna. Még 1545 januárjában, tehát tíz évi szolgálat után is arra kellett utasítani, amikor embereinek zsoldot kért, hogy küldje be a zsold-deftereket (a név szerint összeállított zsoldjegyzékeket), mert nem tudták zsoldosainak számát, sem azt, hogy közülük kinek mennyi jár. Azonkívül megkérdezték tőle, hogy nem maradt-e abból az 5 000 000 akcséból, ami egy régebbi jelentése szerint még megvolt. A szultáni levél azonban korántsem volt szemrehányó, csupán a rend kedvéért számonkérő; abból inkább azt olvashatta ki Hajreddin pasa, hogy írja meg, mire mennyi pénz kell, és majd adnak. Rendkívül óvatosan kellett bánni a kapudán pasával, mert szinte bármikor az ellenséghez pártolhatott a flottával. Az egykori kalózvezér azonban minden zsarnoksága mellett jól kamatoztatta Szulejmán bőkezűségét, mert megalapozta az oszmán birodalom tengeri hatalmát.

India partjainál

1525-ben, amikor Szulejmán meghallgatta Szelmán Reisznek a portugálok elleni akcióról készített tervezetét, még óvakodott attól, hogy a Vörös-tengerről nagyobb flottával kifutva ütközetbe bocsátkozzék. Mindamellett a Dzsiddában állomásozó török hajók számát megkétszerezte; a dzsiddai és a szevakini (Suakin) kikötő vámbevétele ugyanis 1525-ben közel 4 500 000 akcsét tett ki.

Szelmán Reisz az újonnan felszerelt kis flottával 1527–28-ban (a mohamedán időszámítás szerint 934-ben), a part

menti lakosokat megsarcolva, elhajózott egészen az Adeni-öbölig. Itt rá akarta bírni az adeni sejket, hogy a török uralmat elismerve, Szulejmán nevére mondassa a pénteki imát, és szolgáltassa be Isztambulba ezután az „indiai tizedek felét", vagyis az indiai kereskedelem vámjövedelmének a felét. E követeléseinek a sejk nem tett eleget, feltehetőleg már csak azért sem, mert Szelmán Reisz hamarosan bekövetkezett haláláról ő is értesülhetett.

A flotta új parancsnokaként a vonatkozó arab források Musztafa Bajrámot említik, aki 1530-ban megostromolta, és elfoglalta Adent. Az ő akciójának emlékeként őriznek ma Londonban, a Towerben egy nagy ágyút, melyet 1839-ben szállított el Adenből Smith kapitány. Az ágyúra, amelynek hossza 524 cm, kalibere 22 cm és súlya 7 tonnára tehető, a mohamedán időszámítás 937. évét (1530. aug. 25.–1531. aug. 14) vésték rá. Musztafa Bajrám uralma Adenben nagyon rövid életű volt, mert a lakosság körében olyan ellenséges hangulatot váltott ki, hogy távozása után védelmet keresve behívták a portugálokat, akik azután néhány évig ott is maradtak.

A kalandokat kereső Musztafa Bajrám Adenből Indiába, a gudzsarati (Gujarat) szultánságba hajózott át, és Diu kikötőjében vetette ki horgonyát. Megérkezése után Diut a portugálok megostromolták, de ő sikerrel visszaverte támadásukat. Gudzsarat szultánja, Bahadur Sah ezért Musztafa Bajrámot kitüntetésekkel halmozta el, és szolgálatába fogadta. Bahadur Sah néhány év múlva azonban olyan ellenséges viszonyba került Humájunnal (a nagymogul birodalom megalapítójának, Baburnak fiával), hogy támogatást keresve, 1536-ban engedélyt adott a portugáloknak Diu erődjének felépítésére.

Bahadur Sah már 1535 végén, mikor Iránban a török hadjárat befejeződött, Szulejmántól is segítséget kért Humájun

ellen. Röviddel azután pedig, hogy kincstárát mentse, háromszáz láda aranyat és ezüstöt hajóra rakatott, és azt Mekkában biztonságba helyezte. Szulejmán nem sietett a segítségnyújtással, s Bahadur Sah 1537 februárjában áldozatul esett ellenfelei cselvetésének. Halála után azonban a szultán már gyorsabban cselekedett; mindenekelőtt Mekkából Isztambulba vitette Bahadur Sah kincsét, s megkezdte a szuezi kikötőben egy nagyobb flotta építését.

1537-ben Hadim Szulejmán ismét egyiptomi pasa lett; korábban már majdnem tíz évig, 1525-től 1534-ig, viselte ezt a tisztséget. Most pedig egyúttal a szuezi kikötőben épülő flottának, vagy 70 hajónak is ő lett a parancsnoka. A szultán 1538 tavaszán már sürgette a flotta elindulását, de az akkor még nem volt kész, majd meg az időjárás nem kedvezett eléggé.

Hadim Szulejmán pasa június végén indult Szuezból, és augusztus elején Aden kikötőjébe ért. Itt mindjárt üzenetet küldött Amir Ibn Daudnak, az adeni emírnek: lássa el flottáját minden szükségessel, és biztosította, hogy utána nem fogja háborgatni többet, sőt barátsága jeléül még hajójára is meghívta. Amint azonban az emír felment a hajóra, kíséretével együtt felakasztatta az árbocra. Helyette kinevezett kormányzónak egy szandzsákbéget, és melléje kellő számú helyőrséget adva, Adent az oszmán birodalomhoz csatolta.

Ezután flottájával áthajózott Indiába, hogy Diut is elfoglalja. A portugálok által megépített erődöt azonban két hónapon keresztül hiába ostromolta, bevenni nem tudta. Teljesen eredménytelenül, sőt még ágyúinak egy részét is elvesztve tért vissza Indiából. Vak dühében ekkor az eunuch végigsarcolta Jemen partjait, s Aden körül olyan kevésbé jelentős városokat, mint Sehir és Zebid (Zabid), szintén az oszmán uralom alá hajtott.

Amint 1539 őszén Isztambulba ment, és hódításairól beszámolva, a zsákmányolt kincseket a trónus zsámolyához

helyezte, a szultán kinevezte második vezérnek. Két év múlva pedig, amikor Lutfi pasa családi kapcsolatai felesége (a szultán nővére) miatt megromlottak, Hadim Szulejmán pasa a szultán pecsétgyűrűjét is megkapta. Az eunuch azonban csak három évig tölthette be a nagyvezéri tisztséget, mert amikor az egyik díván-ülésen Deli Hüszrev egyiptomi pasával Bahadur Sah kincsének és az egyiptomi kincstárnak megdézsmálását vetették egymás szemére, olyan hevesen, hogy már handzsárt is rántottak, Szulejmán azonnal nyugdíjba küldte. Az új nagyvezér ekkor, 1544 novemberében, a szultán veje, Rüsztem pasa lett.

Szulejmán Aden térségének meghódítása után a birodalom határait a Perzsa-öböl felé is kiterjesztette. A cél azonban itt is a vámbevételek növelése, nem pedig a török kereskedelmi hálózat kiszélesítése volt.

Még Bagdad elfoglalása után három évvel, 1538-ban történt, hogy az iráni sah fennhatósága alá tartozó Baszra kormányzója, Amir Rasid hódolata jeléül, hogy szükség esetén védelmet kapjon, elküldte fiával a város kulcsait Szulejmánhoz, aki viszonzásul zászlót küldött neki. A hűbéri kapcsolat azonban elég laza maradt, talán azért is, mert Szulejmán később, Rasid halála után sem annak fiát, sem a neki adott török zászlót nem védte meg az uralomra törő Sejh Jahjával szemben. Sejh Jahja pedig azontúl, hogy hódolni nem akart, az oszmán birodalommal szemben nyíltan ellenséges magatartást tanúsított.

1546-ban, amikor Szulejmán Baszrába menekült alattvalóinak visszaküldését kérte, Sejh Jahja megtagadta az engedelmességet. Ennek megtorlására a szultán a bagdadi beglerbéget, Ajasz pasát küldte ki. Mindez természetesen csak ürügy volt a Perzsa-öböl irányába való terjeszkedésre. E támadással kapcsolatban a jól értesült portugálok akkor még azt is tudni vélték, hogy a szultán Ajasz pasának olyan

értelmű parancsot küldött, hogy foglalja el Baszrát és Ormuzt (Hormuz), menjen Indiába és „az útjukat tévesztett portugálokat semmisítse meg".

Ajasz pasa serege az Eufráteszen haladó folyami flotta közreműködésével 1546 december végén könnyűszerrel megszállta Baszrát. Onnan azonban nem indult tovább Ormuz felé, mert ennek ostromát a kis folyami hajókkal nem kísérelhette meg. Elfoglalt azonban Baszra környékén egy egész tartományt, amelyből egy külön beglerbégséget szerveztek. A baszrai török vámhivatal pedig 1547 tavaszán már megkezdte működését, hogy a nagy tranzitforgalomból az oszmán birodalom is kivegye részét. Nagyon sokan hozták ugyanis ide árujukat (fűszert, drogárut, selymet, gyöngyöt stb.) szárazföldön Iszfahánból és tengeren Ormuzból, hogy Bagdadon keresztül Aleppóba továbbítsák, ahonnan már nyugati kereskedők szállították Európa legkülönbözőbb tájai felé.

Baszra elfoglalása után egy váratlan esemény kötötte le Szulejmán figyelmét: Elkasz Mirza, az iráni sah testvére Isztambulba menekült, hogy ott védelmet és támogatást keressen. A szultán 1547 áprilisában rendkívül nagy pompával fogadta, és első kérésére azonnal elhatározta, hogy hadjáratot indít Perzsia ellen. E döntése után hamarosan (1547. június 19-én) megkötötték a békét Habsburg Ferdinánddal, akinek követei egyébként már Elkasz Mirza megérkezése előtt hosszú hónapokon keresztül tárgyalásokat folytattak Rüsztem pasa nagyvezérrel.

Szulejmán 1548 tavaszán, miután Elkasz Mirzát Ulema pasával a perzsa határra előreküldte, április elején maga is elindult janicsárjaival. Július végén minden akadály nélkül vonulhatott be Tebrizbe, mert Tahmaszp sah akkorra már visszahúzódott seregeivel. A szultán csak öt napig tartózkodott Tebrizben, utána Van várához sietett, mert azt Tah-

maszp sah az elmúlt években nagyobb harci zaj nélkül, csendben elfoglalta. Szulejmán azonban most annál látványosabb sikerrel, kilenc nap alatt visszaszerezte. Ezután az őszt Dijarbekirben, a telet Aleppóban töltötte, s a következő év az alvezérek határmenti kisebb-nagyobb csetepatéjával telt el. Szulejmán 1549 decemberében tért vissza Isztambulba anélkül, hogy hadjárata valami eredménnyel zárult volna.

Eredménytelen vállalkozása után, annak megtorlására, hogy 1552-ben – mialatt a török seregek Magyarországon hadakoztak –, Tahmaszp sah csapatai a Van-tó vidékét ismét feldúlták, Szulejmán újra hadjáratot indított Perzsia ellen. Augusztus végén kelt útra hadaival, s e céltalan háború folytatásától még az a megrázó esemény sem tudta eltéríteni, amely pedig keményszívű janicsárjaira is nagy hatást gyakorolt: útközben legidősebb fiát, Musztafát, mivel lázadással vádolták, magához hívatta, és anélkül, hogy vele egy szót is váltott volna, könyörtelenül megfojtatta. A janicsárok Musztafa kegyetlen megöletéséért Rüsztem pasát tették felelőssé, s iránta való nemtetszésüket olyan erővel juttatták kifejezésre, hogy a szultán azonnal letette a nagyvezéri tisztségéből Rüsztemet, és a második vezért, Kara Ahmed pasát nevezte ki helyére.

A szultán ezután seregével, mintha mi sem történt volna, Aleppóba ment, hogy a telet megint ott töltse, és csak május elején indult el Erzerum (Erzurum) felé. Egy hónap múlva, amikor már Karsnál járt, levelet küldve Tahmaszpot kemény szavakkal, nem pedig fegyverrel fenyítette meg; válaszként a sah hasonló módon vágott vissza. Utána, nem kevésbé díszes szóvirágokkal, a vezérek leveleztek egymással. Közben Szulejmán ahelyett, hogy Tahmaszp üldözésére sietett volna, végigpusztította Jereván és Nahicsevan vidékét.

Talán a pusztítást megsokallva, Tahmaszp szeptember végén követet küldött Erzerumba, hogy Szulejmántól békét

kérjen. A tárgyalások hónapokig elhúzódtak, mire Amásziában (Amasya) 1555 májusában valóban békét is kötöttek. Szulejmán az évekig tartó hadjáratokkal lényegében semmit sem ért el. A nyertes inkább az állandóan ügyes defenzív taktikát folytató Tahmaszp sah lett, mert végül is hosszú időre békét szerzett népének.

Mialatt Szulejmán 1547-ben a perzsa hadjáratra készülődött, az arabok Jemenben fellázadtak uralma ellen, és visszafoglalták Adent. Felkelésüket hathatósan támogatták a portugálok, hogy ismét az ő befolyásuk alá kerüljön ez a rendkívül forgalmas kereskedelmi gócpont: Adenben cserélték ki áruikat az Ormuzból, az Indiából, a kelet-afrikai partokról és Szuezből hajóval érkező kereskedők, innen indult ki a Mekkán, Medinán és Damaszkuszon keresztül Aleppóba vezető nagy karavánút.

Ezt a fontos kikötővárost csak négy év múlva, 1551-ben tudták a törökök visszaszerezni. A szuezi flotta parancsnoka ebben az időben az a Pírí Reisz volt, akinek figyelemreméltó tengerészeti kézikönyvét 1525-ben Szulejmánnak is bemutatták. Pírí Reisz pályafutásának ezt követő negyedszázadáról azonban az eddig előkerült török történeti forrásokból semmi sem tudható meg. Annál részletesebben ismert életének utolsó szakasza.

Pírí Reisz 1551-ben megostromolta, és rövid idő alatt újra török uralom alá helyezte Adent. E váratlan sikerén felbuzdulva, a következő év tavaszán 30 hajóval már nagyobb hódításra indult. Miután Omanban elfoglalta Maszkat (Masqat) kikötőjét, flottájával Ormuzba hajózott, hogy ezt a gazdag kikötővárost is bevegye. A portugálok azonban olyan kitartóan védekeztek, hogy az ostrommal egy idő múlva fel kellett hagynia, s az elszenvedett kudarc után, eléggé megtépázott flottával a baszrai kikötőbe húzódott

vissza. Nemsokára azonban portugál hajók jelentek meg a Baszrai-öböl előtt, hogy a török flotta útját elzárják. Píri Reisz ekkor ijedtében otthagyta flottáját, és három gályájával észrevétlenül kiszökött a Perzsa-öbölből. Az egyik gálya ugyan zátonyra futott, és összetört, de a másik kettővel sikerült eljutnia Szuezba. Mire azonban az Arab-félszigetet körülhajózta, és Szuezból Kairóba érkezett, ott már mindenki értesült a vele történtekről; a baszrai beglerbég, Kubád pasa ugyanis az esetről azon nyomban mindenhova jelentést küldött. Kairóban mindjárt láncra verték, majd flottája cserbenhagyásáért halálra ítélték, és rövidesen kivégezték.

A flotta új parancsnoka, Murád Reisz első feladatként azt kapta, hogy a megmaradt 15 hajót a baszrai kikötőből Szuezba vigye. Vállalkozása azonban nem sikerült, mert mikor a Perzsa-öbölből ki akart jutni, a portugál hajók visszafordulásra kényszerítették. Ekkor felmentették állásából, és a kis flotta élére 1553 decemberében Szejdi Alit helyezték.

Szejdi Ali Reisz 1554. július 2-án indult el 15 hajójával, s miután előtte az utat egy kis fregatt mindig kikémlelte, negyven nap múlva sikeresen átkelt az Ormuzi-szoroson. Augusztus végén, Maszkat környékén azonban, mivel a fregatt már nem járt előtte, nem tudta kikerülni az összeütközést egy portugál flottával, így 6 hajójának elvesztése árán haladhatott csak tovább. Nemsokára pedig olyan viharba került, hogy az minden fáradozása ellenére India partjaira sodorta át. Ekkor már csupán 6 hajója maradt meg, s ezekkel Diuban kötött ki. Innen pedig végképpen nem tudta gályáit kivinni, mert egy nagyobb portugál flotta a kereskedelmi hajókra vigyázva mindig a tengeren cirkált. Ezért úgy határozott, hogy hajóit eladja, és az árát beszolgáltatja Isztambulban a kincstárnak. 1555 januárjában szárazföldön indult el embereivel, és hosszú, viszontagságos út után 1557 május elején

Isztambulba érkezett. Itt beszámolt a szultánnak a flotta pusztulásáról, és felmentést kapott a felelősségre vonás alól. Majd rövid idő múlva, hogy magát tisztázza, részletesen leírta küzdelmes utazását. (Ezt a munkáját a múlt század végén angol nyelvű fordításban Vámbéry Ármin is kiadta.)

Közben a szuezi kikötőben egy újabb kis flottát építettek, amelynek parancsnoka Kurdoglu Hizir lett, de ő már csak Jemen és Abesszínia partjain tevékenykedett, hogy a Vörös-tenger és Aden térségének kereskedelmét török ellenőrzés alatt tartsa. Szulejmán feladta már Ormuz és Diu elfoglalására irányuló egykori szándékát, ezért nem szerelt fel a szuezi kikötőben nagyobb flottát. Ezzel kapcsolatban találóan állapította meg Vámbéry Ármin: „Ha Szulejmán janicsárjaival ahelyett, hogy Magyarországot és Ausztriát özönli el, India meghódítását vette volna tervbe, erőfeszítéseit sokkal nagyobb és tartósabb siker koronázta volna, mint amiket azok a dunai provinciákban eredményeztek."

A Földközi-tenger vizeinek ellenőrzése

Szinte egy éven belül, 1546. február 18-a és 1547. március 31-e között az európai események négy főszereplője, Luther Márton, Barbarossza Hajreddin, VIII. Henrik és I. Ferenc halt meg. Haláluk azonban nem hozott lényeges változást Európa politikai életében: a vallási viszálykodások színe alatt tovább dúltak az érdekellentétek a német birodalomban, az oszmán birodalom tovább tört előre a Földközi-tengeren, és az új francia király szintén tovább hadakozott a császárral, mert az még 1548 januárjában is azt írta politikai testamentumában fiának, hogy igényét Burgundiára soha ne adja fel.

V. Károlynak az 1544. évi speyeri birodalmi gyűlésen,

mikor Ferenc király ellen készülődött, sikerült ugyan meghosszabbítania a vallási békét, de csak rövid időre, mert a viszálykodások hamarosan annyira kiéleződtek, hogy már 1546 áprilisában elhatározta, megtöri azoknak a protestáns fejedelmeknek az erejét, akik vele szemben Schmalkaldenban még 1531-ben szövetséget kötöttek. Nem kis fáradságába került azonban a császárnak, mire a hadjárathoz szükséges összeget meg tudta szerezni, mert a bankárok is a különböző érdekcsoportok befolyása alá kerültek. Egy év alatt mégis sikerült akkora hadat felszerelnie, hogy a schmalkaldeni szövetségben tömörülő protestáns fejedelmek seregét 1547 áprilisában az Elba partján Mühlbergnél megverte. A császárnak úgy tűnt, ez a diadala megtörte a protestánsok ellenállását, és felszabadultnak érezte magát egyéb ügyei rendezésére.

A Habsburg-család tagjai 1550–51 telén Augsburgban öszszeültek, hogy megtárgyalják örökösödési ügyeiket. Több mint hat hónapig tanácskoztak, mire március 9-én megegyeztek abban, hogy Károly után öccse, Ferdinánd kapja a császárságot, akitől azt a leendő spanyol király, Fülöp fogja majd örökölni, s utána következhet csak Ferdinánd fia, Miksa.

Időközben a protestáns fejedelmek újra a császár ellen fordultak, s most velük tartott Móric szász választófejedelem is, aki eddig protestáns létére a Habsburgok oldalán harcolt. A francia királlyal, II. Henrikkel, aki most egyszerre a szövetségüket kereste, szintén egyetértésre jutottak, mert támogatásáért átengedték neki a német birodalomhoz tartozó Metz, Toul és Verdun városokat.

Az érdekszövetségek láncolata ekkor szinte egy világháborút robbantott ki. A francia király 1551-ben sietve Isztambulba küldte követét, a császár pedig Tebrizbe. Így az egyik oldalon a két Habsburg-testvér és Tahmaszp sah, a másik oldalon a protestáns fejedelmek, a francia király és a török

szultán keveredett hamarosan háborúba mind szárazföldön, mind tengeren.

A szultán a földközi-tengeri török flotta új parancsnokának Barbarossza Hajreddin halála után Szokollu Mehmedet (a később híressé lett nagyvezért) nevezte ki, bár az nem volt tengerész, és hajlamot sem igen érzett e hivatásra. Óvakodott is attól, hogy valami nagyobb akciót kezdeményezzen, s mivel Andrea Doria sem támadta meg, négy évet leszolgálhatott anélkül, hogy a legkisebb csorba esett volna hírnevén. Utána, 1550-ben helyére a szultán vejének, Rüsztem pasának testvére, Szinán pasa került, aki még kevésbé volt rátermett. E tisztségét négy éven át, haláláig azért tudta mégis baj nélkül betölteni, mert a hadműveletek irányítását hamarosan átengedte Turgut kalózvezérnek (akit egyébként a nyugati források Dragut néven emlegetnek).

Turgut egy kalózhajó parancsnokaként már 1538-ban részt vett a prévezai nagy tengeri ütközetben. Utána sem adta fel azonban független kalóz életét mindaddig, míg 1540-ben Korzika szigetén Andrea Doria embereinek fogságába nem került. Közel négy évet töltött egy genovai tömlöcben, ahonnan Barbarossza Hajreddin szabadította ki, részben a város megfenyegetésével, részben 3000 arany váltságdíj lefizetésével. Barbarossza Hajreddintől azonban nemcsak szabadságot, hanem néhány hajót is kapott, s azokkal újra kalózkodni kezdett. A tuniszi szultán engedélyével letelepedett a Gabeszi-öbölben Dzserba szigetén, megígérve, hogy annak használatáért a zsákmány egy részét átengedi neki. Rövid idő múlva elfoglalta a közeli Mahdia kikötővároskát, amivel csak még jobban maga ellen ingerelte a spanyolok flottáját. Néhány év telt el azonban, mire Andrea Doria mégis megtámadta. Amikor a spanyolok 1551 tavaszán Dzserba szigetét megostromolták, csak kevésen múlott, hogy magát Turgutot is el nem fogták. Megmenekülése után úgy

9. Szulejmán

10. Hurrem

határozott, hogy most már az egyéni akciók helyett inkább a török szultán flottájával együtt tevékenykedik.

Szulejmán éppen 1551 tavaszán adott utasítást II. Henrik kérésére a flotta parancsnokának, Szinánnak, hogy a Szíciliai-szorosra vigyázó Málta szigetét foglalja el, mert az-által zavartalan utat biztosít mind a spanyol partok elleni támadáshoz, mind a francia flottával való együttműködéshez. Turgut ennek az akciónak a megkezdése előtt csatlakozott a török flottához. A szigetet védő johannita lovagokkal szemben azonban minden erőlködésük ellenére kudarcot vallottak, és hamarosan fel is hagytak az ostrommal. Utána Turgut a flotta egy részével Tripoliszba hajózott, amelyet a császár megbízásából szintén a johannita lovagok védelmeztek. Ezt a vállalkozást azonban már ragyogó siker koronázta, mert kilenc nap alatt, 1551. augusztus 14-én elfoglalta Tripoliszt. E győzelme után a szultán mindjárt szolgálatába fogadta, és szandzsákbégi ranggal, flottája állomáshelyéül neki adta Préveza kikötőjét.

Tripolisznak, e fontos földközi-tengeri támaszpontnak elfoglalása után egy hónappal már Szokollu Mehmed ruméliai beglerbég seregei is behatoltak Dél-Magyarországba, s bevették Becskerek és Lippa várát.

A következő év tavaszán, 1552. május 10-én pedig Szulejmán egyebek között az alábbiakat írta II. Henrik német birodalmi szövetségeseinek: „János királyfi magas portám oltalma alá menekült szolgámnak a fia, azért ez árva irányában én is megmutatom irgalmasságomat, s a szárazföldön győzelmes nagy hadseregemet és a tengeren vég nélküli gályákból álló hajóhadamat már el is küldöttem. Az előkészületek megtörténtek arra, hogy a felséges Allah kegyelmével elbánjak azokkal, akik a szerződés ellenére cselekedtek. Akik az említett francia krállyal barátságban vannak, azok magas portánk iránt is barátságban állóknak számíttatnak, s el-

küldött fővezérünknek olyan parancsot adtunk, hogy azokat sem szárazon, sem tengeren semmiféle bántódás ne érje. Mivel ti is az említett francia királlyal jó viszonyban vagytok, azért barátjának barátjai, ellenségének ellenségei legyetek, s országotokkal, vagyonotokkal, családotokkal felséges személyünk részéről biztonságban lévén, győzelmes hadseregünk nektek semmi kárt nem okoz, sőt őszinteségtek viszonzásául többféle kegyelmünket látjátok. Ezen hadikészülődésünk csupán a királyfit országából kiüldöző Ferdinánd miatt és Hispania népe miatt van." (Karácson I.: *Török–magyar oklevéltár 1533–1789*. Budapest, 1914.)

II. Henrik kérésére a török flotta 1552-ben is felvonult, és először Szicília partjait pusztította végig. (Barbarossza Hajreddin példáján okulva azonban most már óvakodtak attól, hogy a török flottát francia kikötőbe hívják.) Ezután Turgut Reisz kalózfortéllyal a Ponzai-szigeteknél – Nápoly és Róma között – Andrea Doria flottáját ügyesen tőrbe csalta, és megverte. A következő év nyarán pedig Tunisz meghódítását tűzte ki célul, de a franciák inkább ahhoz ragaszkodtak, hogy Elba szigetét foglalja el, mert ezzel mind az itáliai partok, mind Korzika irányába jó támaszponthoz jutnak. A támadás azonban nem sikerült. A franciák úgy vélték, hogy Turgut nem tett meg minden tőle telhetőt, s szerintük egy évvel később, 1554-ben Korzika szigetén Calvi ostrománál is több támogatást nyújthatott volna. Arra gyanakodtak, hogy talán a spanyolok és genovaiak megvesztegették. E gyanújukat és a vele való elégedetlenségüket követük útján a szultánnak is tudomására hozták. Úgy mondják, Szulejmán ezért nem tette meg Turgutot az 1554-ben elhunyt Szinán helyére a flotta parancsnokának.

Szulejmán szárazföldi seregei az 1552-ben megindult tengeri hadműveletekkel egyidejűen Magyarországba nyomul-

tak, s ott elfoglalták Temesvárt, Szolnokot és még néhány kisebb erősséget, de Eger falai alól visszavonultak.

Ezalatt keleten, a perzsa határ mentén Tahmaszp sah seregeivel betört az oszmán birodalom területére, és elpusztította a Van-tó vidékét.

II. Henrik pedig megindult hadaival a német birodalomba, de közben Móric szász választófejedelem 1552 májusában Innsbruck mellett váratlanul olyan hevesen támadta meg a császári csapatokat, hogy V. Károly az Alpokon keresztül a karintiai Villachba menekült. Így augusztusban a passaui békeszerződésben kénytelen volt Metz, Toul és Verdun városokat a francia királynak átengedni. E békekötés ellenére, miután kellő kölcsönt szerzett, a következő évben újra sereget gyűjtött, és megostromolta Metzet, de eredménytelenül kellett távoznia falai alól, s így a hadfelvonulásra és az ostromra fordított 2 500 000 dukát teljesen elveszett. További hadműveletei pedig ugyanúgy sikertelenek maradtak, mint Szulejmánéi a perzsa határ mentén. Néhány hónappal azután, hogy a sah és a szultán 1555 májusában Amásziában (Amasya) békét kötött, szeptemberben már a császár is kiegyezett ellenfeleivel Augsburgban. Itt mondták ki közös megegyezéssel azt az elvet, hogy „cuius regio, eius religio" („akié az ország, azé a vallás"), vagyis az alattvalók minden egyes fejedelemségben kötelesek a fejedelem vallását követni.

A császár ezután hamarosan belátta, hogy a katolikus világbirodalom létrehozására irányuló politikai terveivel végleg kudarcot vallott, s a következő évben lemondott. Visszavonulása után két évvel, 1558. szeptember 21-én meghalt.

II. Fülöp apjától nemcsak hatalmas területeket, de sokmilliós adósságot is örökölt. Csak Spanyolországot 7 000 000 aranydukát kölcsön terhelte akkor, amikor a régóta folyamatban levő áremelkedés éppen gazdasági válságot okozott: 1557-ben mind Spanyolország, mind Franciaország gazda-

sági csődbe jutott, és az antwerpeni börzén is bekövetkezett a krízis.

II. Henrik a gazdasági nehézségek ellenére – alattvalóira rendkívüli adókat kivetve –, mindenképpen ki akarta használni azt a helyzetet, ami V. Károly lemondása után kínálkozott, de II. Fülöptől 1557 augusztusában Saint-Quentin mellett vereséget szenvedett. E vereségért némileg kárpótolta az, hogy a spanyolokkal szövetkezett angoloktól viszont elfoglalta Calais-t.

Nemsokára azonban egyezkedni kezdtek, s minthogy II. Fülöp és II. Henrik tárgyalásai kedvező mederbe terelődtek, 1559 áprilisában Cateau-Cambrésis-ben békét kötöttek. Mivel ez a megegyezés nem hozott túl nagy győzelmet Spanyolországnak, sem nagy vereséget Franciaországnak (II. Henrik teljesen lemondott ugyan Itáliáról, de megtartotta Calais-t, Metzet, Toult és Verdunt), a négy évtizeddel ezelőtt felborult európai hatalmi egyensúly most helyreállt, amit kétségtelenül elősegített az is, hogy a császárságot Ferdinánd, nem pedig II. Fülöp kapta meg.

II. Fülöp, alighogy kiegyezett II. Henrikkel, már júliusban elhatározta, hogy a Földközi-tengeren megtöri a törökök uralmát. Mindenekelőtt a nemrégen elfoglalt Tripoliszt akarta gyors rajtaütéssel visszaszerezni Turgut Reisztől.

Szulejmán az 1554-ben elhunyt Szinán helyére Pijálét nevezte ki szandzsákbégi ranggal a flotta parancsnokának. Turgut Reiszt pedig a következő évben – talán kárpótlásul – Tripoliszba helyezte beglerbégnek.

Pijáléról az 1573-ban Isztambulban járt Stephan Gerlach útleírásában azt jegyezte fel, hogy Magyarországon, Tolna városban született, s a mohácsi csata idején hurcolták el Törökországba. Itt a szultáni iskolákban nevelkedett, s mielőtt a flottához kinevezték, a szerájban már a kapuőrség parancsnoka lett. Tengerészként tehát sohasem szolgált, de

azért a hajóhadnál is hamarosan feltalálta magát. Már a következő évben Turguttal együtt bevette a Messinai-szorosnál Reggiót. Algéria beglerbégjével, Szalih pasával együtt pedig 1557-ben Orant és Bizertát foglalta vissza a spanyoloktól. Önálló akcióba mindaddig nem kezdett, míg mások mellett kellő tapasztalatot nem szerzett.

A spanyol király rajtaütésszerűen akart készen álló flottájával Tripoliszra támadni, de a szicíliai alkirály, Medina Celi és az egykori flottaparancsnok unokaöccse, Gian Andrea Doria hat hónapot szinte teljesen feleslegesen töltött el a flotta túlságos megszervezésével. Majd a hajóhad további három hónapon keresztül, decembertől március elejéig a mostoha időjárás miatt Málta szigeténél vesztegelt. Ezután pedig úgy határoztak, hogy mégis inkább Dzserba szigetét ostromolják meg. Turgut Reisz azonban közben Dzserba szigetéről Tripoliszba húzódott vissza, és segítséget kérve, egyik gyorsjáratú hajóját elküldte Isztambulba. Pijále egy nagyobb flottával éppen a kellő időben érkezett, s II. Fülöp Dzserbánál, 1560. július 31-én súlyos vereséget szenvedett. Szeptemberben Pijále több ezer spanyol fogollyal diadalmasan tért vissza Isztambulba. Itt kitörő lelkesedéssel és óriási örömujjongással fogadták, s maga Szulejmán is megtekintette a flotta bevonulását.

Az európai viszálykodások így segítették uralomra Szulejmánt a Földközi-tengeren. A Cateau-Cambrésis-ben kötött béke pedig még túl friss volt ahhoz, hogy a törökök ellen a nyugati hatalmak összefoghattak volna.

Turgut Reisz kalózaival megfékezhetetlenül járta a Földközi-tengert, s váratlan rajtaütéseivel mindenütt riadalmat és pánikot keltett. 1561-ben 30 hajóval blokád alá vette Nápolyt, és egyetlen rohammal 8 hajót elragadott. Akadály nélkül kelt át még a Gibraltári-szoroson is, hogy a spanyol ezüstflottát üldözőbe vegye.

II. Fülöp pápai aranyak segítségével újabb 100 hajóból álló flottát szerelt fel, s 1563 tavaszán Orant ostromolta meg. A két hónapig tartó heves harc azonban teljesen eredménytelen maradt, mert a törökök visszavertek minden rohamot, és végül Algéria partjairól is elűzték a spanyolokat.

A Földközi-tenger térségében Szulejmán vitathatatlan fölényét talán az is jellemzi, hogy a következő évben már meg sem kísérelték a jobban megerősített támaszpontok bevételét, hanem a nagy spanyol flotta a kis Peñón de Vélez erődöt támadta meg, hogy bevételével mégis valami halvány sikert mutathasson fel.

Szulejmán viszonzásul 1565 tavaszán Málta ellen küldött ki egy nagyobb flottát, s a hadműveletek irányításával Musztafa pasa ötödik vezért bízta meg. Az ostromban részt vett alvezérként Pijále pasa is, akit időközben beglerbégnek nevezték ki, sőt Szulejmán egyik unokáját, Szelim lányát, Dzsevherhánt is feleségül adta az egykori gyaurhoz.

Málta szigetén a johannita lovagok ismét kitartóan védekeztek, s bár a heves harcokban még Turgut Reisz is életét vesztette, a vár bevételével most sem boldogultak. A május utolján megkezdett ostromot szeptember elején abba is hagyták. Szulejmán Málta meghódítását, úgy látszik, nem tartotta olyan fontosnak, mint Rodosz elfoglalását, amelyet kétszer annyi ideig tartó ostrommal, 179 nap alatt vettek be.

A következő év márciusában, hogy ezt a csorbát a szultán némileg mégis kiigazítsa, Pijále pasát az adófizetést megtagadó Chiosz szigetének elfoglalására küldte, aminek birtokbavétele már sokkal könnyebben sikerült.

Szulejmán hadiflottáinak fensőbbsége nem volt kétséges az egész Földközi-tengeren. Ezek árnyékában azonban török kereskedelmi hajó csak nagy ritkán szelte át a tengert, hogy árukkal megrakodva Nyugat-Európa valamelyik kikötőjébe siessen. A török kereskedők ugyanis elsősorban azzal foglal-

koztak, hogy az árukat kisebb-nagyobb tételekben karavánokban vagy bárkákon a birodalom területén fekvő kereskedelmi gócpontokra és a tengerparti kikötőkbe szállítsák. Nyugat-Európában, Velencében és az itáliai Anconában tartott ugyan néha egy-két török, perzsa és arab kereskedő kisebb üzleti forgalom lebonyolítására némi árukészletet, de azt szintén főleg szárazföldi úton, a Balkánon át, Novi Pazaron, illetőleg Raguzán keresztül vitték oda. Nyugat-Európa egyetlen pontján sem voltak számottevő török áruraktárak.

Ezért a nyugati kereskedők mentek el hajóikkal az oszmán birodalom végtelen partjaira, hogy elhozzák a sokszínű keleti árukat, amelyeknek értéke azonnal a sokszorosára növekedett, amint azokat valamelyik európai kikötőben kirakták. Jól jellemzi az így kialakult helyzetet, az első – már röviden ismertetett – francia–török kereskedelmi egyezmény. Bár azt kölcsönösségi alapon kötötték, mégis kizárólag a francia kereskedők jogait biztosította Törökországban; gyakorlatilag ugyanis olyan probléma fel sem merült, hogy milyen védelmet kapjanak a török kereskedők Franciaországban, mert közülük oda senki el nem ment.

A portugálok ugyan felfedezték az Óceánon az Indiába vezető utat, s a Jóreménység-fokának megkerülésével onnan is hozták áruikat, de ez korántsem jelentette még azt, hogy emiatt a földközi-tengeri kereskedelem forgalma teljesen lehanyatlott volna, mert az, a török vámnaplók tanúsága szerint, még a XVII. század első negyedében is jelentős maradt. Erre utal az egyik francia kereskedelmi társaságnak 1626-ban elhangzott véleménye is, amely szerint a levantei kereskedelem még mindig „a legjövedelmezőbb az egész királyságban". Szulejmán uralkodása alatt tehát minden bizonnyal virágzó volt még a levantei kereskedelem. Búsás hasznából a törökök azonban mégsem vették ki részüket, hanem majdnem teljes egészében átengedték azt a nyugat-európai kereskedőknek.

Az északnyugati támaszpont

Buda megszállása

Váradon 1538. február 24-én Szapolyai János Habsburg Ferdinánddal titkos egyezséget kötött. Az egyezményben kölcsönösen elismerték egymás királyságát azzal a záradékkal, hogy Szapolyai János országrészét utódai már nem örökölhetik, de méltányos kárpótlást kapnak, s Habsburg Ferdinánd egyedül lesz majd Magyarország királya. Az egyezség ugyan titokban jött létre, de Szulejmán tudott már róla, amikor júliusban Moldva ellen hadjáratra indult. Szapolyaitól azonban az egyezségkötést nem kérte számon, sem ekkor, sem a következő év őszén, amikor Ferdinánd követe annak titkos záradékát bejelentette, hogy ezzel a szultán bizalmát megnyerje. Szulejmán megelégedett azzal, hogy Szapolyai János kincstartója, Fráter György 300 000 arany elküldésével ura további szolgálatkészségét bizonyította.

1540. július 22-én Szapolyai János meghalt, két héttel azután, hogy fia, János Zsigmond megszületett. Szapolyai hívei a váradi egyezményt semmisnek nyilvánították, és követeket küldtek Szulejmánhoz, hogy ismerje el János Zsigmond utódlási jogát. Szeptember végén, Rákos mezején pedig János Zsigmondot már királlyá is választották, bár csak utána hozták meg Szulejmán október 16-án kelt jóváhagyását.

Ferdinánd a váradi egyezmény alapján Szapolyai királyságára igényt tartva, egyik seregvezérét, Fels Lénárdot már szeptemberben útnak indította, hogy a budai várat nyers erővel vegye birtokba. A várbeliek közül ekkor sokan meginogtak, de Fráter György, Szapolyai egykori bizalmas tanácsadója és most fiának gyámja, nem volt hajlandó Budát átadni. Az ostromló seregek így november derekán visszavonultak, bár nem minden eredmény nélkül, mert Pest várát elfoglalták, és benne őrséget is hagytak.

Szulejmán, amint értesült Buda ostromáról, Mehmed szendrői szandzsákbégnek parancsot küldött, hogy legyen a várbelieknek segítségére. A végvidéki török csapatok március 20-án már hozzáláttak, hogy Pest várát visszafoglalják. Két heti heves harc után azonban, mikor Ferdinánd seregei elindulásának hírét meghallották, abbahagyták az ostromot. Szulejmán a szendrői szandzsákbéget valójában csak előőrsként, portyázni küldte, mert az ősszel már elhatározta, hogy ő maga is hadra kel.

Ferdinánd ekkor meg akarta előzni Szulejmánt, ezért hadvezérét, Wilhelm von Roggendorfot 25 000 főnyi sereggel már a kora tavasszal útnak indította, hogy Budát mielőbb elfoglalja. Ez a tekintélyes számú sereg május 4-től augusztus 21-ig ostromolta Budát, de anélkül, hogy bármi sikere lett volna, noha rohamukat Fráter György mindössze 2500 emberrel verte vissza. A hosszú ostrom alatt Roggendorf serege annyira szétzüllött, hogy Szulejmán közeledésének hírére, szinte mintha nagy csatát veszítettek volna, úgy vonultak haza.

A szultán azzal a szándékkal jött Magyarországra, hogy most elfoglalja Budát, de látszólag barátként érkezett az országba. Mire Szapolyai hívei észrevették, hogy valójában ellenség, a várba belopakodó janicsárok Budát már birtokba vették, 1541. augusztus 29-én.

Szulejmán szeptember végén Isztambulba küldött győzelmi levelében Buda elfoglalását a következő magyarázattal indokolta meg: „Az elmúlt években Allah kegyelmével és győzedelmes kardom segítségével meghódítottam Magyarországot és fővárosát, Budát. Akkor Magyarország királyságát János királyra ruháztam, aki adófizetésre kötelezte magát érte. Halála után pedig országát fiának ajándékoztam. A szomszédos Ferdinánd is szeretett volna azonban király lenni, ezért testvérének, Károlynak szövetségével óriási hadat gyűjtött össze. Ezekkel bejött, és hatalmat szerzett magának Magyarországon, s ostrom alá fogta Buda városát. Én akkor hős vezéremet, Mehmed pasát Buda felé küldtem. Célom tulajdonképpen az volt, hogy Budát az iszlám egyik házává tegyem, és Magyarországot birtokomba vegyem. János király fiát, ki Budában volt, megajándékoztam Erdély bánságával, Magyarországot pedig az oszmán birodalomhoz csatoltam."

Indokolása szerint, ha Ferdinánd bátyja árnyékában nem törekedett volna minden erővel a magyar királyságra, ő sem határozta volna el magát Buda elfoglalására. Ennek igazára nemcsak fenti szavai engednek következtetni, hanem 1529-ben szintén Budáról elküldött győzelmi levelének alábbi sorai: „A vár tehát elfoglaltatott, de mivel a közte és a muzulmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni, és őrséggel ellátni, ... a nevezett Jánosnak ajándékoztam". Szulejmán tehát már 1529-ben felmérte, hogy Buda fenntartása neki rendkívül költséges; ennek vállalása akkor, az adott körülmények között nem volt szükséges. A távolság Buda és a muzulmán birodalom között ugyan azóta sem csökkent, de a Habsburg-testvérek hatalmi túlsúlyának növekedése és Szapolyai János hirtelen halála miatt most a helyzet egyszerre kritikus lett. A szultán úgy vélte, hogy ha Budát a Habsburgok megszerzik, rövidesen talán Belgrádot követelik.

Fráter György nagyot csalódott a török barátságban, amikor Szulejmán segítségnyújtás helyett elfoglalta Budát. Csalódottságában ekkor a Habsburgok szövetségét kereste, hogy a törököktől Budát visszaszerezhesse. Ezért 1541 decemberében egyezményt kötött Ferdinánddal olyan feltétellel, hogy ha Budát visszaveszi, Erdélyt átadja neki.

Ferdinánd 1542 nyarán közel 40 000 főnyi sereget küldött Magyarországra, hogy Buda várát visszahódítsa. Amikor azonban a hadak megérkeztek, mégis úgy döntöttek, hogy előbb Pestet veszik be. Szeptember 28-án kezdték el a vár ostromát, de október 6-án a rosszul szervezett sereg már akcióképtelenné vált. Annyi eredménye lett az ostromnak, hogy Szulejmán a következő évben ismét visszatért hadaival, bár a Habsburgok elleni újabb támadásra a francia király is eléggé sarkallta.

Szulejmán 1542–43 telét Drinápolyban töltötte, így seregét április 23-án innen indíthatta el. Június végén Valpót (Valpovo), júliusban Pécset és Siklóst, augusztus 10-én pedig már Esztergomot is bevette. A szultán seregei a nyár derekáig még sohasem értek el Budáig. Feltehető ezért, hogy célja most nem is a Duna menti kis városok meghódítása, hanem Bécs elfoglalása volt.

Egy korabeli török feljegyzés is tanúsíthatja ezt. A maniszai kádi jegyzőkönyvébe, a kapott rendeletek mellett, azokat a fontosabbnak vélt eseményeket is beírta, amelyeket a szultán szandzsákbégként odahelyezett fiaitól hallott. Így az 1543. évi hadjáratról is röviden feljegyzett annyit, hogy „az uralkodó őfelsége – Allah tegye fényessé diadalát – megint a Becs nevű vár ellen indított szultáni hadjáratot". (A törökök Bécset magyar hatásra „Becs"-nek, Pécset pedig szláv hatásra „Pecsuj"-nak hívták.)

Esztergomból a szultán visszafordult, s előbb Tatát, majd szeptember 3-án Székesfehérvárt foglalta el. Így Szulejmán

nem vonult ugyan Bécs ellen, de a Duna két partján, jókora terület birtokbavételével, hadállásait ék alakúra kezdte kiépíteni a Habsburgokkal szemben. E hadállások megerősítését Jahjapasazáde Mehmed budai pasa már öntevékenyen folytatta; a következő évben bevette Nógrádot és Hatvant.

Ferdinánd ekkor fegyverszünetet kért. Szulejmán 1545-ben másfél évre, majd 1547-ben öt évre békét kötött Ferdinánddal, aki ezért évi 30 000 arany adót fizetett.

Fráter György ezután újra egyezkedni kezdett Ferdinánddal, hogy Magyarországot valamiképpen mégis egyesítse. A tárgyalások eredményeképpen 1551-ben végre egyezséget köthettek, mert Szapolyai özvegye, Izabella és János Zsigmond elhatározta, hogy lemond a koronáról és Erdélyről.

Ez az egyezmény ugyan szintén titkos volt, de azért a francia király hamarosan mégis tudomást szerzett róla. Így azután II. Henrik, amikor a Habsburgokkal szemben ismét meg akarta nyerni Szulejmán támogatását, isztambuli követe útján bejelentette a Ferdinánd és Fráter György között Erdély átadására vonatkozó titkos megállapodást.

Erről közvetlenül abból a levélből értesülhetünk, amelyet Szulejmán 1551 szeptemberében II. Henriknek írt: „Levelet küldve tudattad, hogy szívvel-lélekkel magas portám barátja kívánsz lenni, és hogy felséges válaszomra várakozol... Tehát a felséges Allah végtelen kegyelmével, villámló kardunk által elfoglalt mindama helyek, amelyeket ennek előtte kegyelemből János királynak adtunk, fiának, Istvánnak [következetesen így nevezték a törökök János Zsigmondot] is átadattak... Így állván a dolgok, magas portámnál levő követetek a leveletekben erre vonatkozó ügyet előterjesztette, de azt is jelentette, hogy István király a neki adott helyekről, amelyeket kardommal foglaltam el, lemondott, noha azok neki mint János király fiának adattak. Tőletek ez ügyben levél érkezett, de a végeken levő beglerbégjeimtől és emírjeimtől

erről tudomásom nem volt, ti pedig igaz tudósítást vártatok, azért kellett követeteknek késnie." (Karácson I.: *Török-magyar oklevéltár,* 1533–1789. Bp. 1914.)

Szulejmán így II. Henrik szívessége folytán augusztusban értesült az egyezményről, s Szokollu Mehmed pasa, ruméliai beglerbég szeptember 19-én hirtelen támadással, a kevéssé megerősített Becskereket már be is vette, majd Becsét és október 6-án Lippát is elfoglalta, bár ez utóbbit egy hónap múlva elvesztette.

Fráter Györgynek a törökök kiszorítására irányuló terveiből csak egyetlen vált valóra. 1552 februárjában Szeged népe kelt fel, hogy a hajdúk segítségével megszabaduljon a török uralomtól. A várost ugyan sikerült birtokba venniük, de a várat már nem tudták elfoglalni, mert a budai beglerbég, Hadim Ali pasa jókora sereggel a helyőrség védelmére sietett. A szultánhoz küldött jelentése szerint Tót Mihály 2000 gyalogossal éjjel átkelt a Tiszán, az őröket megölték, a vár egyik sarkát lerombolták, 300 törököt levágtak, 100-at pedig foglyul ejtettek. A szegediek azonban, bármennyire merész és váratlan volt is a támadásuk, ekkora veszteséget nem okozhattak, mert 1552-ben a szegedi vár őrsége a török zsoldjegyzék szerint – amit Ali pasa jelentése megfogalmazásakor nyilván nem nézett meg – mindössze 348 fő volt.

Hadim Ali pasa a szegediek fölött valójában könnyű győzelmet aratott, amitől felbátorodva előbb a Dunántúlon Veszprémet vette be, majd Drégely védőjét, Szondyt szólította fel, hogy a várat adja át. Drégely rommá lövése után a hasonló többi kisebb vár, mint Hollókő, Buják, Gyarmat, Szécsény és Ság védői már nem sok ellenállást mertek tanúsítani.

Időközben a szultán Kara Ahmed pasa második vezért nagyobb sereggel Magyarországra küldte. Ahmed először az útjába eső, gyengén megerősített és minden külső segítség

nélkül maradt Temesvárt, majd Lippát foglalta el. Utána pedig Hadim Ali budai pasa csatlakozott hozzá csapataival, s közös erővel könnyűszerrel bevették Szolnok várát. Egert azonban hiába ostromolták egyesült seregeikkel több mint egy hónapon át, nem tudták megadásra kényszeríteni.

Az egri vár falai alól akkora veszteségekkel távoztak, hogy a Magyarországon állomásozó török seregek kétévi fegyvernyugvás után is csak olyan kisebb várakat mertek ostrom alá fogni, mint Fülek (Fil'akovo) és Salgó, majd a következő évben Babócsa, Kaposvár és Korotna, amelyeknek elfoglalásával könnyebb diadalhoz juthattak, de Szigetvár bevételével 1556-ban már nem boldogultak. A Buda megszállásától eddig meghódított területek azonban már így is elég nagy ék alakú hadállást alkottak.

Ezután egy évtizedig tartó viszonylagos béke következett, bár a lakosságnak az teljes nyugalmat korántsem jelentett, mert a várak török helyőrségei gyakran jártak portyázni, s ilyenkor nemcsak azokat a falvakat dúlták fel, amelyek még nem hódoltak be, hanem azokat is, amelyek már Szulejmán uralma alá tartoztak. A várak őrsége ezekre a portyákra nem annyira újabb területszerzés, mint inkább az elmaradt zsoldosztás miatt kapott engedélyt. Még ilyen körülmények között is megtörtént, hogy a janicsárok zsoldjukat követelve Budán fellázadtak, és a pénzügyek itteni főintézőjét, Musztafa defterdárt megölték. Pedig a budai beglerbégség pénzügyeinek rendezésével még viszonylag elég sokat foglalkoztak, és közigazgatását is jól kialakították, amikor az oszmán birodalomhoz csatolták.

Az új tartomány megszervezése

Szulejmán 1541-ben Budáról elküldött győzelmi levelében az új területeknek a birodalomhoz való csatolását a következő szavakkal írta le: „Buda városát lakosaival és a hozzá tartozó országrésszel meghódítva, s birtokomba véve, a nagy templomokat dzsámikká alakíttattam át, amelyekben az összes harcosok részvételével pénteki istentisztelet tartatott, az imába fejedelmi nevem belefoglaltatott. A harangok hangjához szokott vidékeken ezentúl a müezzin éneke és a katonai zenekar játéka lesz hallható.

Magyarországot összes váraival, tartományaival és lakosaival az oszmán birodalom többi tartományaihoz csatolva, kádikat, várparancsnokokat és helyőrséget rendeltem oda; védelmére és őrizetére bölcs vezéremet, Szulejmán pasát neveztem ki, melléje adva egy derék csapatot a világhódító hadseregből."

Az első budai beglerbég tehát a kivételesen mindjárt vezéri rangra emelt Szulejmán pasa lett. Az egykori török elbeszélők azt állítják róla, hogy gyermekkorában magyar földről került az oszmán birodalomba. A szultán magyarországi hódításainak közigazgatási megszervezésével azonban nem sokat foglalkozhatott, sőt magas méltóságával sem sokáig büszkélkedhetett, mert 1542 februárjában pestis ragadta el.

Helyére a szendrői szandzsákbég, Kücsük Báli került, akinek szintén kevés ideje maradt az új tartomány szervezeti ügyeit rendezni. Fontosabbnak tartotta, hogy Budán kaszárnyákat építtessen, és a várat minél jobban megerősítse, mert Ferdinánd várható támadására kellett készülődnie. Szerencséjére azonban az 1542-ben hangos kardcsörtetéssel érkezett seregek – mint már említettük – csak Pestet ostromolták meg, s őt teljesen békén hagyva, kudarccal vonultak vissza. Kücsük Báli erőszakos, kemény ember volt, de állítólag nem

jeleskedett a harcokban. A budai beglerbégséget sem annyira vitézsége, mint inkább családi kapcsolatai miatt kapta: nagyapja, a híres Jahja pasa, II. Mehmed alatt ruméliai beglerbég, majd II. Bajezid alatt vezér volt, s apja, Báli először szendrői szandzsákbég, később Belgrád parancsnoka és ruméliai beglerbég lett. Az ő érdemeik juttatták a fiút, Kücsük Bálit Budára pasának. Alig töltött azonban itt egy esztendőt, 1543 tavaszán váratlanul elhunyt.

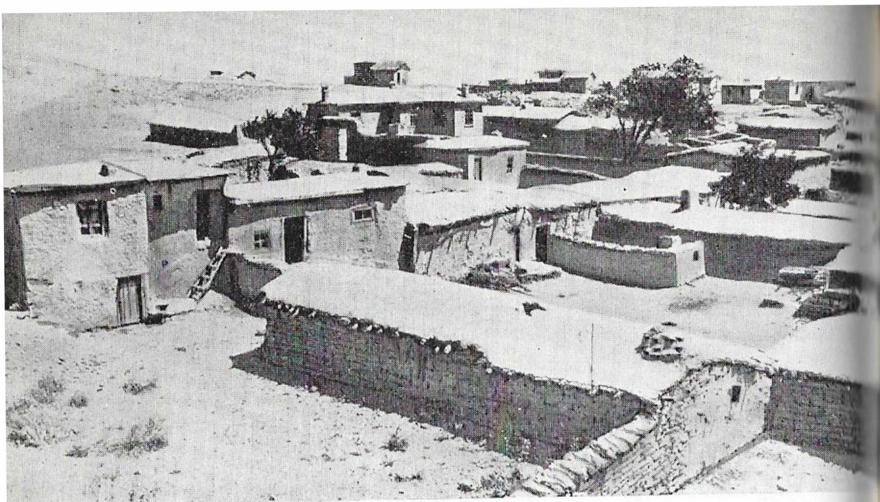
Utódja testvére, Jahjapasazáde (Jahja pasa fia) Mehmed lett, aki ugyancsak itt a végeken, Szendrőben volt szandzsákbég. Az ő itt-tartózkodása alatt kezdték csak valójában megszervezni a budai beglerbégséget. Mehmed pasa már jóval hosszabb ideig, majdnem öt évig volt a szultán helytartója Budán, de itt halt meg ő is 1548 kora tavaszán. Két fia ugyancsak Magyarországon szolgált. Az egyik, Dervis előbb Pécsett, majd Szegeden volt szandzsákbég. A másik, Arszlán pedig Hatvanba, illetve Székesfehérvárra került szandzsákbégnek, később pedig, mint apja, ő is budai pasa lett.

Amikor Szulejmán 1545-ben másfél évre, majd 1547-ben öt évre békét kötött Ferdinánddal, sietve kihasználta a fegyvernyugvást, hogy a budai beglerbégség katonai és közigazgatási szervezetét most már megszilárdítsa. A meghódított területek falvait és lakosait a szokott módon már össze kellett volna íratni, mert anélkül az egyes szandzsákok területi kialakítása sem történhetett meg rendesen. Azok határait ugyanis még mindig csak elmosódó, bizonytalan vonalak jelölték.

Isztambulból 1545-ben érkezett meg Budára Csandarlizáde Halil bég, hogy a szultán rendeletére a Magyarországon meghódított városokat és falvakat lakosaikkal és a hozzájuk tartozó pusztákkal együtt összeírja. Halil bég a XIV. és XV. században vezéri rangot viselő Csandarli családból származott. Apja, Isza pasa damaszkuszi beglerbég volt. Ő maga az

11. Szántó-vető törökök

12. Mai falusi házak a közép-anatóliai Dokuzban

anatóliai Karahiszárban szandzsákbég, majd Szulejmán egyik unokája, Orhán sehzáde nevelője lett. Időközben feleségül vette Szádi-Cselebi Efendinek, az isztambuli főmuftinak a leányát.

Ez a szövevényes családi kapcsolat Szulejmán idejében még nagyon szükséges volt ahhoz, hogy valaki összeírásra megbízást kaphasson. A szandzsákok összeírására lehetőleg a birodalom magasabb rangú, legmegbízhatóbb tisztségviselőinek egyikét jelölték ki abban a reményben, hogy az ilyent az érdekelt felek, a lakosok vagy a tímár-birtokosok nem vesztegethetik meg.

Halil bég nevét később, még hosszú évtizedek múltán is sokat emlegették a Ferdinánddal és utódaival határviták miatt folytatott tárgyalások során, amelyeken az ő összeírására a törökök mint valami megdönthetetlen és csalhatatlan okmányra hivatkoztak, mert szerintük az általuk meghódított területek ezekbe hitelesen be lettek jegyezve.

Erre vonatkozóan Szulejmán az 1547. évi békekötéssel kapcsolatban egyebek között a következőket írta Ferdinándnak: „A Buda alá tartozó tartományok legfelsőbb parancsomból összeíratván és defterbe [jegyzékbe] vétetvén, hogy ha az én területemen lakó alattvalók közül valamelyik amoda szökik, nem szabad befogadni, hanem a szökevény alattvalót, melléje adott emberekkel vissza kell küldeni illetőségi helyére. Ha ebben a tekintetben is nem tartatik tiszteletben feltételem, az a szerződés megszegésének fog tekintetni, és a mentegetőzés nem fogadtatik el.” Az összeírások tehát itt hármas célt szolgáltak: az új államhatárok pontos rögzítését, a lakosok nevének és az általuk fizetendő különféle adók összegének nyilvántartását, valamint a meghódított területek kisebb közigazgatási, illetőleg katonai egységekre, szandzsákokra való felosztását.

Halil bég működése idején, az 1545–1547-es években a

budai beglerbégség területén a budai, esztergomi, nógrádi, hatvani, szegedi, eszéki, mohácsi, simontornyai és az isztolni belgrádi (székesfehérvári) szandzsákok összeírását készítették el, illetve azok határvonalait állapították meg. Szulejmán későbbi hódításai során pedig még a füleki és a szolnoki szandzsákot is felállították, majd a déli részeken megszervezték a temesvári beglerbégséget.

E szandzsákokra osztott új tartomány minden egyes várába kellő őrséget helyeztek, de velük együtt mindjárt a kádik is megérkeztek, mert a török közigazgatás kialakításának egyik alappillére a mohamedán jogszolgáltatás bevezetése volt.

Török betelepülők azonban viszonylag kevesen jöttek. Megtörtént ugyan, hogy egy-egy várost, mint Esztergomot, Visegrádot és Nógrádot, elfoglalása után stratégiai szempontból teljesen kiürítettek, és azokban később is szinte kizárólag csak törökök élhettek. Ezenkívül azonban csupán Budán, Pesten, Vácott, Tolnán és Szeged környékén telepedett le néhány száz török család. Magyarországra sem Szulejmán, sem utódai nem telepítettek be céltudatosan nagyobb tömegben török családokat, miként a Balkán-félszigetre. A budai beglerbégség területét, ezt az ék alakban előretolt hadállást, állandó küzdőtérnek tekintették. Éppen ezért szívesen jöttek ide azok a török harcosok, akik zsákmányt akartak szerezni, vagy gyors előléptetésben akartak részesülni, mert itt erre mindig bőven nyílt alkalom.

Amennyire lassan ment végbe az új tartomány közigazgatási átszervezése, az adóigazgatás annál bámulatosabb gyorsasággal lépett működésbe. Székesfehérvárt például 1543. szeptember 3-án foglalták el, s a fennmaradt vámnaplók tanúsága szerint szeptember 23-án már a török kincstár megbízottja szedte a városba hozott áruk után a vámot, és vette nyilvántartásba az örökösök nélkül elhunytak vagyonát, hogy azután lefoglalja, és elárvereztesse.

Bármennyire igyekeztek azonban az adókat és a különféle illetékeket időben beszedni, a befolyt összegekkel a budai kincstár kötelezettségeinek nemcsak a közigazgatás megszervezése előtt, de utána sem tudott eleget tenni.

A budai kincstár 1559. és 1560. évi pénztári naplójából pontosan megállapítható, hogy a budai beglerbégség területéről (a szolgálati, vagyis a tímár-birtokok jövedelmén kívül) évente 6–8 000 000 akcse folyt be. Ezzel szemben a budai beglerbégség területén fekvő várakban állomásozó 10 328 főnyi őrségnek évente 23 000 000 akcse zsoldot kellett fizetni. A magyarországi bevételek tehát a kiadásoknak csak az egyharmadát tudták fedezni. A hiányt, évi 17–18 000 000 akcsét aranypénzben, a pénztári napló tanúsága szerint Isztambulból hozták Budára. A várak időnkénti felszerelési és karbantartási költségeivel együtt így Szulejmánnak a magyarországi támaszpont fenntartása évi 300 000 aranyába került.

Ezt a terhet előre látta, amikor 1529-ben, noha másodszor vonult be már Budára, azt mégsem tartotta meg birtokában. Ugyanúgy perzsiai hadjárata során Tebrizt is többször elfoglalta, de mégsem csatolta birodalmához. Erdélyt szintén könnyűszerrel megszállhatta volna, de előnyösebb volt számára, ha Szapolyai, majd fia, miként a tatár kán, vazallusaként szolgálja; bármikor rájuk írt, élelmet vagy fegyvert küldtek neki, s nem kellett ott költséges helyőrséget tartania.

Az idézett számadatok tanúsíthatják, hogy Szulejmán nem azért szállta meg Budát és a Duna mellékét, hogy növelje birodalma területét. A hirtelen kialakult politikai helyzet indította Buda elfoglalására, hogy a Habsburgokkal szemben neki legyen ott szilárd támaszpontja, s nem pedig fordítva.

Ismétlődő trónutódlási viszályok

Hurrem intrikái

Szulejmán 1533 februárjában, anyja, a válide szultán kérésére legidősebb fiát, Musztafát kinevezte Maniszába szandzsákbégnek, mert bevett szokássá lett már, hogy a mindenkori trónörökösnek ez a tartózkodási helye. Miután Musztafa idekerült, egyre többen keresték kegyeit, s mint mondottuk, barátságát még Ibrahim pasa is igyekezett megnyerni. Maniszába történt kinevezése a szultán kedvenc feleségének, a saját fiai érdekeit féltő Hurremnek ugyan egyáltalán nem tetszett, de egyelőre semmit sem tehetett ellene, még azután sem, amikor 1534 márciusában a trónörököst kedvelő válide szultán meghalt.

Két év múlva, az események összejátszása folytán, annyit mégis sikerült elérnie, hogy a nagyvezér és a Musztafa között kialakuló, számára veszedelmesnek tűnő barátságot (a nagyvezér még az iráni hadjáratból is jelentéseket küldözgetett Musztafának) megszakíttassa Szulejmánnal, aki éppen azon töprengett, kivégeztesse-e a bevádolt Ibrahim pasát, vagy ne.

Hurremnek ezután még évekig kellett várni, mire legidősebb fia, Mehmed érdekében cselekedhetett. Kitartóan kivárta azonban a kellő alkalmat, s végre 1541 tavaszán, mikor Szulejmán figyelmét egy újabb hadjáratra való készülődés jobban lekötötte, rábeszélte, hogy Musztafát Maniszából

Amásziába helyezze át. Musztafa szó nélkül engedelmeskedve, június 16-án elindult új állomáshelyére. Ennek ellenére Hurrem csak egy év múlva tudta Szulejmántól kicsikarni, hogy Mehmedet Maniszába kinevezze.

Mehmed 1542. november 12-én érkezett meg Maniszába, de alig töltött ott el egy esztendőt, pár nappal azután, hogy a futár Esztergom elfoglalásának hírét meghozta, 22 éves korában váratlanul elhunyt.

Halála után a szultán Hurrem másodszülött fiát, a Kónjában tartózkodó Szelimet nevezte ki Maniszába szandzsákbégnek. Szelim azonban nem ment mindjárt új állomáshelyére, mert ott pestis pusztított, hanem egy időre Brusszába költözött, ahol ekkor apja, anyja, valamint húga és sógora is tartózkodott. Így csak 1544 augusztusában foglalta el a trónörököst megillető maniszai szandzsákbégséget.

Időközben az állandóan terveket szövögető Hurrem vejében, Rüsztem pasában jó szövetségesre talált. Rüsztem az egykorú elbeszélők szerint horvát vagy bosnyák származású fiúként került a belső szeráj iskoláiba, s a mohácsi csatában már a szultán fegyverhordozója volt. Nemsokára főistállómester, majd egy idő múlva dijarbekiri pasa, azután pedig Anatólia beglerbégje lett. Szulejmán 1539 júliusában nevezte ki harmadik vezérnek, s még ebben az évben feleségül adta hozzá egyetlen leányát, a 17 éves Mihrimáht. Két év eltelte után apósa előléptette második vezérnek, majd 1544-ben Hadim Szulejmán pasa helyére került nagyvezérnek.

Hurrem az ő segítségével annyira el tudta hidegíteni Szulejmánt legidősebb fiától, Musztafától, hogy 1548-ban, amikor ismét Perzsiába indult, a hadjárat idejére helyettesének nem őt, hanem kisebbik fiát, Szelimet, a maniszai szandzsákbéget tette meg. Az idősebb fiú ezt is a legkisebb ellenvetés nélkül viselte el.

Musztafa még sok mindent eltűrt, noha hívei nemcsak

megnyerő modoráért, hanem éppen bátorságáért is nagyon megszerették. Sógora azonban, anyósa ösztönzésére, ahol csak lehetett, mint nagyvezér mindent ellene tett. 1549-ben is, amikor a grúzok támadásakor Múszá pasa, erzerumi beglerbég elesett, Musztafa hiába kérte sógorát, az nem adott neki segítséget, mert attól félt, hogy a szultánfi győzelmével még nagyobb népszerűségre tehet szert. Valahányszor ehhez hasonló kéréseit megismételte – így legutóbb 1551 januárjában egy külön panaszlevélben –, a nagyvezér azokat sohasem teljesítette. Musztafa egyik leveléből az is kiderül, hogy amikor engedélyt kért apjától, hogy meglátogathassa, a szultán – Hurrem és Rüsztem pasa tanácsára – elutasította.

Az isztambuli szerájban őrzött levéltári források még arról is beszélnek, hogy Rüsztem pasa, Hurrem biztatására, képes volt sógora nevében Tahmaszp sahnak levelet íratni, s azt hamisított pecséttel ellátva, a saját embereivel elküldeni, mert a rá kapott válasszal akarta Musztafát a szultán előtt gyanúba keverni.

1553-ban, amikor Perzsiával a háború ismét kiújult, Szulejmán kezdetben személyesen nem akart részt venni a hadjáratban, hanem maga helyett Rüsztem pasát küldte el seregeivel. A nagyvezér azonban egy hónap múlva, miután Akszarájba (Aksaray) ért, futárt küldött Szulejmánhoz azzal a hírrel, hogy a janicsárok lázonganak, amiért a hadjáratba nem jött el velük, ezért meg akarják fosztani trónjától, s helyére Musztafát akarják szultánnak kikiáltani. Szulejmán ekkor visszahívta Rüsztem pasát, és augusztus végén maga vezette seregeit Perzsiába. Útközben futárt küldött fiához Amásziába; jöjjön mielőbb táborába, hogy vele együtt részt vegyen a hadjáratban.

Az egykorú elbeszélők szerint a harcias janicsárok valóban jobban lelkesedtek a 39 éves Musztafáért, mint a hadjáratokat már kevésbé kedvelő 59 éves Szulejmánért. Musztafa

azonban nem használta ki lelkesedésüket apja ellen, mert élete utolsó pillanatáig jóhiszemű volt vele szemben. Nem tartott kémeket mindenhol, mint egykor nagyapja, hogy a híreket szinte még a szultánnál is előbb megtudhassa. A janicsárok lázadásáról azonban minden bizonnyal értesült, apja hívó szavára mégis habozás nélkül elindult.

Október 5-e volt, amikor a szultáni had Karaman–Eregliszi (Ereğli) közelében, Ak-tepénél táborozott, és Musztafa seregével hozzájuk csatlakozott. Másnap a birodalom vezérei felkeresték sátrában, hogy illő módon, kézcsókkal köszöntsék. Ezután Musztafa apja üdvözlésére sietett.

Amikor a vezérek kellő tisztelettel betessékelték az egyik sátorba, azonnal néma hóhérok rohantak rá, hogy a kapott parancs szerint vérontás nélkül, ott helyben megfojtsák. Bár a kivágott nyelvű hóhérlegények heten voltak, az erőtől duzzadó Musztafával mégsem bírtak könnyen, mert ő egy hirtelen rántással kitépte magát kezeik közül, majd futva apjáért kiáltott; de ekkor Zál Mahmud aga vetett neki gáncsot, és a selyemzsinór máris a nyakára fonódott.

A teljesen ártatlan Musztafa meggyilkolása miatt az egész tábor felzúdult. A janicsárok eszeveszett, öreg bolondnak nevezték Szulejmánt, és tiltakozásul egész nap nem ettek, sőt még egy csepp vizet sem ittak, miként erről Ferdinánd követe, Busbeck – aki 1555-ben Amásziában járt – a hallottak alapján beszámolt. A janicsárok azután hamarosan Hurremet és Rüsztemet kezdték szidalmazni, s mivel zúgolódásukat nem akarták abbahagyni, Szulejmán kénytelen volt kedvelt vejét állásától megfosztani. Helyére a Musztafa pártján állónak ismert második vezért, Kara Ahmed pasát nevezte ki.

Ezek az események Szulejmán legkisebb fiát, a 22 éves Dzsihángirt az egykorú elbeszélők szerint annyira megviselték, hogy a lelki megrázkódtatásoktól összetörve, rövidesen, október 27-én meghalt. Így két fia maradt már csak életben

Szulejmánnak, a 29 éves Szelim és a 28 éves Bajezid; mindkettő Hurrem gyermeke volt.

Hurrem a közfelháborodás ellenére sem elégedett meg Musztafa és főemberei megöletésével, hanem még annak kisfia, a Brusszában tartózkodó hétéves Mehmed életét is hamarosan kioltatta.

Az iráni hadjáratból visszatérőben, 1554 október végén a szultán Amásziában, fia egykori szandzsák-székhelyén szállt meg, s fél évig ott tartózkodott. Ekkor – nem valószínű, hogy lelkiismeret-furdalásból – fia egyik-másik emberét szolgálatába fogadta, s a szandzsák lakosságának egyévi adóját elengedte. Majd a kíséretében levő tímár- és ziámet-birtokosoknak jutalmul nagyobb szolgálati birtokokat osztatott. Ezzel egyidejűleg azonban azt is elrendelte, hogy ezentúl 20 000 akcsénál nagyobb jövedelmű ziámet-birtokokat csak az Isztambulban szolgálatot tevő janicsárok kaphatnak. Ez az intézkedése később, a magasabb jövedelemre vágyó kis tímárbirtokosok között váltott ki nagy elégedetlenséget.

1555 nyarán, mikor Szulejmán Amásziából hazatérőben volt, és már lassan Isztambul felé közeledett, Bolunál azt a hírt kapta a Drinápolyban tartózkodó Bajezidtől, hogy Ruméliában lázadás tört ki. Ekkor Szokollu Mehmed pasát 3000 janicsárral és ugyanannyi timáros szpáhival Bajezid segítségére küldte.

Ruméliában ugyanis az történt, hogy a Szulejmán-ellenes közhangulatot kihasználva, az ismeretlenség homályából felbukkant valaki, aki a megtévesztésig hasonlított a kivégzett Musztafára, és azt állította, hogy a szultán Ak-tepében csak a hasonmását fojtatta meg, s így ő, az igazi Musztafa életben maradt. Szavainak olyan sokan hittek, hogy az elégedetlenkedők közül Szaloniki (Thesszaloniki) és Jenisehir (Yenişehir, Larissza) vidékén több mint 10 000 embert tudott maga köré gyűjteni. Egyik emberét, Üvejl Tugdzsát kinevezte nagyvezér-

nek. A felkelők Dobrudzsába húzódtak, kifosztva az útjukba eső gazdagabb házakat. Közben Várna és Szilisztra területéről számos, zsákmányt kereső tímár-birtokos is csatlakozott hozzájuk. Mikor az Ál-Musztafa serege már eléggé felduzzadt, megindult Drinápoly felé.

A birodalom nyugati felének védelmével megbízott Bajezid csak ekkor utasította a nigbolui szandzsákbéget arra, hogy verje le a felkelést. Futárát is csak ezzel egyidejűleg küldte el apjához a felkelés hírével, úgyhogy mire Szokollu Mehmed pasa megérkezett, az Ál-Musztafa már kézre került.

Bajezid Drinápolyban feltűnően sokáig várt azzal, hogy az Ál-Musztafa ellen sereget küldjön. Állítólag a maga hasznára akarta fordítani a lázadást. A követségben akkor ott járt Busbeck pedig útleírásában egyenesen arról akarja meggyőzni olvasóit, hogy az egész felkelést, Hurrem tanácsára, Bajezid rendezte meg. Állítását azonban más történeti források nem erősítik meg, bár a szultáni szerájban maradt fenn olyan levél, mely arra enged következtetni, hogy Bajezidnak valami köze mégiscsak lehetett a lázadáshoz. Annyi bizonyos, hogy Szulejmán megneheztelt Bajezidra, és bizalmatlan lett vele szemben, amiért az Ál-Musztafa ellen oly sokára küldött sereget. Szulejmán haragját Hurrem ugyan el tudta oszlatni, de Bajezid néhány évvel később, egyik levelében még Kutahjából is apja bocsánatát kérte az ekkor elkövetett botlásért.

Hurrem és lánya, Mihrimáh olyan befolyást tudott gyakorolni az öregedő Szulejmánra, hogy Amásziából való visszatérése után rövid két hónap alatt már rábírták sógora, Kara Ahmed pasa kivégeztetésére. A nagyvezérnek csak azért kellett meghalni 1555. szeptember 28-án, hogy így szabaddá tegyék az utat Rüsztem pasa előtt.

Rüsztem pasa nem volt hálátlan, Hurrem kérésére gyorsan elintézte, hogy Bajezid, a kedveltebb fiú, Kónjából a jóval közelebbi Kutahjába kerüljön. Bár ez a hely nem ért fel a ma-

niszai szandzsákbégséggel, Bajezid reményei mégis egyszerre megnőttek. A Kutahján 1557-ben átutazott mekkai emír útinaplójából ismeretes, hogy Bajezid vele már nyíltan mint leendő szultán beszélt. Minden bizonnyal ő következett volna a trónon Szulejmán után, ha anyja, Hurrem nem hal meg 1558 tavaszán.

Bajezid lázadása

Hurrem halála után két fia között a már amúgy is feszült viszony hamarosan kiéleződött. Mindkettőjük szeme előtt ott lebegett ükapjuk, II. Mehmed rettenetes törvénye: az uralkodó szultán fiai közül akármelyik kerül a trónra, joga lesz „a világ rendje érdekében" testvéreit megöletni. A két testvér közül a kisebbik, Bajezid félt jobban, mert bátyja előjogaival szemben most teljesen pártfogó nélkül maradt. Félelmében ezért egyre többet intrikált, amitől viszont Szelim kezdte elveszíteni nyugalmát.

Szulejmán, hogy valamiképpen elcsendesítse közöttük a civakodást, 1558 szeptemberében Szelimet Maniszából Kónjába, öccsét, Bajezidot pedig Kütahjából Amásziába helyezte át. Egyidejűleg mindegyiknek 300 000 akcséval felemelte az évi jövedelmét. Bajezidnak az áthelyezés sehogy sem tetszett, mert Isztambultól Amászia Kónjánál valamivel távolabbra esett. Szelim sem sietett azonban a költözködéssel, mert arra várt, hogy előbb Bajezid induljon el. A sok huzavona miatt újabb szultáni parancs érkezett, s így október végén mindkettő útra kelt.

Bajezid azonban Kütahjában sereget kezdett gyűjteni, úgyhogy Amásziába már hétezer emberrel indult el, s útközben még sokan csatlakoztak hozzá. Az Anatóliában régóta lappangó elégedetlenség egyszerre a felszínre került, amint Ba-

jezid pártütésével megnyílt rá a lehetőség. Hívó szavára az elégedetlenkedők közül sokan álltak melléje, hogy vele együtt küzdjenek a fennálló rend, vagyis Szulejmán és Szelim uralma ellen. Bajezid szétküldte embereit a nincstelenek közé, és mindenkinek pénzt kínált, aki szolgálatába állt. Kilátásba helyezte valamennyiüknek, hogy ha vele együtt harcolnak, idővel még rendes zsoldot húzó katonák is lehetnek; most ugyanis nem mint zsoldosokat, hanem csak mint napibéreseket („jevimlü") íratta őket össze.

Az emberek tömegesen tódultak hozzá, s mivel népszerűségét nem akarta elveszíteni, a harcra alkalmatlanokat nem merte visszaküldeni. Így rövid idő alatt 10 000 napibérest fogadott fel. Rajtuk kívül a tímár-birtokosok közül szintén sokan mentek táborába, sőt még néhány ziámet-birtokos is akadt, aki hozzápártolt. 1559 tavaszán 20 000 embere volt. Pénze már el is fogyott, ezért néhány várost és több gazdag kereskedőt megsarcolt.

Szulejmán mindezt mozdulatlanul tűrte, személyesen meg sem kísérelte Bajezid megfékezését. Ehelyett az anatóliai beglerbéget nagyobb sereggel Szelim segítségére küldte.

Bajezid, mivel nagyszámú seregének ellátása egyre több gondot okozott, 1559 tavaszán támadást indított Szelim ellen. A két testvér május 30-án Kónja mellett megütközött, de két napig tartó heves harc után végül is Szelim győzött. Amikor Bajezid látta, hogy a csatát már megnyerni nem tudja, néhány emberét magához szólította, és szökve, gyors vágtában elindult Amásziába. Innen írt Isztambulba bocsánatkérő leveleket, de Szulejmán és a főmufti kimondta rá a halálos ítéletet.

Szokullu Musztafa pasa harmadik vezért és Musztafa pasa ruméliai beglerbéget rendelték ki elfogatására, de Szelim is parancsot kapott, hogy seregeivel menjen Amásziába.

Eközben Bajezid újra vagy 10 000 embert gyűjtött maga

köré, s mivel apjától választ nem kapott, négy fiával együtt megindult Perzsia felé. Mielőtt a határt átlépte volna, Szad-Csukurunál még egy ideig várt, hátha apja levelét mégis meghozza a futár. Helyette váratlanul Musztafa pasa és Hüszrev pasa bukkant fel seregeivel, s ütközetre kényszerítették. Elkeseredett harcban rövid idő alatt megverte őket, s augusztus derekán perzsa földre lépett.

Tahmaszp nagy pompával fogadta Bajezidot, és a nagy vígságban az egyik lakomát követte a másik. A sah azonban csak eleinte bánt vendégével ilyen szivélyesen, mert miután seregét szinte észrevétlenül szétoszlatta, bezáratta Bajezidot és fiait. Ennek ellenére a szultán kiadatási kérelmét elutasította. Szulejmánt ekkor nagyon aggasztotta, hogy Tahmaszp a helyzetet kihasználja, mert hiszen hozzá menekült testvérét, Elkasz Mirzát annak idején ő sem küldte vissza. Ezért az egyik követséget a másik után indította útnak ajándékokkal megrakodva, de kérését a sah mindig megtagadta.

E követjárás közben 1561 júliusában váratlanul meghalt Szulejmán veje, Rüsztem, Hurrem cselszövéseinek egykori eszköze. Bár talán éppen anyósának köszönhette, hogy közel tizenöt évig betölthette a nagyvezéri tisztséget. Helyére a bosnyák származású második vezér, Szemiz Ali pasa került.

Rüsztem pasa ezt a másfél évtizedet alaposan kihasználta a maga javára, mert az eszközökben sohasem válogatott, miközben hatalmas vagyont gyűjtött. Gabonával kereskedett hadjárat idején, noha a szultán általános kiviteli tilalmat rendelt el. Annyira nem voltak gátlásai, hogy amikor Ulema pasa 25 rabfiút ajándékozott neki, nem fogadta el, hanem pénzbeli értéküket kérte, amit 50 000 akcsében maga állapított meg; az ehhez hasonló esetek száma szinte végtelen.

Hagyatéki leltára nemcsak roppant vagyonát, hanem egyúttal azt is mutatja, hogy az oszmán birodalom sajátságos viszonyai között, ahol összefüggő nagyobb földbirtok helyett

mindenki csak jobbágytelket (csiftliket) vehetett, egy török főúr mégis mibe fektette felhalmozódott pénzét. Rüsztem pasa vagyonát a leltár szerint a következők alkották: 1700 rabszolga, 2900 harci mén, 1100 teve, 5000 kaftán, 800 turbán, 1100 arannyal hímzett föveg, 2900 páncéling, 2000 páncél, 600 ezüstveretű, 500 aranyozott, drágakövekkel kirakott nyereg, 1500 ezüstsisak, 130 pár aranyozott kengyel, 7060 drágaköves hüvelyű kard, 1000 ezüstözött lándzsa, 800 Korán, közülük 130 darabnak a fedele drágakővel díszített, 5000 kötet (!) különféle tárgyú könyv, 78 000 aranydukát, 32 darab 11 200 000 akcse (vagyis 140 000 aranydukát) értékű drágakő, 100 000 000 akcse ezüstpénzben (vagyis 1 250 000 aranydukát), valamint 815 jobbágytelek, és 476 malom. Bár a hagyatéki leltárban nem szerepel, de más forrásokból ismeretes, hogy Brusszában selyemszövő műhelyei és Klisben sóbányái is voltak. Lelki üdvössége megmentése érdekében pedig talán megmaradt vagyonánál is többet költött dzsámik, iskolák, karavánszerájok és fürdők építtetésére.

E pénzsóvár ember jelleméhez azonban még az is hozzá tartozik, hogy 1561-ig terjedően megírta az Oszmán-ház történetét, bár szerzőségével kapcsolatban az utókor némi kétséget támasztott. Akár ő írta azonban ezt a török krónikát, akár mással iratta, a hagyatékában talált 5000 kötet könyv mindenesetre arról tanúskodik, hogy a tudomány iránt érdeklődő ember lehetett.

Rüsztem pasa halála után még éppen egy teljes esztendeig tárgyaltak a szultán követei Tahmaszppal Bajezidról, aki már két és fél éve időzött nála. Ennek ellenére Szulejmán mégsem indított hadjáratot, hanem egész idő alatt kitartóan alkudozott. Sok huzavona után végül is ő maga 400 000, Szelim pedig 100 000 aranyat fizetett a sahnak azért, hogy hóhéraik 1562 júliusában Perzsia földjére léphessenek, és ott Bajezidot négy fiával együtt megfojthassák.

A birodalom „aranykora"

A falvakban

A Bajezid pártjára álló néptömegek mozgalma nem szűnt meg sem a kónjai csatavesztés, sem vezérük Iránba menekülése után. A felkelés tüzét tovább szította az elégedetlenség és az a remény, hogy Bajezid úgyis visszajön még. Személyében ugyan nem találtak saját érdekeik harcos védelmezőjére, de melléje álltak, mert tudták, hogy életéért harcol azzal a zsarnoki hatalommal szemben, mely őket is elnyomta. Közülük most sokan, akik nem mehettek vele Iránba, kisebb-nagyobb csoportokba verődve, több helyen, például Kütahja, Csórum (Çorum), Nikszár (Niksar), Dzsánik körzetében folytatták a harcot.

Hamarosan üldözni kezdték azonban a Bajezid-párti embereket, különösen a napibéreseket, miként ez Szulejmán esetenként kiadott utasításaiból kiderül. Az ellenük indított hajsza annyira elfajult, hogy például Kütahjában egy Kenán nevű embert lefogtak csak azért, mert Bajezid egyik tevehajcsára volt. Miután 700 akcséját elvették, és majdnem agyonverték, 1559 szeptemberében szultáni parancsra Isztambulba vitték. A Bajezidhoz csatlakozott tímár-birtokosokkal szemben is szigorúan jártak el. Az anatóliai beglerbégnek 1560 augusztusában küldött utasítás értelmében nemcsak szolgálati birtokukat vették el, hanem vagyonukat is elkoboz-

ták, sőt, akiket kézre keríthettek, még be is börtönözték. E megtorlás nyomán azonban az elégedetlenség csak fokozódott, annál is inkább, mert az elfogatásukra küldött szultáni csapatok már azokat is zaklatni kezdték, akik a felkelésben részt sem vettek. Rájuk fogták, hogy Bajezid napibéresei voltak, s akinek pénze volt, elvették, de akinek nem volt, azt is ütötték-verték.

A sorsukkal elégedetlenkedők azonban nemcsak Anatóliában, hanem Ruméliában is nyílt harcot kezdtek, bár szintén csak kisebb-nagyobb csoportokba verődve, mert nem találtak alkalmas vezérre. Így különböző helyeken, például Várna, Rodostó, Kavála, Szaloniki körzetében megtámadták a gazdagabbak házait, s utána a hegyekbe húzódtak vissza Albániában pedig időnként a Durazzóba érkező kereskedőket sarcolták meg.

A felkelőknek ezek a megmozdulásai azonban, különösen Anatóliában, nemcsak olyan szórványosan jelentkeztek, mint a fennmaradt szultáni utasítások gyér megvilágítása azt sejtetni engedi. A brusszai kádi ugyanis a beállt kereskedelmi pangással, illetőleg a vámbevételek túlságos lecsökkenésével kapcsolatban, 1560-ban a következőket írta jegyzőkönyvébe: „Anatólia felé hadjárat van, s mivel a győzedelmes szultáni sereg Üszküdár partjára [vagyis az ázsiai oldalra] vonul, a vilájetek kereskedői az utak és megállóhelyek veszedelmeitől tartva, egyáltalán nem keltek útra. Különösen, hogy az utakon Bajezid szultán interregnuma (fitreti) állt elő, s mivel minden irányba seregek mozognak, a perzsa és a görög kereskedők az utak veszedelmei miatt az utazásról lemondtak.”

A brusszai kádi ugyan némi túlzással, de a helyzetre mégis jellemzően, az ekkori tömeges megmozdulást az I. Bajezid szultán ankarai veresége (1402), illetve halála után beállt interregnumhoz hasonlította; I. Bajezid négy fiának éveken

át tartó testvérharca az oszmán birodalom történetében Szulejmán uralkodásáig a legsúlyosabb korszaknak számított.

Az Anatóliában állandóan különböző helyeken fellobbanó harcok és a nyomukban járó megtorlások most szintén éveken át tartottak. Bajezidnak és négy fiának Perzsiában történt megfojtása után három évvel, 1565-ben a Jesilirmak (Yeşilirmak) táján még mindig fordultak elő vagyonelkobzások az egykori napibéresek körében. A kivégzett Bajezidot végül a tömegek szinte már népfelkelő vezérré idealizálták, miként erre a bejsehiri (Beyşehir) bégnek 1565 tavaszán küldött szultáni utasításból következtetni lehet: Szulejmán elrendelte, hogy a bég kellő számú fegyveres kíséretében küldje Isztambulba azokat a fiatalokat, akik jelentése szerint Bejsehir város kertjeiben olyan játékot adtak elő, melynek főszereplője Bajezid és két alvezére volt.

A Szulejmán uralkodását beárnyékoló felkelésekben (az akkori európai viszonyokhoz mérten) egészen sajátságos módon a továbbtanulásból, illetve a megfelelő foglalkoztatottságból kirekesztett diákréteg is igen tevékeny szerepet játszott.

Az oszmán birodalomban aránylag nagyon sok egyházi alapítványból létesített alsó- és középfokú iskola működött. Azok az egyházi alapítványok, amelyekkel működésük anyagi bázisát megteremtették, két okból jöttek létre tömegével: részben az elmélyült hitélet eredményeként arra törekedve, hogy a túlvilág ítélőszéke előtt a mérleg serpenyőjét földi javaik odaadományozásával helyrebillentsék, részben arra igyekezve, hogy különféle úton-módon összegyűjtött vagyonukat a tulajdonbirtokot gyakran elkobzó szultáni önkénytől valamiképpen megmentsék. Közkedvelt dolog volt a tehetősebb hívők szemében, hogy a dzsámik mellett iskolák felállítására létesítsenek egyházi alapítványokat. A kialakult szokásnak megfelelően azonban nemcsak az iskola megépítéséről, ha-

nem fenntartásáról, a tanítómesterek és az iskolaszolgák fizetéséről, sőt városokban a tanulók szállásáról és ellátásáról is gondoskodtak.

Azok a falusi gyerekek, akik az alsófokú iskolákat elvégezték, ha őket szüleik az otthoni munkánál nélkülözni tudták, bekerülhettek a közeli városokban levő középfokú iskolákba. Ezeket a diákokat szuhténak („égetett"-nek) vagy népiesen szoftának nevezték, mivel a tudomány tüzével már megégették magukat.

A paraszti élet sokszor elviselhetetlen terheitől szabadulni akarók Szulejmán uralkodása alatt már tömegesen mentek a falvakból, egy jobb élet reményében, városi iskolákba. A szuhte-diákok a középfokú iskolák elvégzése után tanulmányaikat a hároméves felsőfokú iskolákban folytathatták Brusszában, Drinápolyban vagy Isztambulban. Ezek a felsőfokú iskolák azonban az 1550-es évek körül annyira túltelítődtek, hogy a jelentkezők közül igen sokan kívül rekedtek. Így azután ezrével és ezrével akadtak olyan szuhte-diákok, akik tovább nem tanulhattak, és iskolai végzettségüknek megfelelő foglalkozást sem találtak; ekkor ugyanis már a felsőfokú iskolát végzettek is hosszú sorokban várakoztak, hogy valahol állást kaphassanak.

Az így foglalkozás nélkül maradt sok ezer szuhte-diák elkeseredettségében végül a sorsukkal szintén elégedetlenkedő paraszti tömegekhez csatlakozva, vagy külön 40–50 főből álló csoportokat alkotva, fegyveres akcióba kezdett. A szuhte-diákok megmozdulásai azután egyre többször kerültek bele a tartományi szervek jelentéseibe és a velük kapcsolatos utasításokba, mind nagyobb gondot okozva a szultáni tanácsnak. 1559 augusztusában például a merzifoni kádi jelentése szerint a rumi beglerbégségben (tehát Szivasz, Amászia, Bozok, Csórum és Dzsánik vidékén) „a szuhte-diáknép felkelt, mindegyik csapatuk 40–50 főből áll, s harci eszközökkel és puskákkal

felszerelve, városról városra járva, fellázadt". Hasonló felkelésekről érkeztek jelentések Anatólia többi részeiről, Brussza, Biga, Ajdin (Aydin), Bolu, Kasztamonu (Kastamonu) stb. körzetéből.

A szuhte-diákok felkelése Ruméliába is átterjedt. 1559 augusztusában a Rodostóhoz közeli Malkara város kádija jelentette, hogy 70–80 szuhte-diák összeállva „garázdálkodott", de csak hármat sikerült közülük elfogni. Ehhez hasonló megmozdulásokról azonban máshonnan, Kaválából és Várnából is érkeztek a hírek Isztambulba.

Ezek az egykori diákok, akik sorsukat akarták valamiképpen jobbra fordítani, a birodalomban csapatosan ide-oda vándorolva, már sohasem mentek vissza régi otthonukba, mert biztató híreket onnan sem kaptak: az elviselhetetlen terhek miatt egyre többen hagyták ott kis földjüket, hogy máshol keressék megélhetésüket.

Az életkörülmények Anatólia ezer és ezer apró falujában valóban nem voltak mindenütt marasztalók. Az oszmán birodalomban 1554-ben megfordult Hans Dernschwam útleírása szerint a falvak lakói sok helyen még földbe vájt házakban éltek, mert az építkezéshez kevés volt a fájuk. Ablak nélküli lakásuk legtöbbször egyetlen helyiségből állt, de még ezt is gyakran állataikkal közösen használták. Bútorzatuk szinte semmi nem volt, a földön ülve ettek, és ott is pihenték ki fáradalmaikat.

Étkezésük elég igénytelen volt, legtöbbször valami levesfélét fogyasztottak; kedvelték a rizst, valamint az egyszerű sült tésztákat, különösen a különbözőképpen készíthető böreket, azonkívül kenyérrel hagymát, sajtot vagy joghurtot ettek, és sok – kölesből erjesztett – bozát ittak. Húshoz inkább csak akkor jutottak, ha valamelyik állatukat kényszerből levágták. Ilyenkor is azonban a hús nagy részét megszárították,

s úgynevezett pasztirmát készítettek belőle, hogy apránként felhasználva minél tovább eltartson.

Öltözködésük ugyancsak egyszerű volt. Az Anatólián átutazó idegeneknek elsősorban a nők ruházata tűnt fel, mert nadrágot hordtak, bár nem olyant, mint a férfiak, hanem affélét, mint a magyar „gathia" (gatya), írta naplójában Dernschwam.

A lakosság elsősorban állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozott. A tágas kopár területeken és gyér füvű legelőkön főleg birkát és kecskét lehetett haszonnal tartani. Kora tavasszal, amint a fű kisarjadt, már ott hagyták téli szállásukat, s mentek állataikkal friss zöld legelőt keresni. Birkáik szaporulata és jó minőségű gyapja sok helyen megélhetésük egyetlen forrása volt. Az Anatóliában megfordult európai utazókat nemegyszer ámulatba ejtette a fonalat festő és szőnyeget szövő parasztasszonyok páratlan ügyessége. Emellett szépen fel tudták dolgozni a kecskeszőrt és a teveszőrt is. Haszonállatként tartottak még öszvért, szamarat, bivalyt, s a tehetősebbeknek lovuk is volt.

Földjeiket a XVI. század derekán még elég kezdetleges eszközökkel művelték. Ekéjük, mely a földet inkább túrta, mint szántotta, egy hosszú horgas fából állt: a horog alsó végén olyan kicsi ekevas volt, mint egy szőlőkapa, és a horog tövéből csak egykarú fogantyú nyúlt hátrafelé. Ennek végét fogta a török paraszt egyik kezével, a másikban pedig egy póznát tartott, hogy azzal nógassa két ökrét. Miután ezzel az egyszerű eszközzel a földet valahogyan megforgatta, az elszórt vetőmag betakarásához ökreit egy súlyos gömbfa elé fogta; e magtakaró közepére egy előre álló rúd és egy hátrafelé álló fogantyú volt illesztve.

A megérett és levágott gabona kicsépelésére két elejével felfelé hajlított, ember hosszúságú deszkát szegeltek össze, s az alját apró éles tűzkövekkel verték tele. A ráerősített rúd

mellé befogott két ökröt gazdájuk a deszkán állva hajtotta a körben lerakott gabonán.

Gabonaféléből általában búzát, árpát, kölest és zabot vetettek. A tengerpartokon, ahol nemcsak a talaj, hanem az éghajlat is kedvezőbb volt, szőlőt, déligyümölcsöt, olajbogyót, szezámmagot, rizst, gyapotot, lent, kendert, a kelmék és szőnyegek festéséhez sokat használt festőbuzért, valamint sok zöldségfélét termesztettek.

Szekerük küllő nélküli két keréken döcögött, tengelyét időnként megszappanozták, hogy könnyebben forogjon. A szekér alját, amire rakodtak és ültek, három szál egybeillesztett vastag deszka alkotta. A jármű kicsi, de nehéz volt, mégis csak két ökröt fogtak eléje. Igaz, nehéz terhet nem vittek rajta, és messzire sem jártak vele; nagyobb mennyiségű gabonát hosszú távra már inkább tevéken szállítottak.

Ami földjükön e szerény eszközökkel való megmunkálás után megtermett, annak tizedét beszedték a kincstár megbízottai vagy a timár-, ziámet- és hász-birtokosok, illetőleg azok emberei. Tized címén azonban korántsem az egytizedét vitték el annak, amit megtermett, hanem gyakran a tized két-háromszorosát, sőt néha még nagyobb hányadát. Ezenkívül már az 1540-es években volt olyan vidék, mint például a dijarbekiri vilájet, ahol a timár-birtokosok megkövetelték, hogy a tizedet ne természetben, hanem az általuk megállapított áron készpénzben fizessék ki. Ezen a környéken már ekkor sokan otthagyták földjüket, mert nem bírták elviselni a rájuk rótt terheket.

A lakosság ekkor felmerülő panaszait pedig az igazságszolgáltatás emberei, a kádik nemhogy orvosolták volna, hanem még inkább maguk is szaporították a bajokat. Különösen az alacsonyabb díjazású kádihelyettesek hatósági túlkapásai öltöttek olyan méreteket, hogy Szulejmán a visszaélések betiltására 1540-ben kénytelen volt egy külön rendeletet ki-

bocsátani, amelyet a csausok a birodalom valamennyi szandzsákbégjének és kádijának megvittek. A megnyilvánuló panaszok indítóoka az volt, hogy a kádik körzetükben engedély nélkül pénzért több kádihelyettesi állást létesítettek. Az így állásba került kádihelyettesek pedig nemcsak azt az összeget akarták a lakosokon jogtalanul behajtani, amit kinevezésükért a kádinak fizettek, hanem még vagyont is akartak gyűjteni.

Szulejmán e kiadott rendeletében felsorolta azokat a panaszokat, melyeket a szultáni tanácsnak az utóbbi években bejelentettek: A kádihelyettesek az esetenként kirótt pénzbírság beszedésére 20–30 emberrel mentek ki a falvakba, ahol megszálltak, a lakosok tyúkjait, birkáit, marháit felélték, ráadásul tőlük teljesen jogtalanul még illetéket is szedtek. A lakosokat nemegyszer ártatlanul bezárták, pénzüket és holmijukat elkobozták, ugyanakkor a bűnösöket elrejtett pénzükért szabadon bocsátották. Az útonállóknak, akik embereket öltek meg, és fosztottak ki, pénzért valósággal pártjukat fogták. Mindezzel felszították a lakosok elégedetlenségét, és előidézték lázongásukat.

A visszaélések azonban most éppen úgy nem szüntek meg, mint az 1521-ben kiadott általános érvényű rendelet után, amikor Szulejmán a kádik által beszedhető díjak és illetékek összegét részletesen szabályozta. E rendeleteken kívül minden szandzsák elkészült összeírásához egy külön kis törvénykönyvet is hozzáfűztek. Ezekben a lakosok kötelességeinek felsorolása után újra és újra megtiltották, hogy a lakosok élelmét pénz nélkül elvegyék, vagy ingyen dolgoztassák őket. Éppen ezek az állandóan megismétlődő tiltó rendelkezések mutatják, hogy a különféle visszaélések sohasem szűntek meg. Szulejmán az uralkodása alatt felmerült számos jogsérelem miatt annyi törvényt hozott, hogy az utókor Kánuni Szulejmánnak, Törvényhozó Szulejmánnak nevezte el. Intézkedései,

elsősorban a végrehajtás hiánya miatt, valójában felszínesek voltak; a bajok és panaszok gyökeres orvoslását meg sem kísérelte, sőt gyakori hadjárataival még maga is szaporította azokat.

Szulejmán uralkodása alatt összesen tizenhárom hadjáratot indított. Valahányszor egy hadjáratot megszervezett, mindig kellő időben kiadta a parancsot az élelem begyűjtésére. Ilyenkor a kincstár biztosai bejárták Anatólia és Rumélia falvait, hogy írott szultáni paranccsal a kezükben, hatósági áron gabonát és élőállatot vásároljanak össze. A hatósági ár mindig jóval alacsonyabb volt a napi árnál, különben a lakosokat nem kellett volna kényszeríteni, hogy eladják készletüket. Ez a kényszereladás, illetve az árkülönbség valójában az adóztatás egyik burkolt formája volt, noha a lakosoktól, hadjáratok alkalmával még külön rendkívüli hadiadót is szedtek.

Az egyre súlyosbodó adóztatások és a különféle zaklatások mind több embert kényszerítettek földjük elhagyására. Egy idő múlva pedig a földművelés abbahagyása már olyan méreteket öltött, hogy a föld meg nem művelése (csift bozan reszmi) címén az egész birodalom területén egy új adót vezettek be. Ezt az adót természetesen csak azokon tudták behajtani, akik továbbra is falujukban maradtak, vagy ismert helyre, valamelyik kisebb városba költöztek.

A földek műveletlenül hagyása pedig olyan láncreakciót váltott ki, ami a helyzet további rosszabbodását idézte elő; a kincstár és a szolgálati birtokosok a jövedelemkiesés miatt még erőteljesebben sanyargatták a szántóvető embereket, s ennek következtében újabb tömegek hagyták ott földjeiket. Az általános elszegényedést nagyon megérezték a kis jövedelmű tímár-birtokosok is, akik elégedetlenségükben végül szintén a felkelőkhöz, illetőleg a Szulejmán zsarnoki hatalma ellen küzdő Bajezidhoz csatlakoztak.

A paraszti tömegek, a kis tímár-birtokosok, valamint a szuhte-diákok elégedetlensége, illetve különböző helyeken kiújuló fegyveres megmozdulása táplálta állandóan azt a forrongást, mely a század végén olyan hatalmas felkelésekbe csapott át, hogy a birodalmat alapjaiban rázta meg. Az ekkor kitört és évekig tartó sorozatos felkelésekről Kocsi Bej 1631-ben – már idézett memorandumában – azt írta, hogy az azokat kiváltó állapotok még Szulejmán szultán uralkodása alatt keletkeztek. A birodalom „aranykorában" tehát még szerinte is felkelésre ösztönző sors jutott a falvak lakosságának.

A városokban

A falvakból elmenekült lakosok közül nem mindenki állt be a hegyekben tartózkodó felkelők közé, mert sokan családjukkal együtt keltek vándorútra. Ezek egyik része valamelyik távolabbi faluba költözködött azzal a reménnyel, hogy ott talán elviselhetőbb lesz a sorsa. Másik része pedig, amint alkalom nyílt rá, behúzódott a legközelebbi városba, bár annak határában kevésbé talált elhagyott földekre, amiket újraművelés alá foghatott volna. Mégis sokan vállalták, hogy bizonytalan alkalmi munkából tengessék életüket, mert a városokban valamivel több védelmet kaptak.

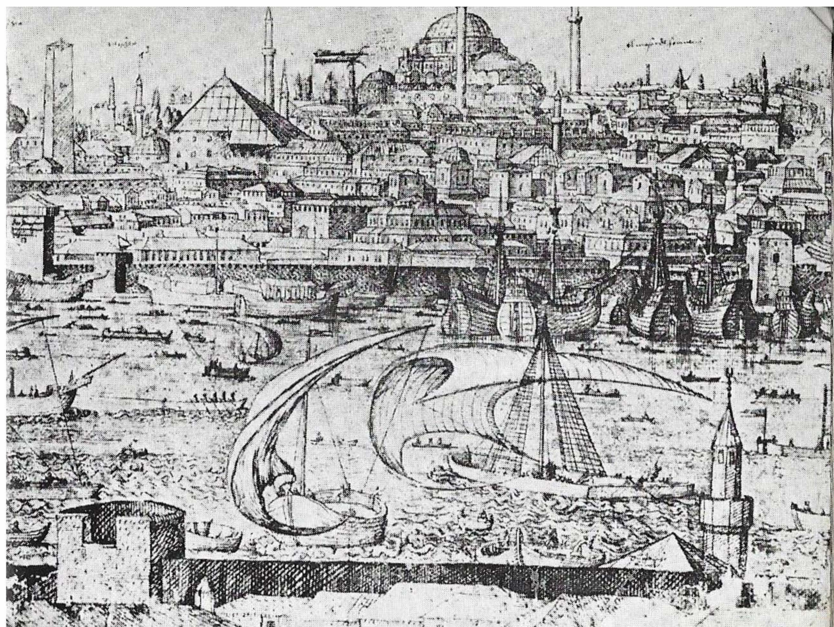
A város szélén először csak földbe vájt kunyhókban telepedtek meg. Mihelyt azonban egy kicsit erőre kaptak, házépítéshez fogtak. Az 1555-ben Anatóliában követségben járt Busbeck megfigyelése szerint a városiak házaikat sok helyen agyagból vert falat húzva építették, teljesen lapos tetővel, amit szintén agyagból készítettek. Ha pedig idővel a háztetőt az eső vagy a szél kikezdte, akkor egy vastagabb gömbfával újra lehengerelték, hogy jobban megtömődjön. Előfordult

azonban nagy esőben mégis, hogy a tető átázott és ilyenkor az alatta meghúzódók ruhájára sáros lé csurgott. Száraz nyári időben viszont a család gyakran a sima tetőn, a szabad ég alatt aludt. Ezek a házacskák tehát nem annyira az újonnan megtelepültek kényelmét, hanem inkább önbizalmát növelték; most már igazi városi embereknek érezték magukat.

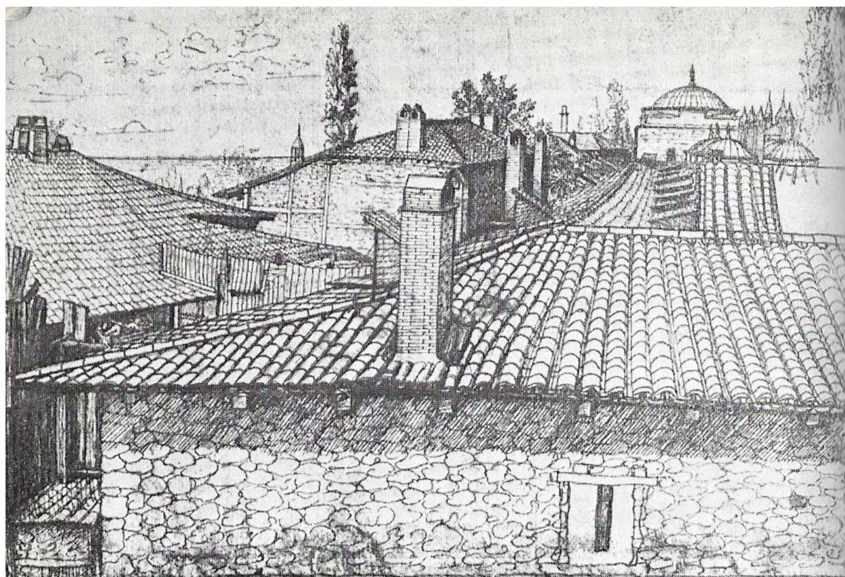
A pusztuló falvak népéből így növekedtek meg rohamosan a városok. Például a birodalom egyik olyan kevésbé jelentős szandzsák-székhelyén, mint a Kelet-Anatóliában fekvő Mardin, ahol az 1526. évi összeírás szerint 10 700 lélek élt, 1540-re 13 900, majd 1564-re már 18 700 főre emelkedett a lakosság száma.

A Mardinban élő lakosok jórészben ugyan még földműveléssel foglalkoztak (búzán, árpán, kölesen, borsón kívül, a Mardin völgyében rizst, a Kursz völgyében pedig olajbogyót is termeltek), de azért itt már sokféle egyéb munkaalkalom is adódott. A városban egy kincstári pénzverde, több kincstári selyemszövő, kelmefestő, tímár-, fegyverkészítő és gyertyaöntő műhely működött. Ezeken kívül számos kovács, fegyverműves, szekérgyártó, rézműves, nyerges, csizmadia, szabó, zsákvarró, szappankészítő, fazekas stb. mesterember dolgozott a saját kis műhelyében. Tevékenységüket a városi hatóságok, a kádi és a szubasi szabályozták; ők határozták meg, hogy a különféle céhszervezetekben hány mester dolgozhat, s kik nyerhetnek azokba új tagként felvételt.

A mesteremberekhez hasonlóan céhrendszerben dolgoztak a kereskedők is a nagy bazárban, ahol 1526-ban egyszerre 74 boltban kínálták a sokféle árut. A bazáron kívül azonban szerte a városban még 169 boltot vettek nyilvántartásba. Ezek mindegyikében csak a kádi által engedélyezett áruféléket adhatták el szigorúan megszabott áron. A boltokban tilos volt egy-egy árufajtából túl sokat vagy túl keveset tartani; az árusítást állandóan vásári felügyelők ellenőrizték. A kereske-

13. Isztambul látképe Galatából 1559-ben

14. Isztambuli házak 1559-ben

15. A Hagia Szophia Isztambulban

16. A Szulejmánije-dzsámi

dők száma a város növekedésével szaporodott, így például a nagy bazárban 1564-ben már 99 bolt volt, bár az újonnan épültek közül ekkor még 12 megnyitásra várt.

E nyilvántartásba vett boltok, továbbá a város négy karavánszerája – melyek közül a legnagyobbik a bazár mellett állt –, valamint hat fürdő egyházi alapítványból épült, hogy a bérleti díjakból befolyt jövedelem a dzsámik és iskolák fenntartását elősegítse; a városban négy dzsámit, tizennégy mecsetet, négy kolostort és tíz iskolát tartottak fenn.

Mindezek a létesítmények, valamint a sok műhely és bolt ugyan számos embernek nyújtott megélhetési lehetőséget, de a falvakból betelepülteknek hosszú évekig csak kisegítő, alkalmi munka jutott, mert a céhrendszerbe tömörült mesterek és kereskedők közé nehezen lehetett bejutni.

Mardinnak vára is volt, ahol 1526-ban 250 és 1550-ben 300 főnyi helyőrség állomásozott. Így a városba húzódóknak némi munkaalkalom a vár körül is adódott. Nagyobb várjavítási munkálatok azonban csak úgy huszonöt évenként fordultak elő; a levéltári források szerinti 1549-ben és 1574-ben. A várjavítási munkákat az oszmán birodalomban nem kényszermunkával végeztették, hanem megfizették, vagy bizonyos adók alól felmentést adtak érte. 1549-ben a mardini vár helyreállításán 1621 munkás dolgozott, akik napidíjként összesen 74 965 akcsét kaptak; az egész építkezés 802 000 akcséba került.

Az itteni körülményeknél nem sokkal rosszabb gazdasági viszonyok lehettek a birodalom sok száz olyan városkájában sem, mint a közelben fekvő egészen falusias jellegű náhije (járás) székhelyen, Szavurban (Savur), ahol a fennmaradt összeírás szerint 1526-ban 537 lélek élt. A városkában – ahogyan a levéltári források tudósítanak – volt egy kincstári kelmefestő műhely, egy tímárműhely, egy fürdő és egy dzsámi; a kelmefestő műhely minden bizonnyal a szintén ott levő

szövőműhelyeket szolgálta ki. Szavur azonban híres volt gyümölcstermesztéséről is, különösen egy fajta szilvával értek el olyan sikereket, hogy abból szárítva évente 1200 batmant (kb. 800 kg-ot) a szultáni udvarba szállították.

Mardin lakosainak helyzetét valójában az tette valamivel előnyösebbé, hogy a város az Aleppo–Dijarbekir–Moszul–Bagdad kereskedelmi útvonalon feküdt. Bár inkább csak tranzitforgalma volt számottevő, az állandóan jövő-menő karavánok mégis serkentőleg hatottak a város gazdasági életére.

Legelőnyösebb helyzetbe kétségtelenül a kereskedelmi góc-pontokon kiépült városok jutottak. Ezek közül a Földközi-tenger keleti medencéjében, a levantei kereskedelem legnagyobb forgalmú és legélénkebb városa ekkor Aleppo volt. Fellendülését szinte századok óta annak az árumennyiségnek köszönhette, amely Perzsiából, Indiából, Tatárországból és az abesszin birodalomból áradt ide. A városban a XVI. század derekán 50 000 ember élt. Megélhetésük forrása elsősorban a kereskedelemmel összefüggő különféle tevékenység, másodsorban a földművelés és gyümölcstermesztés, valamint a selyemhernyó-tenyésztés és a szövés volt.

A kereskedők a legtöbb árut a Baszra–Bagdad–Aleppo útvonalon szállították ide. Ezt a karavánutat még a XVI. század végén, sőt a XVII. század elején is olyan sokan használták, mintha a portugálok a Jóreménység fokának megkerülésével az Indiába vezető óceáni utat fel sem fedezték volna. John Eldred angol kereskedő beszámolója szerint, miután a Baszrában bevásárolt fűszereket és egyéb árukat 70 bárkával Bagdadba elhozatta, 1584 májusában csatlakozott ahhoz a 4000 tevéből álló karavánhoz, mely negyven nap alatt tette meg az utat Aleppóig.

Az isztambuli levéltárban fennmaradt egyik karavánjegyzék pedig arról tájékoztat, hogy 1610-ben 120 kereskedő 942

teve-teher (jük) árut szállított Bagdadból Aleppóba. A jegyzéken a karaván vezetője feltüntette minden egyes kereskedő nevét és az általa szállított áru mennyiségét is. A kereskedők zöme perzsa és bagdadi arab volt, de akadt közöttük tíz indiai és öt európai is. A gazdagabbak 10–20–30, a szegényebbek 3–6 teve-teher árut vittek; ez utóbbiak között volt néhány török is.

Aleppóban az áruk nagy részét európai kereskedők vették át, és raktározták el, mindaddig, míg hajóik meg nem érkeztek a közeli iszkenderuni (Iskenderun) kikötőbe. A török vámnaplók tanúsága szerint azonban Iszkenderunból az európai partokra a nyugati kereskedőkön kívül csak néhány bagdadi, buharai és dzsulfai (Julfa) kereskedő hajózott át.

Az áruk egy részét Aleppóból szárazföldön az Aleppo – Adana–Kónja–Áfjon karavánúton Izmirbe vagy Brusszán át Isztambulba szállították. Gyakran vittek árut azonban Isztambulba Bagdadból, a Moszul–Mardin–Dijarbekir–Kajszeri–Ankara karavánúton. Fontos kereskedelmi útvonal volt még az Iszfahán–Tebriz–Erzerum–Trabzon, illetőleg Erzerum–Amászia–Isztambul.

E városokban, melyeken az említett kereskedelmi útvonalak átvezettek, a lakosság életkörülményei általában jobbak voltak. Bár éppen e nagyobb városokban, amelyek a nincstelen szegény emberek tömegeit szinte mágikusan vonzották magukhoz, sokszor több munkanélküli tengődött, mint akárhány mostohább természeti adottságokkal rendelkező anatóliai városkában.

A nagy arab kereskedővárosok (mint Mekka, Damaszkusz, Aleppo, Bagdad) mellett kiemelkedik Brussza, amelyet 1326-ban foglaltak el; ez volt az oszmán-törökök első fővárosa. Gazdagságát szőlő- és gyümölcstermelésre is kiválóan alkalmas természeti viszonyainak, selyemiparának és kereskedelmének köszönhette; a perzsiai selyemből készült brusz-

szai kelmék messze földön híresek voltak. Brusszát sok perzsa és arab kereskedő is látogatta, akik innen nemegyszer az itáliai Anconába is elmentek. A városnak az 1520–1530-as években 35 000 lakosa volt. Brussza gazdasági fellendülése és távolabbi környékének elszegényedése olyan szembeszökő lett, hogy 1558-ban a behatolni akaró nincstelenek távoltartására elrendelték az időközben elhanyagolt városkapuk újjáépítését és megerősítését.

A törökök második fővárosa (1365-től) Drinápoly, Ruméliа egyik kereskedelmi gócpontja lett. Kereskedői között a XVI. század derekán – a hagyatéki leltárak szerint – többen voltak olyanok, akik 30–40 000 arany forgótőkével is rendelkeztek. Kereskedelmi kapcsolataikat Isztambul, Szaloniki, Raguza, Novi Pazar, Velence, illetve Szófia, Belgrád és Buda felé építették ki. A város, melynek az 1520–1530-as években 22 000 lakosa volt, jelentőségét mégsem annyira kereskedelmi forgalmának, mint inkább annak köszönhette, hogy Konstantinápoly elfoglalása után továbbra is megmaradt amolyan második szultáni székhelynek. Az itt fenntartott szultáni szeráj adott a városnak nagyobb fényt és a lakosságnak valamivel jobb megélhetést.

A földjeiket és falujukat elhagyó lakosok közül legtöbben Isztambulba költöztek. II. Mehmed idejében, 1477-ben 16 326 családot írtak össze Isztambulban, vagyis a katonai alakulatokkal, a szultáni szeráj személyzetével, valamint a rabszolgákkal együtt közel 100 000 lélek lakhatott itt. Isztambul és az Aranyszarv-öböl túlsó partján elterülő Galata lakossága – mint az egész oszmán birodalom lakossága – ekkor már elég vegyes etnikumú volt. Összetételéről megközelítő pontossággal számot adhatunk, mert az idetelepült népcsoportok, a maguk szokásai és erkölcsi sajátosságai által kiformált közösségekben élve, külön-külön kerültek be az 1477. évi nyilvántartási jegyzékbe. E szerint Isztambulban

8951 mohamedán, 3151 görög, 1647 zsidó, 267 krími, 372 örmény, 384 karamán és 31 cigány családot, Galatában pedig 535 mohamedán, 592 görög, 332 európai (frank) és 62 örmény családot írtak össze.

A lakosság kisebbségi népcsoportjai közül a görögök és az örmények – nemcsak a fővárosban, hanem szerte a birodalomban – részben kereskedéssel, hajózással és kézművességgel, részben földműveléssel és, főleg az örmények, még kertészkedéssel is foglalkoztak. A görögök ugyan élénk tevékenységet fejtettek ki a hajózásban, de inkább csak a fekete-tengeri és más rövidebb távú part menti áruszállításban vettek részt. A nem mohamedán lakosságról szólva, figyelemre méltó a francia követség kíséretében 1551-ben Isztambulban járt N. Nicolai beszámolója, mely szerint az oszmán birodalomban, de különösen a fővárosban a zsidók száma állandóan gyarapszik, és tevékenységük a gazdasági és a kulturális életben egyre jelentősebbé válik. Útleírásában ezt azzal magyarázta, hogy a világ minden tájáról az ő kezükben gyűlik össze a legtöbb áru, s ők töltik fel legjobban a nagy üzletházakat. Nem ritka náluk az ügyes kézműves, akik közül sokan értenek a fegyver- és lőszerkészítéshez is. Ők állították fel Isztambulban az első nyomdát, amelyben latin, görög, olasz, spanyol és héber nyelvű könyveket nyomtattak ki (török és arab nyelvű könyvek nyomtatása ekkor még tilos volt; az első arab betűs nyomdát Isztambulban a magyar származású Ibrahim Müteferrika alapította 1727-ben). Mindezek mellett igen jártasak voltak az orvostudományban, amit semmi sem bizonyít jobban, mint hogy a szultán is több zsidó orvost tart udvarában. Amikor N. Nicolai e feljegyzéseit készítve Isztambulban járt, tehát a XVI. század derekán, egybehangzó mai becslések szerint már négyszázezer ember élt a birodalom fővárosában.

Ez az óriási tömeg azonban korántsem tudott itt házakkal beépített olyan nagy várost kialakítani, mint amekkorát lélek-

száma megkívánt volna. A később betelepülők zöme, még a külvárosnak nevezett részeken sem lakott, hanem csak annak pereméhez tapadva kapcsolódott lazán Isztambulhoz. Itt laktak a nincstelenek nemcsak hosszú évekig, hanem évtizedekig, azokban a kalyibákban, amelyeket egyik napról a másikra tákoltak össze maguknak. A betelepülésnek ez a formája még ma is fennáll Isztambulban; a különbség csak annyi, hogy a hatósági tilalom miatt most a viskókat éjszaka sebtiben építik meg, amiket ezért gedzse kondunak („éjjel felállított"-nak) neveznek.

E külső peremgyűrűt alkotó kalyibák és viskók után következtek csak a vert falú házikók, majd a vályogból, fából, téglából és kőből felhúzott városi épületek. Isztambul belső kőházait a leghívebben az 1550-es évek végén ott élt Melchior Lorichs grafikus kitűnő rajzai ábrázolják (l. a kötetben a 14. sz. képet). A vele egyidőben ott tartózkodó Busbeck pedig az isztambuli karavánszerájokról nyújtott jó tájékoztatást már idézett útleírásában: Azt a karavánszerájt, amelyben ő maga is lakott, négyszög alakúra építették, úgyhogy egy kúttal ellátott nagy udvart zárt magába. Ennek az épületnek csak a felső részét lakták; a szobák a körös-körül futó folyosóról nyíltak. A ház alsó részén istállók és egyéb helyiségek voltak. A tűzveszély miatt az egész épületet téglából húzták fel, és a tetejét ólomlemezzel fedték be. A ház dísz és kényelem nélkül, inkább csak a használat céljainak megfelelően épült; semmi szépséget vagy jellegzetességet nem lehetett találni rajta.

Ha Isztambul egyszerű építésű házain Busbeck nem is talált semmi szép jellegzetességet, annál inkább megcsodálhatta a magasba szökő karcsú minareteket és a kupolás dzsámikat, amelyekre az idegen látogató még ma is elismeréssel tekint fel. Valamennyi közül a zseniálisan megkonstruált Szülejmánije-dzsámi kelti a legmaradandóbb benyomást finomságával és nagyszerűségével. Építését 1550-ben kezdték

meg, és 1557-ben fejezték be; a fennmaradt egyik elszámolás szerint 3523 kőműves, kőfaragó, ács stb. dolgozott rajta. A 40 000 000 akcséba (896 000 aranyba) került dzsámi híven szimbolizálja a nagyratörő Szulejmán uralkodását. Impozáns méreteivel valóban lenyűgözi a szemlélőt, bár közben önkéntelenül is azt a gondolatot ébreszti, hogy a hatalmas, már akkor ezer éve fennálló Hagia Szophia (Szt. Zsófia)-templom árnyékában, annak hatására épült.

Építője az 1490 körül Kajszeriben született Szinán volt, akit keresztény szüleitől gyerekkorában szakították el, hogy janicsárt neveljenek belőle. Részt vett Szulejmán első öt hadjáratában, miközben a hídépítéseknél olyan rendkívüli ügyességet tanúsított, hogy a szultán 1539-ben kinevezte építészének (mimár). Több mint háromszáz építészeti remekmű fűződik nevéhez. A Szülejmánije-dzsámi mellett ő maga a Drinápolyban épített Szelimije-dzsámira volt a legbüszkébb, amelynek 31,28 m átmérőjű kupolájával sikerült túlszárnyalnia a Hagia Szophia-templom 31 m átmérőjű kupoláját.

Mimár Szinán a Szülejmánije-dzsámi mellett, azzal egyidőben épített egy nagy főiskolát is. Ebben a szultán rendeletére külön kórházzal, gyógyszerműhellyel felszerelt orvosképző is működött.

Szulejmán azonban nemcsak tudománykedvelő ember, hanem mint nagyapja és apja, költő is volt. E hajlamának és verselő készségének köszönhető, hogy pártfogásba vett olyan kiváló költőket, mint Hajáli és Báki; az előbbinek szandzsákbégi, az utóbbinak kádi állást juttatott. Bár a jórészt csak Bagdadban vagy környékén, Karbalában és Hillában tartózkodó, rendkívül kifejező erővel verselő Fuzúli korának talán a legnagyobb költője lett, noha nem a szultán árnyékában élt.

Szulejmán a dzsámik és iskolák építése mellett nagyon sokat költött arra is, hogy a túlnépesedett főváros ivóvíz-

ellátásának egyre súlyosbodó gondját megoldja. Szinán főépítésszel 50 000 000 akcse költséggel nyolc év alatt, 1555-től 1563-ig, óriási vízvezetéket építtetett; éppen abban az időben, amikor Madridból és Párizsból csődöt jelentettek.

Ezekre az évekre esik az első isztambuli kávéház megnyitása is. A XVII. század elején a jeles krónikaíró, Ibrahim Pecsevi ezt az eseményt így idézte fel: Isztambulban és a birodalomban a kávét és a kávéházat mindaddig nem ismerték, míg 1555 körül Aleppóból és Damaszkuszból be nem hozták; ekkoriban két ügyes ember jött Isztambulba, és a Tahtakale városnegyedben egy nagy boltot nyitott, ahol kávét kezdett árusítani. Ez a bolt hamarosan találkozóhely lett. Egyesek könyvet olvastak itt, mások triktrakkal vagy sakkal játszottak, de volt, aki egy új költeményt hozott ide, és irodalomról beszélt.

Szulejmán korában azonban még többen jártak a századok óta fennálló isztambuli rabszolgavásárra, mint az újonnan nyitott kávéházakba. Egy-egy hadjárat után különösen élénk volt itt a forgalom, mert – miként Busbeck írta – ha egy török katona a háborúból semmi más zsákmányt nem hozott magával, mint egy vagy két foglyot, máris megtalálta fáradsága bérét. Egy közönséges rabszolgát 2000–2500 akcséra becsülték, de ha fiatal, szép és jó erőben levő volt, akkor kétszer annyit is adtak érte.

A szegényebb emberek azonban nem nagyon mehettek sem a kávéházakba, sem a rabszolgavásárra – hacsak ők is nem éppen háborúból tértek haza. Örülhettek, ha egyáltalán munkát találtak, és a piacon megvásárolhatták napi szükségleteiket. A Szülejmánije-dzsámi építésénél dolgozó mesteremberek – az elszámolás szerint – 8–10 akcsét, a segédek 4–6 akcsét kerestek naponta. Az ugyanebben az időben, tehát az 1550-es években ott élt Hans Dernschwam útleírása szerint Isztambulban 1 okka (1281 gramm) közönséges cukor 17

akcse, a finomabb 18–20 akcse, 1 okka méz 5 akcse, de a fehér méz 10–12 akcse, 1 jérce 4 akcse, 1 tyúk 5 1/2 akcse, 1 birka 22–24 akcse, 1 kile (25 kg) egyiptomi rizs 10–12 akcse, 1 okka faggyú 6 akcse és 1 okka bors 45 akcse volt. Az egyszerű munkásember tehát, aki napi 4 akcsét keresett, népes családjának még csak egy jércét vagy egy kis cukrot sem nagyon vehetett. Ezért volt főeledelük a rizs és a faggyú, amit némi birkahússal és különféle ízekkel elegyítve, piláfnak neveztek.

E népes városban azonban megtörtént, hogy a munkásember, ha éppen pénzt keresett, akkor sem tudta megvenni családja élelmiszer-szükségletét, mert nem volt elegendő áru. Nemcsak hadjárat, de béke idején is gyakran előfordult, hogy a főváros élelmiszerhiánnyal küszködött. Így például 1545 februárjában a szultán parancsot küldött a moldvai vajdának, hogy hajtasson Isztambulba 100 000 birkát, valamennyit átveszik napi áron. A következő hónapban pedig Szulejmán a budai beglerbéget utasította, hogy küldessen seregének 20 000 birkát.

Állandóan visszatérő gondok voltak ezek, de nemcsak a birka- vagy marhahússal kapcsolatban (ez utóbbit nemegyszer a távoli Dijarbekir és Maras [Maraş] vidékéről vagy szintén Moldvából küldették), hanem még az olajjal is, amit például 1560 augusztusában Kaffából rendeltek meg, mert Isztambulban „olajhiány" volt. A krónikus élelmiszerhiányt a felvásárlók és kereskedők még a friss gyümölcsnél is ki tudták használni. Az egyik, 1560. október 2-án kelt szultáni utasítás tájékoztat arról, hogy egyes kereskedők kimentek az Isztambulba gyümölcsöt szállító hajók elé, és az egész rakományt megvásárolták; ezért el kellett rendelni, hogy a gyümölcsöt hozzák a kikötőbe, és osszák szét igazságosan. Számos visszaélést követtek el a gabonafelvásárlók a kereskedőkkel összejátszva, mert gyakran szállítottak gabonát külföldre

akkor is, amikor Anatóliában éheztek; 1564-ben az Izmirhez közeli Csesméből (Çeşme) jelentették, hogy az emberek füvet esznek.

Isztambul lakossága mégsem elsősorban a kereskedők űzérkedése, hanem az anatóliai parasztság rossz életkörülményei, a kényszereladásra történt termelés miatt küszködött állandóan élelmiszerhiánnyal.

Szigetvár alatt

Szulejmán 1562-ben nyolc évre békét kötött Ferdinánddal. Két év múlva Ferdinánd meghalt, de fia, Miksa kérésére a szultán hosszabb tárgyalások után hozzájárult a béke meghosszabbításához. Miksa azért igyekezett a békés viszonyt Szulejmánnal mindenképpen fenntartani, mert azt remélte, hogy így szabad kezet kaphat a Tiszántúlért János Zsigmonddal folytatott harchoz. Mikor Tokaj és Szerencs elfoglalása után Kerechéni László 1565. május 2-án azt jelentette neki, hogy a temesvári pasa 5000 emberrel átkelt a Maroson, és Pankota felé vonul, még ekkor is azt írta válaszlevelében: nem hiszi, hogy Szulejmán támadni fog, és igyekezett eloszlatni a gyulai várkapitánynak a törökök miatti aggodalmát.

Szulejmán pedig valóban parancsot adott a temesvári pasának és a végvidéki szandzsákbégeknek a támadásra; el is foglalták Pankotát, s július végén már hidat vertek a Tiszán, Gyula irányában. Ezek azonban csak afféle előcsatározások voltak, amelyek meg szokták előzni a szultáni hadjáratot. Nemsokára, november 25-én a szultán már parancsot küldött a budai pasának, hogy készüljön fel a hadjáratra.

Az egykorú török krónikás, Mehmed Zaim 1577–78-ban azt írta, hogy Szulejmán ekkor is Bécs ellen készülődött. Ugyanezt írta egy vagy két évvel korábban Forgách Ferenc,

a magyarországi eseményeket tárgyaló kortörténeti munkájában.

Szulejmán szokatlanul nagy sereget gyűjtött. Bár a saját hadereje negyven év alatt, a mohácsi csata óta tekintélyesen megnövekedett (az állandó zsoldosok száma – nem számítva a várak helyőrségeit – 27 000-ről 42 000-re emelkedett), hűbéreseitől most mégis jelentősebb segédcsapatokat kért. Már 1565. december 24-én sietve indult el a futár Isztambulból, hogy megvigye a moldvai vajdának a szultáni parancsot: 7000 válogatott harcossal vonuljon Temesvár irányába, de hajókon élelmet is vigyen magával, nehogy szükséget szenvedjen.

Ugyanakkor a csausok a ruméliai kádiknak is széthordták azt a rendeletet, hogy a felvonulási út állomásaira kellő élelmet gyűjtsenek össze. A jelentések szerint azonban a lakosok közül senki nem akart lisztet adni a hivatalosan megállapított árért, vagyis egy kilét 10 akcséért, amikor annak a piaci ára 25–30 akcse volt. A sok tiltakozás ellenére mégis mindenkit eladásra kényszerítettek, és csak Belgrádban 500 000 kile (12 500 tonna) lisztet halmoztak fel. 1566 februárjában pedig a moldvai vajdának újabb parancsot küldtek, hogy mozgósítsa már 7000 emberét, és egyúttal arra is utasították, hogy necsak a saját embereinek hozzon élelmet, hanem az „iszlám sereg”-nek is szállítson hajókon 100 000 kile (2500 tonna) árpát.

Az erdélyi fejedelem, a havasalföldi vajda és a tatár kán szintén parancsot kapott, hogy seregével vegyen részt a szultáni hadjáratban. Szulejmán a lengyel királytól – riadalmat okozó túlzással – 40 000 tatár átvonulására kért engedélyt, és a kánnak utasítást küldött, hogy ne Erdélyen keresztül, hanem a Duna mellett menjen Temesvár alá.

A hetvenkét éves Szulejmán április végén indult el Isztambulból, de a hosszú útat már nem lovon, hanem hordszéken

tette meg. Mielőtt elindult volna, Pertev pasa második vezért nagyobb sereggel előre küldte, hogy a Temesvár alá érkező segédcsapatokkal Magyarország keleti részén birtokba vegye a Tiszántúlt, ő maga pedig a Dráván átkelve, nyugatnak, Szigetvár felé akart vonulni.

Pertev pasa június 5-én jelentette a szultánnak, hogy a Dunánál már átkelésre készen áll, de várakoznia kell, mert a Fekete-tengeren, illetve a Dunán küldött ágyúk és egyéb felszerelések még nem érkeztek meg. Június 19-én már Szulejmán is Belgrádban volt, de neki szintén várakoznia kellett, mert a Dráva annyira megáradt, hogy nem tudtak rajta hidat verni.

E várakozás alatt, miként Pertev pasa egyik jelentéséből – amelynek bevezetőjében az előzőleg kapott szultáni parancsot megismételte – kiderül, Szulejmán úgy döntött: mivel a Dráva megáradt, lemond arról, hogy Szigetvár ellen menjen, s helyette, Péterváradnál a Dunán átkelve, Eger elfoglalására indul.

Szulejmán ezt a tizenharmadik hadjáratát éppen olyan határozatlansággal vezette, mint a legelsőt, amikor Belgrádot elfoglalta. Eger bevételére irányuló terveit ugyanis hamarosan feladta, mert a Dráva, ha lassan is, de apadni kezdett; így megvárta a híd elkészültét.

Ezalatt a zimonyi táborba megérkezett János Zsigmond, gazdag ajándékokkal megrakodva, hogy a szultánt hódolatáról biztosítsa. Szulejmán csókra nyújtotta kezét, meghallgatta jelentését, de nem tartóztatta sokáig, mert ő saját érdekeinek megvédéséért jött ide, nem pedig azért, hogy segítse ezt a kis vazallust, aki mindössze 20–30 000 arany adót küld akkor, amikor neki a magyarországi hadállások fenntartása évente 300 000 aranyba kerül. Két nap múlva János Zsigmond el is ment a Tiszántúl felé, a szultán pedig folytatta útját, és július 19-én átkelt az időközben elkészült eszéki hídon.

Augusztus elsején a Harsányi-hegy alatt táborozott le, ahol fogadására a budai beglerbég gondterhelt arccal járult eléje. Arszlán pasa, hogy a szultán előtt érdemeket szerezzen, még a tavasszal hadba szólította a tímáros szpáhikat, és Budáról Palota elfoglalására indult. Az ostrommal azonban kudarcot vallott, sőt mi több, utána Veszprém és Tata a „hitetlenek" kezére jutott, Emiatt sietett most ide, hogy magát valahogyan kimentse, de Szulejmán nem kegyelmezett neki, hanem még ott, a Harsányi-hegy alatt leüttette a fejét.

Pertev pasa közben már egy hónap óta a tatár, a moldvai és a havasalföldi segédcsapatokkal a gyulai várat ostromolta. A szultánnak küldött jelentése szerint a moldvai seregből egyre többen szöknek el, János Zsigmond pedig azzal mentegetőzve, hogy az ellenség neki is a nyakán van, nem küldött sem katonát, sem fegyvert.

Szulejmán előnyomuló seregei augusztus 5-én már körülzárták Szigetvárt, abban a reményben, hogy azt hamarosan el is foglalják. Zrínyi Miklós azonban a vártnál nagyobb ellenállást tanúsított, mert egymás után vert vissza minden rohamot. A törökök táborában járt francia követ közlése szerint az ostrom napról napra nagyobb nehézségekbe ütközött: a sikertelenség Szulejmán seregében egyre jobban megnyilvánuló elégedetlenséget keltett, mert nagyon szűkében voltak az élelemnek, és soraikat nemcsak a várvédők ritkították, hanem a vérhas is tizedelte. Az elhúzódó ostrom alatt azonban a hősiesen kitartó várbeliek is rendkívül sokat szenvedtek; a várat nemcsak az ágyúgolyó, hanem már a tűz is pusztította, élelmük pedig teljesen elfogyott. S miközben Zrínyi a vár kapuját kitárva, maroknyi csapatának végső erőfeszítésével a biztos halálba, a tengernyi ellenségre rontott, Miksa császár hadserege mozdulatlanul táborozott Győrnél.

Szulejmán azonban már nem hallhatta meg janicsárjainak diadalordítását, sem a gyulai vár elestének hírét, szeptember

6-án, két nappal Szigetvár elfoglalása előtt váratlanul meghalt. Halálát az Oszmán-ház hagyományai szerint – nehogy közben valami zavargás, vagy lázadás törjön ki – mindaddig igyekeztek titokban tartani, míg fia, Szelim a lassan hazafelé vonuló sereg elé Belgrádba meg nem érkezett. Szulejmán bebalzsamozott testét magukkal vitték, de szívét és többi belső részét Szigetvár mellett eltemették.

Később a sír fölé márványból gyönyörű mauzóleumot vagy, ahogyan a törökök mondják, türbét építettek. Ezt a sokak által megcsodált türbét több mint egy évszázadon át, a pusztító háborúk alatt is megkímélték, mígnem egy császári tiszt parancsára szét nem szedték. Gallo Tesch, Szigetvár gazdasági tisztje bontatta le 1693-ban, hogy ólomtetejét, tornyának ónját s aranyozott nagy gömbjét eladhassa. Bár neki hálából inkább gondozni illett volna a türbét, mert ha Szulejmán seregeivel nem vonul Mohácsra és Szigetvárra, kenyéradó gazdái, a Habsburgok sem kerülnek Magyarországra.

A lepergett századok során időről időre akadtak olyan kivételes képességű emberek, akiknek történelemformáló erejük volt; Szulejmán nem tartozott ezek közé. Híres történeti személyiség lett mégis, de nem annyira kiváló képességei, mint inkább az adott viszonyok miatt. Legnagyobb győzelme, Mohácsnál szinte az ölébe hullott, éppen amikor az európai hatalmi egyensúly felbomlott. Az ekkor kialakult körülmények, tehát a korszak, amelyben született, tette naggyá Szulejmánt.

Képjegyzék

1. A paviai csata. Patenier J. festménye. Bécs, Kunsthistorisches Museum.
2. A mohácsi csata. Török miniatúra a Hünernáméból, Isztambul, Topkapi Sarayi Müzesi Kütüphanesi.
3. A szultáni tanácsterem Uzunçarşili, I. H., Osmanli tarihi. II. Cild (Ankara 1964), Res. 46.
4. A szultáni szeráj középső udvara. Uzunçarşili, I. H., Osmanli devletinin saray teşkilati (Ankara 1945).,
5. A kádiaszker. Nicolai N., Von der Schiffart und Raysz in die Türckey und gegen Orient (Nürnberg 1572).
6. Szulejmán egyik orvosa. Nicolai N. idézett munkájából.
7. V. Károly flottája Tunisz és Goletta előtt 1535-ben. Szőnyeg, Bécs, Staatsgalerie; Pannemaker W. készítette az 1535. évi tuniszi expedícióban részt vett Vermeyen J. C. festménye után.
8. A törökök Aden kikötőjében 1538-ban. Churchill, A., Collection of Voyages and Travels (London 1704).
9. Szulejmán. Az 1550-es évek végén Isztambulban élt Melchior Lorichs rézmetszete. Kanuni Armağani (Ankara, 1970).
10. Hurrem. Melchior Lorichs rézmetszete. Steinen, W., Vier Briefe aus der Türkei von O. G. von Busbeck (Erlangen 1926).

11. Szántó-vető törökök. Török miniatúra Vehbi Szurnáméjából, Isztambul, Topkapi Sarayi Müzesi Kütüphanesi.
12. Mai falusi házak a közép-anatóliai Dokuzban. Fénykép.
13. Isztambul látképe Galatából 1559-ben. Melchior Lorichs rajza. Leiden Univ. Bibliothek.
14. Isztambuli házak 1559-ben. Melchior Lorichs rajza. Kanuni Armağani (Ankara 1970).
15. A Hagia Szophia Isztambulban. Fénykép.
16. A Szulejmánije-dzsámi. Fénykép.

Tartalom

Kiadja a Gondolat, a TIT Kiadója
Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Kulcsár Zsuzsanna
Műszaki vezető: Kálmán Emil
Műszaki szerkesztő: Radó Péter
A fedél Somlai Vilma munkája
Megjelent 10 000 példányban, 11 (A/5) ív + 16 oldal melléklet terjedelemben
Ez a könyv az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabványok szerint készült
73.1723/1–3311 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató